

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Práce s frazémy a idiomy v hodinách českého jazyka na 1. stupni základní
školy

Working with Idioms in Czech Language Classes at the 1st Grade of
Elementary School

Veronika Dohnalová

Vedoucí práce: PhDr. Gabriela Babušová, Ph.D.
Studijní program: Učitelství pro 1. stupeň ZŠ
Studijní obor: 1. STZŠ

Odevzdáním této diplomové práce na téma Práce s frazémy a idiomy v hodinách českého jazyka na 1. stupni základní školy potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Ve Kdyni 28. 11. 2024

Tento prostor bych ráda využila především pro poděkování vedoucí mé diplomové práce PhDr. Gabriele Babušové, Ph.D. za veškeré její rady, čas a vstřícnost. Poděkování dále náleží také všem učitelům a jejich žákům, kteří byli ochotni zúčastnit se rozhovorů využitých pro mou diplomovou práci.

ABSTRAKT

Diplomová práce se věnuje tématu práce s frazémy na prvním stupni základní školy, konkrétně pak ve čtvrtém a pátém ročníku základní školy. Hlavním cílem zkoumání je vytvoření přehledu, jak učitelé pracují s frazeologií na hodinách českého jazyka, zda jim stačí výukové materiály, které byly v práci rovněž analyzovány, jaké jsou hlavní výhody či překážky práce s frazémy, jak ovlivňuje přístup učitele k frazeologii žáky a okrajově také, jestli se přístupy liší na pražských a mimopražských školách.

Teoretická část pojednává o základních pojmech spojených s frazeologií, nabízí několik způsobů jejich dělení, poukazuje na různé možnosti, kde se žák může s frazémy setkat, a také poskytuje pohled na schopnost orientace v tématu frazeologie u žáků i jejich učitelů.

Praktická část sestává z několika částí. Byly analyzovány dvě různé řady učebnic českého jazyka pro čtvrtý a pátý ročník základní školy, přičemž se prokázalo, že výskyt frazémů v učebnicích od nakladatelství Nová škola je vcelku uspokojivý. V rozhovorech s učiteli byly následně rozebrány třeba otázky zaměřené na hlavní důvody, proč se věnovat frazeologii, přičemž zazněl např. rozvoj slovní zásoby, nebo jestli učitelům stačí pro výuku učebnice, či si dotvářejí vlastní materiály. Z doporučení na nastavbové aktivity či knihy, s nimiž jde v rámci frazeologie pracovat, byl také vytvořen dodatkový materiál jako inspirace do výuky. Na závěr byla pozornost zaměřena také na vliv učitelů na žáky. V této části se potvrdilo, že postoj učitele k frazémům je následně přenesen i na jejich žáky. Rozhovorů se zúčastnilo celkem 19 učitelů a 217 žáků.

KLÍČOVÁ SLOVA

Český jazyk, frazeologie, idiomatika, učebnice, pracovní sešit, první stupeň, základní škola, přísloví, pořekadlo, přirovnání, rčení

ABSTRACT

The diploma thesis deals with the topic of working with idioms in the first grade of primary school, specifically in the fourth and fifth year of primary school. The main goal of the research is to create an overview of how teachers work with phraseology in Czech language classes, whether the teaching materials that were also analyzed in the work are enough for them, what are the main advantages or obstacles of working with phraseology, how does the teacher's approach to phraseology affect the pupils and marginally also, whether approaches differ in schools in Prague and schools outside of Prague.

The theoretical part discusses the basic concepts associated with phraseology, offers several ways of dividing them, points out various possibilities where the student can encounter idioms, and also provides an insight into the ability of orientation in the topic of phraseology in both students and their teachers.

The practical part consists of several parts. Two different series of Czech language textbooks for the fourth and fifth year of elementary school were analyzed, and it was proven that the occurrence of idioms in the textbooks from the Nová škola publishing house is quite satisfactory. In the interviews with the teachers, questions focused on the main reasons for studying phraseology were subsequently discussed, while e.g. vocabulary development, if it's enough for teachers to teach phraseology only according to textbooks for teaching, or whether they develop their own materials. Recommendations for follow-up activities or books to work with in the context of phraseology are then used as additional material as inspiration for teaching. At the end, attention was also focused on the influence of teachers on pupils. In this part, it was confirmed that the teacher's attitude towards idioms is subsequently transferred to their pupils. A total of 19 teachers and 217 pupils participated in the interviews.

KEY WORDS

Czech language, phraseology, idiom, schoolbook, workbook, first grade, primary school, proverb, adage, simile, phrase

Obsah

Úvod	11
Teoretická část	12
1. Frazémy obecně	12
1.1 Frazeologie a idiomatika	12
1.2 Historické vymezení pojmu frazeologie	12
1.3 Frazém a idiom – vymezení pojmů	13
1.4 Rozdíl mezi pojmy frazém a idiom	14
1.5 Různost tvarů ustálených slovních spojení	14
1.6 Frazémy napříč jazyky	15
2. Dělení frazémů	16
2.1 Dělení podle Bečky	17
2.1.1 Frazeologické obraty zesilující	17
2.1.2 Frazeologické obraty slovesné	19
2.1.3 Rčení	20
2.1.4 Ustálená slovní spojení nefrazeologická	21
2.2 Rozdělení frazémů podle Čermáka	21
2.2.1 Frazémy lexikální	22
2.2.2 Frazém a idiom kolokační	22
2.2.3 Přirovnání	22
2.2.4 Verbální frazém	23
2.2.5 Kvazifrazém	23
2.2.6 Binomiály	23
2.2.7 Frazém a idiom interstratální	23
2.2.8 Frazém a idiom propoziční a polypropoziční	24
2.2.9 Další skupiny frazémů	24
2.3 Dělení podle Čechové	25
2.3.1 Rčení	25
2.3.2 Ustálená přirovnání	25
2.3.3 Pořekadla	25
2.3.4 Pranostiky	25
2.3.5 Přísloví	26

3. Frazémy ve výuce na prvním stupni.....	27
3.1 Kompetence prvostupňových učitelů v oblasti frazeologie.....	27
3.2 Kde se může dítě setkat s frazémy.....	29
3.2.1 Frazeologie v dětské literatuře.....	29
3.2.3 Frazeologie v médiích.....	31
3.3 Frazeologie ve výuce.....	32
3.3.1 Frazeologie v kurikulárních dokumentech.....	33
3.3.2 Frazémy ve výukových materiálech.....	35
3.4 Porozumění žáků českým frazémům.....	36
3.4.1 Komolení frazémů.....	37
Praktická část.....	38
4. Popis výzkumu.....	38
4.1. Zvolené metody.....	38
4.2. Cíl práce.....	38
5. Obsahová analýza výukových materiálů.....	39
5.1 Odůvodnění výběru učebnicových řad.....	39
5.2 Nakladatelství Nová škola, učebnice českého jazyka pro 4. ročník základní školy..	40
5.2.1 Obecný popis.....	40
5.2.2 Detailní popis jednotlivých cvičení.....	41
5.2.3 Výčet a četnost použitých frazémů.....	42
5.3 Nakladatelství Nová škola, pracovní sešity českého jazyka pro 4. ročník základní školy	
.....	43
5.3.1 Obecný popis.....	43
5.3.2 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 1. díl).....	44
5.3.3 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 2. díl).....	45
5.3.4 Výčet a četnost použitých frazémů.....	46
5.4 Nakladatelství Fraus, učebnice českého jazyka pro 4. ročník základní školy.....	47
5.4.1 Obecný popis.....	47
5.4.2 Detailní popis jednotlivých cvičení.....	48
5.4.3 Výčet použitých frazémů.....	49

5.5 Nakladatelství Fraus, pracovní sešity českého jazyka pro 4. ročník základní školy .	50
5.5.1 Obecný popis.....	50
5.5.2 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 1. díl)	50
5.5.3 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 2. díl)	50
5.5.4 Výčet použitých frazémů	51
5.6 Nakladatelství Nová škola, učebnice českého jazyka pro 5. ročník základní školy ..	51
5.6.1 Obecný popis.....	51
5.6.2 Detailní popis jednotlivých cvičení.....	52
5.6.3 Výčet a četnost frazémů z učebnice	54
5.7 Nakladatelství Nová škola, pracovní sešity českého jazyka pro 5. ročník základní školy	
.....	56
5.7.1 Obecný popis.....	56
5.7.2 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 1. díl)	57
5.7.3 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 2. díl)	58
5.7.4 Výčet a četnost použitých frazémů	58
5.8 Nakladatelství Fraus, učebnice českého jazyka pro 5. ročník základní školy	60
5.8.1 Obecný popis.....	60
5.8.2 Detailní popis jednotlivých cvičení.....	61
5.8.3 Výčet použitých frazémů	62
5.9 Nakladatelství Fraus, pracovní sešity českého jazyka pro 5. ročník základní školy .	64
5.9.1 Obecný popis.....	64
5.9.2 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 1. díl)	64
5.9.3 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 2. díl)	65
5.9.4 Výčet použitých frazémů	65
5.10 Shrnutí.....	66
5.10.1 Nová škola.....	66
5.10.2 Fraus	67
5.10.3 Porovnání Nová škola a Fraus.....	67
6. Rozhovor s učiteli.....	69
6.1 Popis zvolené metody	69
6.2 Obsah rozhovoru.....	70

6.3 Popis výzkumného vzorku.....	73
6.4 Vyhodnocení jednotlivých otázek.....	73
6.4.1 Otázka č. 1 Co se vám vybaví, když se řekne ustálené slovní spojení aneb co považujete za frazeologismy?	73
6.4.2 Otázka č. 2 Jaké(á) ustálené(á) slovní spojení se vám vybaví z vašeho běžného osobního života?.....	75
6.4.3 Otázka č. 3 Jaký frazém byste např. použil/a, pokud byste chtěla sdělit, že už je toho na Vás přespříliš? A řekl/a byste právě spíš je toho na mě přespříliš nebo ... (zmíněný frazém)?.....	76
6.4.4 Otázka č. 4 S jakou znalostí frazémů přicházejí žáci z mateřských škol na první stupeň? Znají některé alespoň pasivně, nebo třeba dovedou frazém použít i v běžné komunikaci?	77
6.4.5 Otázka č. 5 Od jakého věku žáci chápou frazémy?.....	78
6.4.6 Otázka č. 6 Stane se vám někdy, že třeba ve výkladu použijete nějaký frazém a žáci vám v tu chvíli úplně nerozumí? Jaká je vaše reakce na takovou situaci?	79
6.4.7 Otázka č. 7 (Jakým způsobem a jak často) s frazémy pracujete ve výuce Vy, stačí Vám k tomu výukové prostředky jako třeba připravené učebnice, nebo si dotváříte své vlastní materiály?	80
6.4.8 Otázka č. 8 (Máte představu, jakým způsobem jsou frazémy zakotveny v kurikulu, popř. ve Vašem ŠVP?) V kurikulu není práce s frazémy vůbec ukotvena, myslíte si, že to je takto v pořádku, nebo by bylo příhodné ji do kurikula zařadit?	82
6.4.9 Otázka č. 9 Má podle vás smysl se frazémy ve výuce zabývat, nebo nikoli? V obou případech prosím zdůvodněte.....	83
6.4.10 Odpovědi na otázky, které byly součástí jen některých rozhovorů a další zajímavé poznatky, na které při vyhodnocování jednotlivých otázek nebyl prostor.....	84
6.5 Shrnutí.....	85
7. Rozhovor s žáky	86
7.1 Popis metody.....	86
7.2 Obsah rozhovoru.....	86
7.3 Popis výzkumného vzorku.....	87
7.4 Vyhodnocení rozhovoru	87
7.3.1 Čtvrtý ročník mimopražská škola	87

7.4.2 Čtvrtý ročník pražská škola.....	91
7.4.3 Pátý ročník mimopražská škola.....	94
7.4.4 Pátý ročník pražská škola.....	96
7.5 Shrnutí.....	98
8. CERMAT testy – přijímací testy pro přijetí na osmileté gymnázium.....	100
9. Materiály do výuky.....	103
9.1 Metody a nápady na vlastní materiály:	103
9.2 Seznam titulů, v nichž se objevují frazémy, popř. s nimi je dál pracováno.....	103
Závěr.....	107
Seznam použitých informačních zdrojů	109
Seznam elektronických zdrojů.....	111
Seznam analyzovaných učebnic a pracovních sešitů.....	112
Seznam příloh.....	114

Úvod

Hlavním tématem této diplomové práce je práce s frazémy na prvním stupni základní školy, konkrétně v rámci čtvrtých a pátých ročníků, tedy druhého vzdělávacího období. Stěžejním cílem práce je pak vytvoření analýzy současného stavu práce s frazémy ve čtvrtých a pátých ročnících základní školy, a to včetně rozboru vztahů mezi jednotlivými faktory, které jsou v rámci této problematiky klíčové. Konkrétně se pak práce zaměřuje na obsah výukových zdrojů pro zkoumané ročníky z hlediska výskytu frazémů, postoj a metodiku učitelů při výuce zkoumané oblasti, orientaci žáků v problematice a následně na to, jak spolu tyto tři oblasti souvisí a navzájem se ovlivňují.

Důležitou pohnutkou pro zvolení tohoto tématu bylo zjištění, že se frazeologie nevyskytuje v kurikulu pro první stupeň základní školy, ačkoli se frazémy objevují jak ve výukových materiálech, tak v přijímacích testech na víceletá gymnázia, a navíc jsou frazémy nejen některými pedagogy z praxe, ale i mnohými odborníky, považovány za účinný nástroj pro rozvoj komunikace a slovní zásoby dětí, která se nejen vlivem moderních technologií zužuje.

V teoretické části je pozornost věnována nejen objasnění pojmu frazém, idiom či frazeologie a její historii či dělení frazémů podle různých odborníků, ale věnuje se dále také frazémům ve školním prostředí, k čemuž celá práce směřuje. V této oblasti je zde zmínka nejen o tom, jaká je úroveň znalosti žáků v oblasti frazeologie a jakým způsobem se tyto schopnosti vyvíjely postupem let či jak je frazeologie vymezena v kurikulu, ale pojednává také o připravenosti budoucích pedagogů, o potenciálu frazémů pro využití k získání mnoha kompetencí (např. rozvoj komunikace a slovní zásoby), či poskytuje přehled možností, kde se dítě může s frazémy setkat nejen ve škole, ale i mimo ni.

Praktická část pak nabízí analýzu výukových zdrojů od vybraných nakladatelství, přičemž je pozornost zaměřena především na hojnost výskytu frazémů a způsob práce s nimi, rozhovor s učiteli prvního stupně, kteří hovořili především o svém pohledu na výuku frazeologie, a také na rozhovor s žáky, u nichž byla okrajově zkoumána jejich znalost frazémů, ale především pak to, jak jsou ovlivněny svými pedagogy při tvorbě postoje ke zkoumané problematice. Vzhledem k podnětům, které vyšly z rozhovorů, je v praktické části také drobná zmínka o CERMAT testech, v nichž se frazémy často vyskytují, a na závěr je diplomová část doplněna o různé typy, které lze využít pro práci s frazémy ve výuce.

Teoretická část

1. Frazémy obecně

1.1 Frazeologie a idiomatika

V encyklopedii lingvistiky popisuje Denisa Földešiová (2014) frazeologii, popř. idiomatiku, jako vědu, „která se zabývá studiem a popisem frazémů a idiomů,“ mezi něž patří např. přísloví, pořekadla či rčení. Jako samostatnou vědní disciplínu ji řadí do oblasti lexikologie a zároveň konstatuje, že nemá daleko k dalším lingvistickým disciplínám, jako je např. syntax, morfologie, onomastika a mnohé další.

1.2 Historické vymezení pojmu frazeologie

Ve svém příspěvku se dál Földešiová (2014) věnuje také historickému vymezení pojmu frazeologie, o kterém uvádí, že se poprvé objevil v řecko-latinském slovníku z roku 1558. Do Evropy začal tento termín pronikat v 18. století, a jako samostatná vědní disciplína byla následně frazeologie vymezena v první polovině 20. století. Tento počín je připisován zejména švýcarskému lingvistovi Charlesi Ballymu, který ji jako první takto definoval ve své práci *Traite de stylistique française* (1909). Nemůžeme ovšem opomenout fakt, že určitý předchůdce frazeologie se objevuje už v době antiky, kdy byla rozebírána např. tehdejší přísloví či výroky významných osobností.

Na našem území se o příslovích mezi prvními zmiňuje např. Jan Blahoslav ve své knize *Přísloví česká* a díla zaměřená obecně na frazeologii se objevují již v druhé polovině 19. století, o což se zasloužili např. Jan Šach, který sepsal knihu *Česká frazeologie*, a František Šebek, jehož titul nese stejný název jako dílo Jana Šacha. Významný rozkvět frazeologie pak nastává podle Földešiové (2014) během dvacátého století, tedy krátce po vymezení frazeologie jako samostatné vědní disciplíny. Z této doby jsou pro frazeologii významná především jména Václav Flajšhans a Jaroslav Zaorálek, který ve své publikaci *Lidová rčení* poprvé zmiňuje nevětné frazémy, jimž se ve své knize věnuje i Václav Bečka, jehož dělení frazémů jsem se rozhodla zařadit do své práce. Pravděpodobně nejpestřejší paletu publikací zaměřených na českou frazeologii nám však přináší František Čermák, který se této disciplíně věnuje od osmdesátých let minulého století.

Jelikož se jedná o poměrně mladou vědu, jak bylo zmíněno výše, nese s sebou v současnosti vymezení frazeologie spoustu otázek. Klíčovým problémem je v této situaci fakt, že se její představitelé stále nemohou shodnout na pevných hranicích tohoto oboru. V řešení je nejen

přímo vymezení frazeologie jako vědní disciplíny, ale zároveň se také vedou spory o tom, co vše do frazeologie spadá. (Földešiová 2014) Neshody se pak objevují i v terminologii spadající do oblasti frazeologie, což nás přivádí třeba i k pojmům frazém a idiom.

1.3 Frazém a idiom – vymezení pojmů

Za nejrozšířenější pojetí frazémů a idiomů považuje Čermák definici „ustálené a reprodukovatelné spojení prvků (zvláště slov), jehož význam je (zčásti nebo zcela) neodvoditelný z významu jeho složek.“ (2007, s. 31) Sám za sebe však nepovažuje toto shrnutí za dostatečné, jelikož nevyhovuje všem typům frazémů. Do definice se podle něj nehodí třeba frazémy s monokolokabilním komponentem, tedy slova, která mají velmi omezenou schopnost kombinovat se s jinými slovy a jsou vázána na specifické kontexty.

Nabízí nám proto další definici „idiom a frazém je jedinečné spojení minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (resp. více spojeních), popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (resp. několika málo).“ (2007, s. 31) To se týká zejména frazémů s analogickými záměnami komponentu, jako je např. hlava otevřená – obrazné pojmenování někoho, kdo má překvapivě dobré nápady vs. otevřená rána hlavy. Ani tato definice se však podle Čermáka samotného nedá považovat za komplexní pro všechny sféry frazémů a idiomů.

Přináší pak proto ještě jednu hodně zobecněnou definici, která zní: „Frazém a idiom je takové nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (alespoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky).“ Prvkem je v ní myšlena běžná jednotka libovolné jazykové roviny, respektive onen užívaný tvar této jednotky – slova či dokonce samotného morfu. Z definice je pak ovšem nutné vyřadit víceslovné termíny, jakými jsou třeba názvy živočichů – myšleno spojení jejich rodového a druhového jména, jelikož jejich omezená kolokabilita z nich ještě podle Čermáka nedělá frazémy, ale jen kvazifrazémy, tedy jinými slovy skoro frazémy. Je u nich nutno přihlídnout k dalším žadaným rysům. Zároveň je nutné se vyvarovat doslovným homonymům, kdy třeba spojení zlatý důl je frazémem pouze tehdy, jedná-li se o jeho obrazné pojetí, nikoli pak o skutečný důl, v němž se těží zlato. (2007, s. 31)¹

Trochu jednodušší a snáze uchopitelnější se ovšem zdá být definice Marie Čechové, která frazém vymezuje jako „ustálené víceslovné, obrazné, často expresivní celistvé pojmenování

¹ Někteří učitelé v rozhovorech uvedli, že by taková slovní spojení mezi frazémy zařadili. Viz kapitola 6.4.1 Otázka č. 1.

s omezenou kolokabilitou/spojovatelností“. (2000, s. 66) Zároveň je tento postoj kompatibilní s názorem Földešiové (2014), která za stěžejní rysy frazémů považuje „víceslovnost, ustálenost, reprodukovatelnost a sémantickou nerozložitelnost“. Podle ní jsou právě tyto rysy společné pro definice všech představitelů frazeologie.

1.4 Rozdíl mezi pojmy frazém a idiom

Co se týče rozdílu mezi frazémem a idiomem, bývají tato dvě slova někdy považována za ekvivalentní výrazy, např. anglický jazyk pro to má dokonce jen jeden společný výraz, kterým je právě idiom, Čermák však na tuto situaci pohlíží jinak a ačkoli uznává, že se jedná o pojmy vzájemně velmi blízké, nepatrný rozdíl v nich vidí. Frazém pak v jeho definici zastupuje formální stránku ustáleného slovního spojení, kdežto idiom je reprezentantem stránky sémantické, tedy obsahové, což ve své knize popisuje takto: „V zásadě platí, že analyzujeme-li kombinatorický útvar formálně, z hlediska formálních rysů, mluvíme o frazému, zatímco analýza sémantická, z hlediska relevantních sémantických rysů (včetně nominativních), opravňuje užití názvu idiom.“ (Čermák 2007, s. 33) S tímto názorem se ztotožňuje i Čechová. (2000, s. 66) Nebývá pak ovšem nijak neobvyklé, když se v rámci zjednodušení o frazémech i idiomech mluví jen jako o frazémech či o frazeologismech. (Földešiová, 2014)

1.5 Různost tvarů ustálených slovních spojení

I přes to, že hovoříme o tom, že jedním z hlavních rysů frazémů, na nichž se většina vědců shoduje, je ustálenost, nelze se vyhnout faktu, že ne vždy musí být frazém použit v jednom jediném tvaru, respektive že vždy musí obsahovat všechny komponenty původního výroku, aby došlo k jeho vyplynutí. Této myšlence se věnují např. Hnátková a spol. (2018, s. 6), kteří tento fakt přehledně demonstrují na přísloví „*Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše.*“, k němuž se jim v korpusech českého jazyka podařilo najít celkem 11 obměn. Jako příklad z jejich seznamu si můžeme uvést třeba verzi: „Ale když se karta obrátí, nestydí se tvrdit, že lepší je soukromý vrabec v hrsti nežli státní holub na střeše.“, v níž se objevují všechny hlavní části přísloví, nebo pak třeba výrok: „Zapomene se po něm opravdu na čtvrtníčkovský nápis ‚Lepší Brabec v hrsti nežli Pelta na střeše?‘“, který pochází z divadelní hry *Ivánku, kamaráde*, jež se zabývá českou fotbalovou korupční kauzou a výše zmíněné přísloví vtipně obměňuje v rámci řešeného tématu hry, čímž některé původní komponenty přísloví vypouští. Z toho dál vyplývá, že k pochopení myšlenky přísloví stačí i jen několik málo fragmentů z původního ustáleného spojení. (Hnátková a spol., 2018) Očekávám, že se tento fakt projeví

i v empirické části, kdy mohou děti či jejich učitelé zaměnit některá slova z ustálených spojení za jiná a stále bude patrné, co mělo z výpovědi vyplýnout.

1.6 Frazémy napříč jazyky

Frazeologie je nedílnou součástí mezilidské komunikace nejen v rámci českého jazyka. Můžeme říct, že každý světový jazyk obsahuje jednotky v této oblasti, která je navíc pro daný jazyk nejvíce specifická. (Dujavová, 2003/2004) Jejich přítomnost v jazyce nám může při jeho užívání svou obrazností občas „zamatat hlavu“. Vzhledem k tomu, že i v mateřštině narazíme na plno takových obrátů, jejichž význam si musíme dohledat, není divu, že jejich přítomnost v jazyku cizím je pro nás ještě víc matoucí. Tato skutečnost proto bývá zohledněna při hodnocení celkové úrovně zvládnutí daného jazyka, kdy se předpokládá, že čím vyšší úrovně jazyka uživatel dosáhl, tím menší problémy mu bude dělat porozumění frazeologickým jednotkám daného jazyka. (Dujavová, 2003/2004)

Nejsnáze pochopitelné jsou pak pro uživatele cizích jazyků samozřejmě ty, které mají shodný nebo alespoň velmi podobný ekvivalent v jejich mateřském jazyce, což mimo jiné ve svém článku dokládá Miriam Olejárová (2000/2001), která o této problematice hovoří v souvislosti výuky němčiny na ekonomicky zaměřených vysokých školách. Jako příklad takového sdělení se stejným obsahem napříč jazyky můžeme uvést třeba v angličtině užívané přísloví „You can't teach an old dog new tricks.“, které se dá volně přeložit jako „Starého psa novým kouskům nenaučíš.“, což je v našem jazyce doslovně užíváno, dál např. obrat „A fish stinks from the head.“ doslovně přeloženo a v češtině rovněž užíváno „Ryba smrdí od hlavy.“, nebo *do třetice všeho dobrého* německý obrat zmíněný přímo v článku Miriam Olejárové (2000/01) „das fünfte Rad am Wagen“, tedy páté kolo u vozu, což je používané kromě němčiny a češtiny také ve slovenštině – „piate koleso na voze“.

Jako příklad frazému s velmi blízkým vyjádřením můžeme uvést třeba anglické přísloví „A bird in the hand is worth two in the bush.“, což můžeme přeložit jako „Pták, kterého držíš v ruce, má větší hodnotu než dva v křoví.“, kdy se u nás nepoužívá takový obrat doslova, ale hodně se mu blíží naše rčení „lepší vrabec v hrsti, nežli holub na střeše“, kde je patrná odlišnost především v tom, že zatímco angličtina porovnává jeden kus se dvěma shodnými kusy, čeština porovnává menší objekt s větším. Význam je ale vesměs totožný a jeho pochopení by, za předpokladu znalosti obratu v mateřštině, pravděpodobně nedělalo problém ani v jazyce cizím.

Další skupinou jsou takové, které nesou stejný obrazný význam, který je ale v různých jazycích opsán jinak. Dobrým příkladem může být anglické přísloví „People who live in glass houses should not throw stones.“, které se dá přeložit jako „Lidé žijící ve skleněných domech by neměli házet kameny.“ a jedná se o obrazné vyjádření myšlenky, že by lidé neměli kritizovat jiné lidi, když mají sami svých nedostatků dost. Českým ekvivalentem k tomuto vyjádření by mohlo být rčení, že by si měl každý napřed zamést před svým prahem.

Nakonec se ještě nabízí zmínit frazémy, které třeba v některých jazycích ekvivalent ani nemají. Pro toto se nabízí třeba v angličtině užívané „No man is an island.“ s významem žádný člověk není naprosto nezávislý a každý někdy potřebuje pomoc od ostatních, k čemuž jsem nenašla žádnou vhodnou obměnu v českém jazyce. Olejárová (2000/01) pak také uvádí třeba v němčině užívaný obrat „in die schwarzen Zahlen kommen“ ve významu dosáhnout ekonomického zisku, který bylo zvykem zapisovat černými čísly, jenž se sice objevuje i v angličtině – „be in the black“, nikoli však už ve francouzštině.

Vzhledem k tomu, že se frazémy často v různých jazycích neshodují a že se ani čeští vědci zabývající se stejnou problematikou neshodnou na jednotném dělení, není vůbec divu, že se napříč jazyky neshodují odborníci ani na jednotném termínu pro základní jednotku frazeologie. O tom ve svém článku hovoří Hnátková a spol. (2018, s. 5) následovně: „Terminologie se liší dokonce i v pojmenování základní jednotky, jež je v různých jazycích různé (např. v angličtině se užívá výrazů idiom, collocation, set phrase; v němčině Phraseologismus; ve španělštině unidad fraseológica, v ruštině фразеологизм). Nicméně se zdá, že termín frazém (phraseme) je všeobecně přijímán, ačkoliv je různě definován. Situaci navíc komplikuje pojem kolokace v korpusové lingvistice (srov. Barnbrook et al. 2013; Sinclair 1991; Klégr 2016).“

2. Dělení frazémů

Jak už bylo zmíněno dříve, různí odborníci na problematiku frazeologie pohlíží různě, a proto také způsob dělení a rozřazování nabývá v pojetích různých autorů různých podob. To potvrzují ve svém článku také Hnátková a spol. (2018), kteří se dále odkazují kromě dalších autorů zabývajících se českými frazémy např. na autory Čechovou a Čermáka, které lze považovat v problematice frazeologie a frazeologie ve výuce za stěžejní. Do své práce jsem se rozhodla pro představu zařadit dělení podle tří autorů, kteří se frazémy a jejich klasifikací zabývají. Těmito vyvolenými jsou právě kvůli hojným odkazům na jejich dílo výše zmíněný František Čermák, jenž má na svém kontě velké množství děl zaměřených na frazeologii,

těž již jmenovaná Marie Čechová, jejíž výzkumy často zabrousily do školského prostředí, které je pro tuto práci klíčové, a také nejstarší z autorů profesor Josef Václav Bečka, jehož způsob dělení frazémů je vzhledem k období vzniku knihy zařazen na úvod této kapitoly.

2.1 Dělení podle Bečky

Bečka se ve své knize *Slovník synonym a frazeologismů* sice nevěnuje komplexnímu vymezení frazeologie, ale za to celkem hluboce přemýšlí o rozdělení frazeologických obrátů, čímž jsou myšleny převážně nevětné frazémy, jejichž existenci zmiňuje ve svém díle Lidová rčení až Jaroslav Zaorálek. (Földešiová, 2014) Frazémy typu přísloví a pranostiky, které samy o sobě tvoří svůj vlastní uzavřený větný celek, v knize tedy uvedeny nejsou. Stejně tak se kniha přímo nezabývá ani úslovími, jež Bečka akorát stručně označuje za přechod mezi rčeními a příslovími, jelikož mají k tvorbě samostatné věty poměrně blízko.

Frazeologické obraty dělí profesor J. V. Bečka ve své knize na tři skupiny. Jednou z nich jsou frazeologické obraty intenzifikační neboli zesilující, dalšími jsou frazeologické obraty verbalizační neboli slovesné a poslední skupinu nazývá frazeologické obraty konkretizační neboli rčení. Rozdíly mezi skupinami pak vnímá nejen z hlediska obsahu, ale také z hlediska formy.

2.1.1 Frazeologické obraty zesilující

Podle Bečky se zde jedná o slovní spojení, v nichž je patrná potřeba nějakým způsobem vystihnout míru významu sdělení, kdy se může jednat o potřebu význam zesílit i zeslabit. Toho se pak dá dosáhnout dvojitým způsobem:

a) díky souznačnosti různých slov, o které pojednává Bečka v první části knihy, tedy např. pole – lán; veliký – ohromný – obrovský – gigantický (1979, s. 322), kdy už je samotným výrazem upozorněno na míru, která má být z hovoru patrná,

b) nebo pak přidáním slova, které nám zde zastupuje čistě vyjádření míry. Zde Bečka jako příklad uvádí třeba větu se slovem velmi, které má za úkol zesílit význam: „Velmi nám pomohl.“ Tímto způsobem se pak dá ve větě vystihnout i zápor, např. „Vůbec tomu nerozumí.“

Výše zmíněná slovní spojení mají k frazeologismům sice ještě daleko, ale když půjdeme dál, začnou se jim přibližovat. Nápadné už to začíná být v mluveném jazyce, kdy prosté konstatování míry nestačí, a lidé se tak začínají uchýlovat ke spojení vyjádření míry

s citovou expresivitou. Jako příklad můžeme uvést spojení „On je hrozný dobrák.“ nebo „Je ti to houby platné.“

Na to už nám pak navazují intenzifikační volná spojení slov, v nichž se ustálil určitý obrazně použitý intenzifikační výraz. Zde si můžeme zmínit třeba spojení „Rozumí tomu jako koza petrželi.“ (Bečka, 1979, s. 323), které jinými slovy znamená: „Vůbec tomu nerozumí.“, jako bylo jednoduše vyjádřeno o pár odstavců výš.

Intenzifikační frazeologismy dělí Bečka dál na pět skupin:

- a) slovní přirovnání
- b) větná přirovnání
- c) intenzifikace přídavným jménem či příslovcem
- d) intenzifikace podstatným jménem
- e) intenzifikace větou účinkovou

z nichž nejčastější jsou právě ona zmíněná přirovnání v prvních dvou bodech. Na příklad mohu z Bečkova slovníku uvést za slovní přirovnání třeba spojení „hladký jako úhoř“ (1979, s. 325) či „starý jako Metuzalém“ (1979, s. 329) a za přirovnání větná pak na příklad: „Křičí jako na lesy.“ popř.: „Křičí, jako by ho na nože bral.“ (1979, s. 326) nebo: „Dře se jako kůň/mezek.“ (1979, s. 324) Intenzifikace příslovcem je v slovníku zastoupena třeba ve spojení „zarytě mlčet“ (1979, s. 326), přídavným jménem potom třeba ve spojení „ledový klid“ (1979, s. 325) Intenzifikace podstatným jménem se zase objevuje ve spojení „k smrti nerad“ (1979, s. 327) a poslední skupina, intenzifikace větou účinkovou, je patrná třeba v obratu: „Smál se, až se za břicho popadal.“ (1979, s. 329)

Ve frazeologických obratech, kde je slovo zesíleno větou přirovnávací, tzn. větou začínající slovy „jako když“, se nám často objevuje dříve používaný způsob vyjadřování, který už se v komunikaci jinak běžně nepoužívá a přežívá tedy jen díky těmto frazeologismům, a to vyjadřování všeobecného podmětu. Tím je myšlen jev, kdy je sloveso ve větě vedlejší (přirovnávací) ve třetí osobě čísla jednotného. Jako příklady uvádí Bečka v knize *Slovník synonym a frazeologismů* na straně 332 třeba větu: „Spali, jako když je do vody hodí.“; nebo otázku: „Proč jsi přestal hrát, jako když utne?“

Sporná pak mohou být přirovnání, kdy nám zaniká intenzifikované slovo, jelikož je možné ho vyvodit z celkového smyslu obratu, a zůstává pouze intenzifikující část původního spojení, jako tomu je např. v obratu „sedí tiše jako pěna → sedí jako pěna“. Jelikož už

z obratu není přímo patrná míra, může být takové spojení cítěno jako konkretizační přirovnání, které Bečka řadí do třetí skupiny, ve které jsou zařazena i rčení.

2.1.2 Frazeologické obraty slovesné

Tato skupina obratů se zaměřuje na ustálená spojení podstatného jména a slovesa, kdy sloveso uvádí podstatné jméno do dějového vztahu. Nejčastěji se zde objevuje spojení abstraktního podstatného jména, např. strach nebo dojem, s konkrétním slovesem, např. mít, tedy vzniká tzv. abstraktní majetnictví (Bečka, 1979, s. 333), což vede k potřebě vnímat slovesa v přeneseném významu. To může být ovšem náročné, jelikož vybrat sloveso tak, aby vhodně vystihovalo žádaný dějový vztah a nebylo v rozporu s významem abstraktního pojmu, je občas rozporuplné. Když už se to však povede a nečekané spojení slovesa s abstraktním podstatným jménem zafunguje, obrat se pravděpodobně uchytí a stabilizuje pro další využití, čímž vzniká verbalizační frazeologismus. Obraznost spojení slovesa s daným podstatným jménem už pak ani nepůsobí zvláště a není vnímána jako obrazná. Některá tato spojení se pak dokonce dodnes zachovávají už jen právě díky své ustálenosti. K tomuto jevu uvádí Bečka (1979, s. 367) jako příklad třeba spojení „vyvodit důsledky“ nebo „splnit slib“.

Tato skupina frazeologických obratů je velmi důležitou složkou nejen lidové komunikace, ale také v odborných či publicistických projevech, protože při narušení těchto ustálených vazeb by mohlo docházet k nepříjemným situacím, kdy použije řečník či spisovatel abstraktum v kombinaci s nevhodným slovesem.

Jen málo abstraktních podstatných jmen má možnost místo spojení s konkrétním slovesem být nahrazeno svým přímým slovesným protějškem, jinými slovy slovesem odvozeným od tohoto substantiva. Příkladem nám může být třeba slovo oběť – obětovat, místo verbalizačního spojení podstoupit oběť, nebo slovo svědectví – dosvědčit, místo obratu vydat svědectví. (1979, s. 333)

Jako příklad verbalizačních frazeologických obratů jsem z Bečkova slovníku vybrala třeba obrat „mít na něco chuť“ (1979, s. 337), kde je patrné výše zmíněné abstraktní majetnictví. Se slovem chuť je pak možné spojit i další slovesa v jiném významu, a to na příklad „vzbuzovat chuť“ (1979, s. 337) nebo „spravit si chuť“. (1979, s. 337) Zajímavá mi pak přišla také spojení se slovem pokoj, kdy si leckdo pod slovem pokoj může představit konkrétní místnost, ale v ustálených spojeních, jako je např. „mít pokoj od někoho“ nebo „nechat někoho na pokoji“ (1979, s. 347), je rozeným Čechům patrné, že se jedná o význam

slova pokoj v abstraktní rovině, myšleno klid. S pochopením tohoto významu by ovšem mohli mít problém cizinci, kteří ještě nedisponují dostatečnou slovní zásobou a gramatickou znalostí, o čemž ve svém článku hovoří také Miriam Olejárová. (2000/01)

O podobné situaci hovoří Bečka v souvislosti se slovem půda, kdy se v mnoha ustálených spojení také nejedná o slovo s konkrétním významem. Příkladem nám může být třeba spojení „Slova padla na úrodnou půdu.“ ve významu slova byla pochopena. Dokonce v těchto případech spekuluje o tom, zda by se tato spojení neměla řadit spíše až do další skupiny – rčení. Svě myšlenky o tom vystihuje takto: „Tvoří-li obrazné podstatné jméno s obrazným slovesem pevný významový celek, má všechny vlastnosti rčení (viz třetí oddíl frazeologických obrátů). Ale střídáním sloves v leccčems připomíná právě probrané obraty slovesné. Proto je najednou dosti nesnadné přesně rozhodnout, do které skupiny příslušný obrat zařadit.“ (Bečka, 1979, s. 368) Nepatrný rozdíl ovšem vidí v tom, že tato spojení jsou na rozdíl od rčení o něco volnější, jelikož nenesou tak pevný ustálený význam jako rčení. (1979, s. 368)

2.1.3 Rčení

Rčení definuje Bečka jako „frazologické obraty, které jako celek označují skutečnost slovesným pojmenováním nepřímým (metaforickým, metonymickým, synekdochickým).“ (1979, s. 369) Tuto skupinu dále rozděluje na nejčastější slovesná rčení, pak méně častá rčení substantivní a adverbialní a nejmenší skupinou jsou podle něj rčení adjektivní, která se neobjevují skoro vůbec a můžeme mezi ně zařadit třeba bludný kruh nebo kámen úrazu. Jak už bylo zmíněno výše, je v této skupině vymezený prostor také pro ustálená neintenzifikační přirovnání, tedy přirovnání, která v sobě nenesou vyjádření míry, jako je např. „Kouká jako sůva z nudlí.“ ve smyslu být zamračený. (1979, s. 411) Termíny úsloví či pořekadla, která spolu s přirovnáními pod zastřešující název rčení řadí Kuchař a Utěšený (1972), však Bečka do skupiny nezahrnuje, respektive zmiňuje úsloví pouze s odkazem na další skupinu. Vnímá je jako přechodovou úroveň mezi rčeními a příslovími. Odlišnost od rčení spatřuje v tom, že není možné je zařadit přímo do věty, nýbrž tvoří větu samostatnou. Úsloví se často napojují na jiné věty a tvoří s nimi souvětí, např. „Jen jsem se mu o tom zmínil a hned byl oheň na střeše.“ Přísloví už pak tvoří celek naprosto samostatně. (Bečka, 1979, s. 415)

Na většině společných rysů rčení se však autoři shodují. Za nejdůležitější považují zmínit jejich původ v lidovém jazyce a to, že díky tomu v sobě nesou informace o tehdejších soudobých zvyklostech. Často se v nich také odráží tehdejší spjatost s přírodou či mívají souvislost s náboženským životem v minulosti. Ačkoli se drží spíše v mluveném jazyce,

nemůžeme opomenout ani jejich přítomnost v literatuře, kde se objevují také poměrně často. Typická je pro ně obvykle, ne však vždy, velká názornost, která už je dnes mnohdy vnímána jen obrazně. I přes to si však vedle jejich přeneseného významu jsme schopni uvědomit jejich původní význam. Na ukázkou si můžeme uvést Bečkův příklad „Mlátí prázdnou slámu.“ (1979, s. 370), což je možné říci o někom, kdo mluví jalově, hloupě. (Bečka, 1979; Kuchař, Utěšený, 1972)

2.1.4 Ustálená slovní spojení nefrazeologická

Mezi frazeologismy Bečka podobně jako Čermák (2007, s. 31) neřadí ustálená slovní spojení, která mají původ v určité odborné terminologii např. kyselina sírová či citrónová nebo orel skalní a říční. Podobný pohled má také na různé obchodní výrobky jako je třeba bramborový salát nebo osobní vlak. Všechna tato slovní spojení je podle Bečky pak možné zařadit do skupiny s názvem sousloví, která je typická svou ustáleností, ale do frazeologismů se přímo nezařazují, ačkoli se leckdy mohou stát součástí některých frazeologických obrátů. Příkladem nám může být sousloví zuby nehty, které samo o sobě Bečka do frazeologismů neřadí, ale ve spojení „Držel se ho zuby nehty.“ už se dá o jejich zařazení spekulovat.²

2.2 Rozdělení frazémů podle Čermáka

Dalším z autorů, jehož dělení frazémů jsem se rozhodla do diplomové práce zařadit, je profesor František Čermák, kterého rozhodně nelze v tomto tématu opomenout, jelikož má na svém kontě velkou, dost možná největší z celé historie češtiny, škálu publikací zabývajících se problematikou frazémů a idiomů. To s sebou přináší i velkou škálu kritérií, podle kterých je možné frazémy dělit. Vzhledem k náplni mé práce, která se zaměřuje na frazémy v kontextu výuky na prvním stupni, ovšem není nezbytné postihnout naprosto vše. Rozhodla jsem se zde odrazit od klasifikace, kterou Čermák sám zhodnotil jako nejobecnější, a to z hlediska vnější povahy komponentů frazémů. (2007) V tomto případě rozlišuje frazém a idiom lexikální, frazém a idiom kolokační, frazém a idiom propoziční, frazém a idiom polypropoziční a na závěr taky poměrně řídko užívaný frazém a idiom interstratální, což je vesměs v souladu s poznatky Hnátkové a spol. (2018), která na Čermákovu dělení frazémů jakožto dělení výchozí pro Slovník české frazeologie a idiomatiky v článku *Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše* také odkazuje a navíc ještě přidává pojem kvazifrazém, jemuž se Čermák ve svých publikacích též věnuje.

² Někteří učitelé v rozhovorech uvedli, že by taková slovní spojení mezi frazémy zařadili. Viz kapitola 6.4.1 Otázka č. 1.

2.2.1 Frazémy lexikální

Frazémy lexikální jsou slova tvořená díky anomální kombinací morfémů, jinak řečeno jedná se o slova, v nichž se objevují neobvyklé morfémy nebo morfémy v neobvyklém tvaru či v neobvyklém spojení. Příkladem nám může být z derivovaných lexikálních frazémů např. slovo otčím, které v sobě nese neobvyklý sufix –ím, který už se dnes v jiném běžně užívaném českém slově neobjevuje. Podobným případem jsou pak třeba slova najít a nalézt, která vychází ze slov jít a lézt – obojí značí určitý pohyb a slova najít a nalézt si pak můžeme vyložit jako objevit díky nějakému pohybu – ale už nám tak nefunguje třeba spojení prefixu na – se slovem běhat nebo plavat – naběhnout, naplavat. Stejně tak se sem pak řadí třeba slova složená, uváděná jako lexikální frazémy komponované, která představují neotřelou a jedinečnou kombinaci slov, jako je např. budižkničemu nebo darmožrout. (Čermák, 2007)

Tato skupina však popírá jednu z typických vlastností frazémů, které jsem uváděla na začátku jako globálně akceptovanou – víceslovnost – a do obecné české frazeologie, resp. do slovníku frazémů, se proto jinak neřadí, což ve svém článku (2017) vypovídá také Zdeňka Hladká: „V popisu české frazeologie slovník směřuje k typologické úplnosti, do níž zahrnuje vedle frazémů kolokačních i výrazy větné (nereflektuje však jednoslovné frazémy lexikální, přestože Čermákova teorie s nimi počítá).“ Toto si sám Čermák dobře uvědomuje a označuje tuto skupinu jako „tradičně nejspornější a také nejzanedbávanější oblast frazeologie“. (2007, s. 60)

2.2.2 Frazém a idiom kolokační

Pojmem frazém a idiom kolokační označuje Čermák ty frazémy a idiomy, „jejichž komponenty jsou slova, resp. určité slovní formy, a které samy o sobě ještě netvoří promluvu a větu.“ Tuto skupinu vnímá jako nejvýraznější oblast frazeologie a řadí do ní ustálená a formalizovaná přirovnání, verbální frazémy, verbonominální kvazifrazémy a binomiály. (2007, str. 44)

2.2.3 Přirovnání

Přirovnání definuje Čermák jako „idiom, který explicitně označuje vztah podobnosti mezi referentem, kontextově doplňovaným, a modelem, který je součástí tohoto idiomu.“ (2007, s. 48) Uplatňuje se v nich opět pro frazémy typická obraznost, kdy v přirovnání „vysoký jako hora“ nemyslíme doslovně dosahující výšky zmíněné hory, ale pouze hodně vysoký. (Čermák, Hladká, 2017) Komplexní zpracování současných ustálených přirovnání v českém

jazyce nám pak nabízí v prvním dílu svého Slovníku české frazeologie a idiomatiky nazvaném Přirovnání.

2.2.4 Verbální frazém

Verbální frazém popisuje Čermák jako nejčastější typ z kolokačních frazémů. Jak už vyplývá z názvu, spočívá v tom, že vždy obsahuje alespoň jedno verbum (sloveso). Jako příklad nám Čermák nabízí kolokaci „chytat lelky“ či „umět se narodit“. (2017e) Z verbálních frazémů pak můžeme vydělit níže zmíněné verbonominální kvazifrazémy.

2.2.5 Kvazifrazém

Kvazifrazém není úplně typickým druhem frazému, jelikož se jeho idiomatičnost, tedy významová složka, velmi blíží pravidelnému výrazu. Anomálií, které jsou význačným znakem frazémů, se zde moc nevyskytuje (Čermák, 2017d). Nejčastějším typem kvazifrazémů je podle Čermáka verbo-nominální frazém, který spočívá ve spojení nějakého verba (slovesa) s abstraktním substantivem (podstatné jméno), které se v této vazbě dostává do role objektu (předmětu) a vzhledem k užitým slovesům nabývá jakéhosi zhmotnění. (Čermák, 2017f) Tento jev je pak omezen jen na několik vybraných sloves, která tyto vazby tvoří. Jako příklad můžeme uvést třeba spojení „věnovat pozornost“ nebo „zahnat hlad“, o nichž pojednává ve svém Slovníku i Josef Václav Bečka. Na rozdíl od Čermáka si však možnost, že by se neřadily mezi pravé frazémy, nepřipouští, a ve stejnojmenné kapitole o nich hovoří jako o frazeologických obratech slovesných. (Bečka, 1979, s. 333)

2.2.6 Binomiály

Binomiály představují staré struktury složené ze dvou komponentů téhož slovního druhu, který má v obou případech často identickou formu. Výjimečná není ani situace, kdy jsou oba komponenty založené na stejném základu. Typický je pro ně také neměnný slovosled. Jako příklad mohu zmínit třeba spojení hlava nehlava, kde je zřejmé, že by změna slovosledu způsobila zánik frazému a celkového významu této ustálené kolokace. (2007, s. 51)

2.2.7 Frazém a idiom interstratální

U frazémů a idiomů interstratálních by se dalo polemizovat o zařazení do skupiny kolokačních frazémů, jelikož z hlediska funkce jsou jim velmi podobné. Nepatrně se však liší. Touto odlišností je myšlený fakt, že se jedna z jejich částí dá omezeně upravovat (např. časovat). Jako příklad uvádí Čermák frazém „hledat, kde nechal tesař díru“, kde je první část možné upravit – hledá, hledal atd. a druhá část zůstává vždy stejná. (2017c)

2.2.8 Frazém a idiom propoziční a polypropoziční

Frazém a idiom propoziční a polypropoziční zahrnují ty frazémy, které už představují samostatnou plnovýznamovou větu. Rozdíl mezi nimi je takový, že jedná-li se o frazém propoziční, mluvíme zpravidla o větě jednoduché či o větném ekvivalentu např. frazém „Ani kuře zadarmo nehrabe.“ nebo „do třetice všeho dobrého“. Polypropoziční frazémy jsou potom spojením alespoň dvou propozic a v případě monosubjektových propozičních frazémů bývají zastoupeny souvětím, jako je např. „Jak si kdo ustele, tak si lehne.“ (2007, s. 53)

Jak už jsem nastínila výše, interpropoziční frazémy dělí Čermák ještě dále, a to na monosubjektové a intersubjektové. Kritériem pro toto dělení je počet řečníků v situaci a odvíjí se od toho, jestli se jedná o interakci mezi více lidmi či nikoli. Pokud máme jen jednoho mluvčího, jedná se o monosubjektové. Za předpokladu, že se sejdou řečníci dva a vzájemně spolu interagují, ocitáme se již v intersubjektovosti. Takový případ nastává třeba v situaci obvyklých pozdravů či přání, kdy jsou na sobě jednotlivé komponenty, vyřčené věty či slova, na sobě závislé. Patrné je to i v běžně užívaném „Děkuji – Není zač“ nebo „Já mám hlad – Tak ho hlad“, kdy druhý mluvčí svou výpověď reaguje až na prohlášení mluvčího prvního. (2007, s. 59)

2.2.9 Další skupiny frazémů

V rámci nového encyklopedického slovníku češtiny mě ještě zaujaly vymezené skupiny autorský frazém a gramatický frazém, o nichž se zde roze-psal také právě František Čermák.

2.2.9.1 Autorský frazém

Autorský frazém popisuje Čermák jako neustálenou kombinaci slov, která je chápána jako frazém pouze v rámci určitého díla, popř. v kontextu autora, který dílo či více děl, kde se tato kombinace slov objevuje, vytvořil. Jako příklad uvádí třeba Hrabalova přirovnání „pravdivý jako smrt“ nebo „jemný jako jepice“. (2017a)

2.2.9.2 Gramatický frazém

Gramatický frazém je v publikaci F. Čermáka odvozen od kolokačního frazému a jeho specifikum tkví v jeho gramatické funkci, která se odvíjí od obsahu víceslovného symsémantika, což zjednodušeně znamená, že do této kategorie můžeme zařadit frazémy, jejichž součástí je nějaký víceslovný slovní druh, který nabývá významu až ve spojení s dalším slovním druhem např. prepozice (předložky) nebo konjunkce (spojky). Do této

kategorie pak můžeme zařadit i ustálená slovní spojení, v nichž se objevují substituční pronomina (zájmena) či numeralia (číslovky). (2017b)

2.3 Dělení podle Čechové

Pro potřeby učitelů, kteří se věnují výuce ČJ na prvním stupni, však považuji za nejpřínosnější dělení Čechové, která sice pojednává také o celkem komplikovaném dělení podle mnoha kritérií a to třeba podle druhu na lidové/tradiční a kulturní, podle příslušnosti k jazykovému útvaru - spisovný jazyk, nářečí, obecný jazyk atd. (2012, s. 144) či také zmiňuje dělení v souladu se Slovníkem české frazeologie a idiomaticy podle formy frazémů na přirovnání, výrazy neslovesné, výrazy slovesné a výrazy větné, ale především nám pak nabízí dělení právě na ty dobře známé tradiční termíny, které jsou obsaženy také v materiálech pro výuku žáků prvního stupně a jimž se proto plánuji ve své diplomové práci nejvíce věnovat. Jedná se o termíny přísloví, pranostika, pořekadlo, rčení a přirovnání, ke kterým navíc ve své knize *Čeština – řeč a jazyk* přináší stručné a srozumitelné definice.

2.3.1 Rčení

Prvním útvarem, který zmiňuje jako zástupce frazémů, jsou rčení, jež shrnuje jako různá úsloví, z čehož vyplývá, že považuje tyto pojmy na rozdíl od Bečky za shodné. Ten vztahuje úsloví pouze na rčení slovesná, která těžko vstupují do věty a spíše s ní pak tvoří souvětí. Proto považuje úsloví za přechodové stádium mezi rčeními a příslovími, jak už jsem uvedla v předchozí kapitole zaměřené právě na dělení frazémů podle Bečky. (Bečka, 1979, s. 415) Jako příklady rčení nám uvádí Čechová třeba obraty zaječí úmysly nebo má za ušima.

2.3.2 Ustálená přirovnání

Tuto skupinu dělí dál na další dvě skupiny, a to na přirovnání se srovnávacím výrazem jako, jimiž jsou např. přirovnání chytrý jako liška nebo mění barvy jako chameleon a na přirovnání se srovnávacím výrazem než, čímž je třeba věta udělá to, než bys řekl švec.

2.3.3 Pořekadla

Pořekadla definuje Čechová jako frazémy s větným charakterem, které většinou shrnují zkušenosti lidí, bývají hodnotící a imperativní. Jako příklad uvádí Kam vítr, tam plášť a také Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítra.

2.3.4 Pranostiky

Pranostiky se podle Čechové formálně neliší od ostatních druhů frazémů a ve většině jazyků proto ani nejsou nijak zvlášť vyčleňovány. Často mají charakter pořekadel nebo přísloví, což

znamená, že sestávají ze souvětí o jedné větě hlavní a jedné vedlejší, kdy v případě pranostik ta vedlejší bývá často podmínková, např. „Na Markétu-li prší, ořechy ze stromu srší.“ (2012, s. 156) Existují však i pranostiky ve formě eliptického vyjádření např. „Horké léto – studená zima.“ či ve formě věty dvojčlenné, což je třeba „Svatá Máří Magdalena hodila srp do ječmena.“ Výjimkou nakonec nejsou ani pranostiky ve formě přirovnání, tou je např. pranostika „Slunce dubnové jako pes kousavé.“

Jejich odlišnost od všech výše zmíněných frazémů tkví v tom, že se jedná o předpovědi a „výroky týkající se roční doby, počasí a závislosti prací v zemědělství na nich“. (Čechová, 2000, s. 67) či podle slov Hnátkové a spol. pranostiky „vyjadřují vztah mezi určitým obdobím roku a očekávaným počasím a jeho následky.“ (2018, s. 10) Nejfrekventovanější jsou podle slov Marie Čechové ty pranostiky, které jsou krátké a rýmované a často se váží k našim nejznámějším svatým, tudíž se dobře pamatují. Jedná se třeba o pranostiku „Na svatého Jiří vylézají hadi a štíři.“ (2012, s. 157) Dalšími uvedenými příklady jsou pak třeba také pranostiky „Svatá Lucie noci upije a dne nepřidá.“ nebo „Únor bílý, pole sílí.“, kterou jsem zařadila jako podklad pro rozhovory s žáky v rámci praktické části. (2000, s. 67)

2.3.5 Přísloví

Hned v první větě o příslovích překvapivě uvádí, že se řadí k frazémům jen někdy, a to v případě, jedná-li se o dvousložkovou ustálenou výpověď, kdy první část přísloví něco konstatuje a druhá přináší poučení. Může se jednat třeba o přísloví „Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.“ ale i „Líná huba, holé neštěstí.“ Zde se nám opět projevují neshody v tom, co do frazeologie přesně patří. Aby bylo vše uvedeno na pravou míru, dodává Čechová, že mohou být přísloví, pranostiky, pořekadla a další taková spojení souhrnně označována jako *paremie*, což je jakýmsi odvětvím frazeologie. Zároveň v některých svých doporučeních pro využití frazémů ve výuce zmiňuje i přísloví, tedy je patrné, že s nimi ve frazeologii počítá. Takové doporučení se objevuje např. v knize *Řeč o řeči* (2012, s. 208), kde v rámci začleňování frazeologie do výuky nabízí možnost využít přísloví a pořekadla (Kdo se bojí, nesmí do lesa, Kdo chce s vlky žít, musí s nimi výti atd.) pro rozbor souvětí s různými typy vedlejších vět. Dokonce v té samé publikaci sděluje, že ačkoli si je vědoma toho, že na to různí autoři pohlížejí jinak, zahrnuje do frazeologie kromě jednodušších výrazů i rozsáhlejší složená spojení, mezi která řadí kromě pořekadel a pranostik i ona sporná přísloví. Tento její názor pak ve svém článku potvrzuje i Hasil (2021, s. 78), který uvádí, že se přiklání k širokému pojetí frazeologie Marie Čechové, jež do ní řadí nejen jednodušší výrazy, ale i rozsáhlejší spojení s výpovědní funkcí, jimiž jsou kromě výše zmíněných pořekadel a

pranostik právě i ona sporná přísloví. Naopak ovšem Čechová nesouhlasí se začleněním epigramů hádanek ani Čermákových lexikálních frazémů. (2012, s. 120)

Příklady, které k jednotlivým skupinám frazémů uvádí, pochází ze sféry tradičních lidových frazémů. Dál máme ještě frazémy kulturní, kam patří ty vycházející z historie – „Čí je země, toho je náboženství.“ = kdo vládne, ten rozhoduje. Řadí se sem také rčení cizojazyčná, jako je třeba „in memoriam“ – na paměť. Na hranici mezi lidovými a kulturními frazémy balancují frazémy náboženské, jelikož mnoho z nich už dávno zlidovělo, např. soudný den.

3. Frazémy ve výuce na prvním stupni

Ačkoli se problematikou frazémů zabývá v rámci českého jazyka poměrně dost vědců a dá se dohledat plno publikací, plno názorů a velká škála kritérií, podle kterých frazémy dělit, o jejich výskytu a funkci ve výuce či jak obecně toto téma otevírat s dětmi, už tolik pramenů bohužel nemluví. Stěžejní pro nás proto v této části budou některé články, diplomové či bakalářské práce a také výsledky výzkumů Marie Čechové, která se zabývala znalostí frazémů u dětí a také o tom vedla rozhovory s učiteli, o čemž píše ve své knize *Řeč o řeči*.

3.1 Kompetence prvostupňových učitelů v oblasti frazeologie

Než se přesuneme k žákům, považuji za důležité zmínit se také o těch, kteří mají v rukou tu moc svým žákům předat své znalosti – o učitelích, o kterých i Svatopluk Pastyřík³ (2002/03) ve svém článku uvažuje jako o někom, komu by neměla být lhostejná úroveň schopnosti komunikace a vyjadřování jeho žáků a měl by proto dbát na její rozvoj, pestrost a obohacení, což je právě dobře možné ve velké míře díky frazeologii. Na otázku, jaké kompetence mají prvostupňoví učitelé v oblasti frazeologie, odpovídá však ještě méně zdrojů než na to, jak se s nimi ve školách pracuje, z uvedených důvodů je kapitola bohužel poněkud strohá.

Příhodný se pro tuto kapitolu zdá být článek s názvem *Jak znají budoucí učitelé frazeologismy* od Ivy Macháčkové a Heleny Chýlové (1995/96) který se zabývá průzkumem znalosti frazémů budoucích učitelů mezi lety 1993–1994. Podobným výzkumem se pak zabývala v 80. letech třeba Marie Čechová, na jejíž výzkum vlastně Macháčková s Chýlovou navazují, a také příspěvek Jaromíry Šindelářové ve sborníku *Svět v obrazech a frazeologii* z roku 2017, který je sice zaměřen výhradně na znalost biblických frazémů, ale i tak ho považuji za přínosný, jelikož je v něm patrný určitý posun v pasivní a aktivní znalosti frazeologie pedagogů mladé a střední generace. Díky těmto pramenům si nyní můžeme

³ Článek – *K vztahu mezi frazeologií a jazykovou výchovou*

udělat obrázek o kompetenci učitelů v rozpětí přibližně 40 let a porovnat, jak se tato kompetence proměňuje.

Ačkoli učitelé ve většině případů souhlasí s tím, že by se učivo frazeologie mělo zařazovat do výuky, např. proto, že se díky nim dá rozvíjet žákova slovní zásoba či vyjadřování žáků jako takového (Čechová, 2012, s. 209), nejsou všichni odborníci s výsledky výzkumů v této oblasti úplně spokojeni. Podle Macháčkové a Chýlové je znalost frazémů u budoucích učitelů základních škol nedostatečná. Z jejich výzkumu vyplynulo, že budoucí učitelé nejsou schopni vysvětlit ani některé velmi frekventované jednotky frazeologie, např. „má chlupatý jazýček“ (= je mlsný), kdy studenti učitelství pro 1. stupeň prokázali ještě slabší znalost frazémů než studenti učitelství pro 2. stupeň, což Macháčková s Chýlovou přisuzují absolvování lexikologie u studentů učitelství vyššího stupně, která v programu učitelství pro 1. stupeň ZŠ zařazena není. Výsledky výzkumu přitom Macháčkovou s Chýlovou nejen neuspokojily, ale také překvapily, jelikož v době, kdy byl výzkum proveden (1993/4), pociťovaly ve společnosti trend ožívání kulturních frazémů a zejména u budoucích učitelů češtiny proto předpokládaly lepší výsledky.

O něco více uspokojivě vyznívá výsledek výzkumu Jaromíry Šindelářové z roku 2016 zaměřeného na znalost biblických frazémů, kdy se prokázalo, že pouze u 11 až 18% respondentů se dá hovořit o neznalosti frazémů. Lépe na tom v tomto případě byla skupina starších učitelů z praxe, kteří dosáhli o 7% lepších výsledků než skupina studentů učitelství pro 1. stupeň ZŠ. Stejně výsledky publikuje také v článku *Frazeologická kompetence pedagogů v české primární škole (mezigenerační výzkum)*, který je ovšem ještě obohacen o účast nejstarší generace pedagogů, která má zastoupení mezi učiteli v důchodovém věku. Fakt, že nejstarší generace dosáhla v aktivní znalosti ještě o 8% lepších výsledků než ta střední a naopak k neznalosti se řadí pouze 3% respondentů, ještě víc podněcuje skutečnost, že znalost frazémů s postupem času upadá. Pořád zde také platí to, že výrazně převažuje pasivní znalost nad tou aktivní, což znamená, že některé frazémy byly pro respondenty sice známé, avšak nedokázali vysvětlit jejich význam. Zároveň však autorka dodává, že je z výzkumu patrné, že přesná znalost frazému včetně jeho významu není zásadní pro pochopení v komunikaci, jelikož rodilý mluvčí si dokáže i tak odvodit, co mu bylo sděleno. (Šindelářová, in Janovec, 2017, s. 203) Pro úspěšnou práci s frazémy na základních školách je ovšem podle Macháčkové a Chýlové přesné vysvětlení významu frazému žákům nezbytné. (1995/96)

Jako východisko pro zlepšení této situace se proto nabízí klást větší zřetel na přípravu budoucích učitelů v oblasti frazeologie, nad čím se ve svém článku Macháčková s Chýlovou také zamýšlí a doporučují na toto učivo zaměřit větší pozornost, zejména pak na „význam frazeologických cvičení k rozšiřování slovní zásoby, pro rozvoj komunikační obratnosti, formulační dovednosti i pro rozvoj estetické funkce vyjadřování“, (Macháčková, Chýlová, 1995/96, s. 118) jelikož na individuální přípravu jedinců se nedá úplně spoléhat. S tímto názorem je v souladu i článek Svatopluka Pastyříka (1995/96), který přímo uvádí, že by bylo příhodné zabývat se na vysokých školách pro učitele nejen samotnými významy frazémů, ale také zpracováním metodiky práce s frazémy na základních školách. Právě klíčová metodika však často chybí i v učebnicích, v nichž se objevují cvičení zaměřená na frazémy. (Macháčková, Chýlová, 1995/96) Jak je bohužel možné vyčíst z článku Marie Čechové z roku 2016/17, není v současnosti pro frazeologii nejen na základních, ale právě ani na vysokých školách stále vyhrazený dostatečný prostor, který i ona jako její výše zmínění kolegové považuje za potřebný. (2016/17)

3.2 Kde se může dítě setkat s frazémy

V životě dítěte se nabízí plno příležitostí, kde se s frazémy alespoň pasivně setkat. Prvotní základ získává bez pochyb v rodině, kde ovšem záleží na tom, jak hojně je v ní do komunikace frazeologie zapojována. Jak vyplývá z výše zmíněných odstavců, více zběhlí a aktivní v používání frazémů jsou zástupci starších generací, než těch mladších (viz např. výsledky výzkumu Jaromíry Šindelářové z roku 2016 zmíněného v kapitole *Kompetence prvostupňových učitelů v oblasti frazeologie*, z čehož vyplývá, že by pro dítě mohla být v této oblasti nejpřínosnější komunikace s prarodiči a jinými staršími členy rodiny.

3.2.1 Frazeologie v dětské literatuře

3.2.1.1 Frazeologie v knihách pro děti

Další studnicí, ze které mohou děti čerpat slovní zásobu včetně frazeologických obrátů, je literatura jim určená. Jako příklad si můžeme uvést pohádky Zdeňka Svěráka, konkrétně pak jeho knihu *Jaké je to asi v čudu*, jejíž frazeologické analýze se ve své závěrečné práci věnovala Jana Tupcová. (2015) Z jejího výzkumu vyplývá, že se v knize určené čtenářům od 8 let objeví frazém celkem 124x, což ovšem zahrnuje i fakt, že se některé frazémy v knize vyskytují vícekrát. Nejhojnější výskyt frazémů v knize pak byl zaznamenán v pohádce *Požár mlýna*, kde autor užívá nadmíru frazémů záměrně. Bohatost na frazémy této pohádky je ve výzkumu Tupcové dokázána poměrem kolokačních slovesných frazémů, kdy se v této

pohádce, zároveň nejkratší pohádce z knihy, objevuje kolokační slovesný frazém celkem 35x a na zbylých 5 pohádek pak dohromady připadá 39 kolokačních slovesných frazémů, z čehož je patrné, že pohádka Požár mlýna skýtá téměř polovinu všech takových frazémů užitých v knize.

3.2.1.2 Frazeologie v časopisech pro děti

Dětská literatura ovšem nezahrnuje jen knížky, ale můžeme do ní zařadit také časopisy, jejichž analýze se v oblasti frazeologie věnovala Radka Holanová, což shrnuje ve svém příspěvku *Frazeologie v časopisech pro děti* pro sborník *Školský management: Konceptualizace a klíčové oblasti oboru*. V této studii se autorka zaměřila na výskyt frazémů v časopisech pro děti zejména předškolního věku. Předmětem výzkumu pak byl nejen jejich samotný výskyt, který je podle Holanové poměrně hojný, ale také jak jsou frazémy do textu zapojeny, jak je s nimi v časopisech dál pracováno a jak jsou dětem vysvětleny. (in Veteška 2021)

V souvislosti s tímto tématem se věnuje také otázce, od jakého věku jsou děti schopné frazémy, či alespoň samotná obrazná vyjádření, chápat, na což jsem se ptala také respondentů z řad učitelů v praktické části diplomové práce. Vzhledem k tomu, že Holanová uvádí, že se jedná o poměrně problematické stanovení takového věku, jelikož „psycholingvistická literatura toto téma opomíjí,“ (in Veteška 2021, s. 421) a odborníci z řad jazykovědců se neshodují, lze očekávat neshody také v odpovědích respondentů v mém výzkumu.

Výskyt frazémů pak dělí Holanová na několik typů. Napřed se věnuje takovým případům, kdy jsou v časopisech frazémy použity k cílené jazykové výchově, přičemž dochází k objevu, že např. časopis *Sluníčko* se rozvoji slovní zásoby včetně rozvoje frazeologické kompetence u dětí věnuje pravidelně, a to zejména v rubrice *Kvidovy přeslechy*. V rámci comicsu pak zařazuje frazémy také časopis *Dráček* či *Méďa Pusík*, které se v některých dalších částech časopisů zaměřují občas také na práci s přirovnáními, a to především s těmi, která vychází z vlastností zvířat. (Holanová, in Veteška, 2021)

Mezi další typy výskytu frazémů v dětských časopisech pak řadí např. užití frazémů v obrázkovém čtení, kterému se věnují všechny již zmíněné časopisy, přirozené užití v textu, kdy se nejedná o záměr dětí jazykově vzdělávat, či využití doslovného významu frazému jako prostředku humoru.

Na závěr zmiňuje ještě časopis *Raketa*, který je koncipován nejen pro děti předškolního věku, ale i pro děti trochu starší. I zde zaznamenala Holanová hojný výskyt frazémů a práci s nimi. (Holanová in Veteška, 2021)

3.2.3 Frazologie v médiích

3.2.3.1 Frazologie v televizi

Vzhledem k pokroku doby je třeba počítat také s tím, že i z médií jako je rádio, televize či internet, se mohou k dětem frazémy dostat, o čemž se kromě Čechové (2004/05, s. 166) ve své diplomové práci zmiňuje také třeba Lenka Zelenková. (2013) Ačkoli je její práce zaměřena spíše na dospělého uživatele frazeologie, poskytuje nám pár přínosných příkladů i z pohádek, které jsou, jak známo, primárně určené dětem. Jako příklad uvádí Zelenková třeba pohádku z roku 1980 *Strach má velké oči*, která má frazeologický obrat přímo v názvu, a dále třeba úryvky z pohádky *Koloběžka první*: „Po světě chodí děvčat, jsou pohledné, mají filipa.“ nebo: „Starou belu opustila. Jestli má za ušima, jak se o ní povídá, tak tady někde je.“ Také nás přivádí k neméně důležitému poznatku, že se frazeologismy objevují častěji ve starších filmech a filmových pohádkách než v těch soudobých.

S výskytem ustálených obrazných slovních spojení ve filmech nepochybně souvisí i opačný proces, kdy se z filmových hlášek stává součást naší běžné komunikace, a ustálená znění těchto výroků vyjadřují naše postoje. Této problematice se ve svém článku *Filmové hlášky jako součást české frazeologie a idiomatiky* věnuje Jiří Hasil, který nabízí paletu příkladů, v nichž se objevují především hlášky z komedií ale i hlášky z pohádek, tedy je velmi pravděpodobné, že se s nimi děti také setkají. To Hasil dokládá výsledky šetření své diplomantky K. Jebavé, která zjišťovala znalost těchto hlášek u žáků druhého stupně ZŠ a dospěla k závěru, že většina dotazovaných žáků hlášky alespoň pasivně zná. Znalost těch pohádkových byla prokázána o něco větší než u těch z komedií. Jako ustálené v komunikaci uvádí Hasil z těch pohádkových hlášky: „Spadlo ti to. Asi vítr.“ z pohádky *S čerty nejsou žerty*, „Našli, moji rádcové, našli?“ z *Pyšné princezny* nebo: „Já jsem malej, ale šikovnej.“ z pohádky *Princezna ze mlejna*. (Hasil, 2021)

3.2.3.2 Frazologie ve videích na YouTube

Častěji než na pohádky v televizi dnes pravděpodobně mnoho dětí kouká na videa na YouTube. Výskytu frazeologie v těchto videích, konkrétně výskytu ve slovníku českých youtuberů, se věnovala Soňa Schneiderová v článku *Jazyk českých youtuberů s ohledem na*

frazeologii, přičemž došla k závěru, že vzhledem k jejich velkému dosahu, mají značný vliv také na užívaný jazyk svých diváků, jimiž jsou především mladí lidé, a to i včetně dětí.

Vzhledem k tomu, že jsou youtuberi poměrně plodní v rovině slovtvorby, kdy obohacují náš jazyk zejména o slova ovlivněná angličtinou, není divu, že v tomto duchu vznikají také nové frazeologické jednotky známé především napříč mladšími generacemi. Jako příklad uvádí Schneiderová třeba spojení „být v chillu“ (být v pohodě) nebo že je něco „musthave“ (naprosto nezbytné), kdy je do české věty přímo dosazen výraz z angličtiny bez jakýchkoli úprav.

Tradiční frazeologie se v projevu youtuberů však téměř nevyskytuje, protože jejich projev je jiný a je zde snaha zejména o originalitu. Jedním z mála youtuberů, u něž se tradiční frazeologie objeví alespoň zřídka, je Karel Kovář (Kovy), kterého považuje Schneiderová jako jednoho z mála za youtubera „s kultivovaným projevem“. (Schneiderová, in Veteška, 2021, s. 431)

3.2.3.3 Frazeologie v písních

Vedle podnětů vizuálních a audiovizuálních je na místě zmínka také o podnětech auditivních, kdy se každé dítě bez pochyby setkává s různými písněmi. Důkazem výskytu českých frazémů v písních nám pak může být např. studie Pavlína Žalmanové, která zkoumala výskyt frazeologie v textech písní skupiny Kabát.

V jejich písních se objevují např. spojení: „pít, jak zákon káže, zakopanej pes, dobrák od kostí“ či „růst jako houby po dešti“. Také se zde můžeme setkat s autorskými frazémy⁴, z nichž autorka příspěvku cituje např. „cejtitsou jak romadur“ (aktualizace frazému „smrdět jako...“) nebo frazém „facka jak od Macka“, který „je odrazem politické situace, kdy na sněmu České stomatologické komory v roce 2006 napadl Miroslav Macek tehdejšího ministra zdravotnictví Davida Ratha.“ (Žalmanová, in Veteška, 2021, s. 257)

3.3 Frazeologie ve výuce

Vzhledem k výše zmíněné skutečnosti, že se frazémy vyskytují nejen v českém jazyce, ale jsou nedílnou součástí i jiných řečí, považují pro svou práci za přínosný také slovenský článek *Práca s frazémami na hodinách slovenského jazyka*, který uvádí jako hlavní cíl výuky slovenského jazyka vybudovat u žáků kvalitní základy schopnosti komunikovat. (Dujavová,

⁴ Viz kapitola 2.2.9.1. Autorský frazém v rámci dělení Františka Čermáka.

2003/04) Tento cíl totiž považuji za hlavní také ve výuce jazyka českého, potažmo obecněji ve výuce jakéhokoli mateřského a následně i cizího jazyka.

Předpokladem pro rozvoj komunikačních schopností nejen u dětí, tedy pro splnění výše stanoveného cíle, je samozřejmě rozvoj slovní zásoby, k němuž frazeologické jednotky zejména u dětí mladšího školního věku hojně přispívají. (Dujavová, 2003/04) Na tom se shodují i odborníci na frazeologii z českých kruhů. Ti se dále shodují také na tom, že je ve výuce českého jazyka frazeologii věnováno málo času a prostoru. Pro častější a intenzivnější začlenění frazeologie do hodin mateřského jazyka je např. již zmíněný Pastyřík, nebo třeba Marie Čechová, která v ní spatřuje nejen přínos pro rozvoj slovní zásoby, ale také v ní odhaluje funkci výchovnou. (2012, s. 207) V článku z roku 2016/17 se Čechová k potřebě zařazení frazeologie do výuky českého jazyka nejen na vysokých školách ale i na školách nižších stupňů pak vyjadřuje takto: „Výuka se spíše zaměřuje na analýzu vypreparovaných nižších jednotek než na smysluplné syntagmatické jednotky, mezi něž nepochybně frazémy patří. Neměli bychom zapomínat ani na to, že frazeologie má vedle funkce komunikační i hodnotu poznávací, etickou, etnografickou a historickou, i široce kulturní.“, což považuje za pádný důvod pro zařazení frazeologie do výuky ve všech úsecích studia. S vymezením většího prostoru pro frazeologii ve výuce souhlasila navíc i většina respondentů z řad učitelů⁵, kteří se účastnili jednoho z jejích výzkumů v 80. letech.

Didaktický potenciál frazémů a potřebu zařadit je do výuky pak zmiňuje také Hasil (2021, s. 79) a to zejména v souvislosti s příslovími, pranostikami a pořekadly a je stejného názoru jako Čechová, že „frazém v komunikaci plní celou řadu funkcí.“ (2021, s. 83) Zároveň je ale také zastáncem toho názoru, že by své místo ve výuce českého jazyka měly mít i zažité filmové hlášky, protože považuje za důležité stejně jako u frazémů naučit žáky tyto jazykové obraty kreativně používat ve své komunikaci. K tomuto poznatku ho přivádí pravděpodobně fakt, že „frazeologie odráží kulturní specifika společnosti, různé vývojové etapy, kterými národní společenství prochází.“ (Hasil, 2021, s. 83) Což lze říct i o hláškách z filmů.

3.3.1 Frazeologie v kurikulárních dokumentech

Abychom se dál mohli věnovat výukovým materiálům poskytujícím vhled do problematiky českých frazémů, je napřed potřeba zabrousit do obsahu kurikulárních dokumentů, které poskytují přehled o tom, jak a kdy by měla být konkrétní problematika ve výuce probírána.

⁵ K této otázce měli prostor se vyjádřit také respondenti v rámci rozhovorů pro mou DP.

Nejdůležitějším kurikulárním dokumentem pro české vzdělávání je rámcový vzdělávací program (dál jen RVP), který je závazný pro tvorbu veškerých výukových programů v ČR. Vzhledem k tomu, že námi zkoumaná problematika frazeologie spadá do sféry českého jazyka, bude pro nás stěžejní výuková oblast nazvaná Jazyk a jazyková komunikace, do níž kromě jazyka českého spadají také jazyky cizí. Vzdělávací obor Český jazyk a literatura, jak zní celý název pro část této oblasti zabývající se českým jazykem v základním vzdělávání, dělí svůj obsah dál na jazykovou výchovu, komunikační a slohovou výchovu a literární výchovu.

Dále je důležité přihlídnout také k dělení podle věku a vzdělávacího stupně žáků, přičemž pro nás z celkového výčtu předškolního, základního, středního, vyššího odborného a jiného vzdělávání bude klíčové vymezení frazeologie v základním vzdělávání. Základní vzdělávání se v českém školském systému dělí dál na 1. a 2. stupeň, přičemž v případě 1. stupně hovoříme ještě o 1. vzdělávacím období (1. – 3. ročník) a o 2. vzdělávacím období (4. – 5. ročník). Praktická část této diplomové práce se zaměřuje zejména na žáky druhého vzdělávacího období prvního stupně, ale první období je zastoupeno také a ani druhý stupeň nelze opomenout. (RVP ZV)

Začneme-li u nejnižšího stupně ZŠ, dojdeme k závěru, že se v prvním vzdělávacím období prvního stupně učivo a výstupy zaměřené na frazeologii přímo nevyskytují, což ve své diplomové práci konstatuje také Iveta Vondrová (2023, s. 15), která dál poukazuje pouze na výskyt učiva zaměřeného na rozvoj slovní zásoby, pro což by se ovšem dala frazeologie využít. Ani v očekávaných výstupech RVP ZV pro druhé vzdělávací období 1. stupně se frazeologie přímo nevyskytuje, najdeme zde však v učivu už alespoň zmínku o přirovnáních, která sice nemusí vždy spadat do frazeologie, ale jedná-li se o přirovnání ustálené, nemůže být o tomto zařazení pochyb. (Čechová, Čermák, Bečka)

Ačkoli se v RVP ZV ke znalostí frazémů žáků na prvním stupni pravděpodobně nepřihlíží či není tato problematika považována za důležitou, standardy vycházející z RVP však jeden výstup postavený na frazémech, konkrétně na příslovích, přinášejí. Jedná se primárně sice o výstup zaměřený na tvorbu a reprodukci textu, zadání jednoho z příkladových úkolů však přímo vychází z volby ze třech nabídnutých přísloví: *„Vyber si jedno z následujících přísloví a použij ho jako ponaučení ke krátké bajce:*

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.

Bez práce nejsou koláče.

Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.

Můžeš využít např. následující dvojice postav: vlk a zajíc, kočka a myš, vrána a liška.“
(standardy RVP ZV)

Co se týče 2. stupně základního vzdělávání, objevuje se ve výstupech pro oblast ČJL již dokonce pojem frazém, konkrétně zní výstup z RVP takto: „rozlišuje a příklady v textu dokládá nejdůležitější způsoby obohacování slovní zásoby a zásady tvoření českých slov, rozpoznává přenesená pojmenování, zvláště ve frazémech“ (RVP ZV, 2017), který je zařazen do výstupů z části zaměřené na jazykovou výchovu.

3.3.2 Frazémy ve výukových materiálech

3.3.2.1 Učebnice

Podle Marie Čechové, která se ve velké míře zabývá také tvorbou učebnic pro výuku ČJ na základních a středních školách, utrpěly i učebnice velký úpadek, co se obsahu frazémů týče. Poměrně obsáhlé shledala Gebauerovy učebnice z konce 19. století, v nichž představovaly frazémy zásobárnu materiálů pro jazyková cvičení. Ačkoli se v těchto učebnicích k frazémům nenacházel výklad, pořád to bylo o mnoho víc, než co pak nabídly učebnice po zániku 1. republiky. Z těch se totiž frazeologie, vlivem nástupu v té době aktuálnějších textů, postupně vytrácela a objevovala se v knihách pro školy jen nahodile. (2016/17, s. 129)

Od 70. let 20. století pak začala Čechová za přítomnosti frazémů v učebnicích českého jazyka bojovat a vzhledem k tomu, že se sama začala na jejich tvorbě podílet, mohla si dovolit do nich taková cvičení cíleně vkládat. Následně se pak setkala s kladnými ohlasy, kdy byla taková cvičení vyučujícími hodnocena jako nejlepší. (2016/17, s. 129)

3.3.2.2 Pracovní sešity a čítanky

K těmto výukovým materiálům se mi nepodařilo v české literatuře dohledat nic, co by kapitolu pokrylo, proto jsem se rozhodla sáhnout do pramenů k našim, nejen co se hranic týče, blízkým sousedům na Slovensko. Vzhledem k podobnému historickému vývoji a kulturní i jazykové blízkosti soudím, že by výzkumy na jejich půdě mohly mít podobné výsledky, jakých by mohlo být dosaženo i v ČR. Alžběta Dujavová ve svém článku pro odborný pedagogický časopis *Naša škola* uvádí tabulku, z níž je patrné, že v porovnání s učebnicemi se v pracovních sešitech nachází poměrně méně frazémů. V druhém a třetím ročníku jsou to dokonce řádově jednotky ku desítkám nalezených frazémů. Naopak čítanky obsah učebnic počtem frazémů značně předčily, a to přibližně o čtvrtinu až víc než třetinu.

Nejobsáhlejší na počet frazémů je ze zkoumaných materiálů (PS, učebnice a čítanky pro 2. – 4. ročník) čítanka pro třetí ročník, v níž se objevuje frazeologická jednotka celkem 85x. Tyto počty hodnotí vzhledem ke své úvaze, že je lepší zařazovat frazeologii do výuky nenásilně do různých rovin jazyka bez vynucené izolace, jako dostatečné. (Dujavová, 2003/04)

3.4 Porozumění žáků českým frazémům

V této oblasti se výzkumnému šetření nejvíce věnuje Marie Čechová, a to v rámci všech možných kategorií a také už po celkem dlouhou dobu. Se svými výzkumy začala v osmdesátých letech minulého století a pokračuje v nich do současnosti. K výzkumům ji vedlo především mínění, že znalost frazeologie v kruzích mladších lidí upadá. (2004/05) Stejně jako jiní odborníci (např. Zimová, viz níže) uvádí, že dle předpokladu ani v 80. letech ani krátce po začátku nového tisíciletí nečinila respondentům velké obtíže přirovnání a další jednodušší frazeologické obraty, které měli doplňovat. Dokonce se zde ani neprojevíly značné rozdíly mezi výsledky mladších (do 14 let) a starších žáků, z čehož Čechová usuzuje, že to je díky zastoupení těchto obrátů v běžné komunikaci. Oproti tomu u složitějších obrátů vyžadujících víc vybudované abstraktní myšlení, které navíc obsahují zastaralá slova, už byl rozdíl značný. Stejně tak se ve výzkumu projevil výrazný rozdíl mezi žáky z 80. let minulého století a z let po roce 2000, což naznačuje jistý úpadek znalosti frazémů u mládeže. (2004/05) To potvrzuje ve svém článku i Ludmila Zimová (1991/92), která se zabývala výzkumem znalosti frazémů u žáků 2. až 4. ročníku. Vzhledem k tomuto neuspokojivému stavu pak Čechová přímo vyslovuje potřebu zabývat se frazeologií v zájmu posílení pestřejšího vyjadřování a také v rámci výchovných důvodů ve školách více a soustavněji, nejen nahodile, když se naskytne nějaké cvičení, které se frazémy zabývá. Doporučuje kromě těchto cvičení přímo zařadit výklady a třeba i projekty.

Největší potíže přitom činí žákům podle Zimové vysvětlování významů přísloví, a to především z toho důvodu, že se v nich setkává formální vícečlennost s obrazným významem, který není pro žáky na první pohled zřejmý. Potíže přitom zaznamenala i u některých frazeologických přirovnání, ale i přesto nám potvrzuje východisko Čechové, že jsou přirovnání pro děti na pochopení snazší. Další příčinu náročnosti pochopení frazémů dětmi nám nabízí také Svobodová a Höflerová (1999/2000), které odkazují na výše zmíněné propojení složky abstraktní s tou konkrétní, jež spojením získávají nový význam patrný pouze z kontextu.

Díky rozvoji abstraktního myšlení schopnost chápat frazémy roste. Tento jev je patrný z výzkumů Svobodové a Höflerové (1999/2000), kdy žáci devátých ročníků dosáhli v testu zaměřeném na doplňování nedokončených frazémů o 37,1% lepších výsledků než žáci šestých tříd. O tomtéž a se stejnými výsledky hovoří také Polívková (2016/2017), která uvádí návazné porovnání žáků základních škol a studentů škol středních, na což pak navazuje ještě porovnáním středoškoláků s lidmi staršími 20 let. Ti v jejím výzkumu prokazovali průměrně o 10% větší znalost frazémů než skupina středoškoláků ve věku 15–20 let. Vzhledem k těmto faktům pak očekávám drobný rozdíl také mezi žáky čtvrtých a pátých ročníků, s nimiž jsem se o frazémech bavila v rámci praktické části diplomové práce.

3.4.1 Komolení frazémů

Co se týče problematiky neznalosti frazémů napříč českou mládeží, není problémem pouze naprostá neznalost frazémů, která je patrná především u frazémů zastaralých (Čechová, 2004/05, s. 165) ale zároveň jejich komolení. Jako příklad uvádí Čechová např. výrok „Na svatého Řehoře sedlák pole neoře.“, kdy je zkomolením naprosto změněn význam pranostiky, která správně zní „Na svatého Řehoře líný/šelma sedlák, který neoře.“, a naopak naráží na to, že na svatého Řehoře je nejvyšší čas na to začít s přípravou pole na zasetí. Kromě otočení významu se objevují také případy, kdy je v pranostice zaměněno jméno svatého, k jehož svátku se pranostika váže a poselství pranostiky je tak opět nabouráno. Příkladem nám může být třeba pranostika „Svatá Lucie noci upije.“, kdy může být místo Lucie použito podobně znějící jméno Žofie. (Čechová, 2004/05, s. 166) To vše vede k rozuzlení, že některé děti frazémy sice znají, jejich významu ovšem nerozumějí nebo nechápou jejich souvislosti s konkrétními daty. Tento jev budeme dále okrajově zkoumat také v praktické části této práce.

Praktická část

4. Popis výzkumu

4.1. Zvolené metody

Aby byl výzkum komplexnější, rozhodla jsem se využít více výzkumných metod. Celkem se praktická část skládá ze tří částí, které jsou vzájemně provázané. Jako první jsem se rozhodla zařadit analýzu učebnic a pracovních sešitů, podle kterých se učí žáci na školách, na nichž probíhaly zbylé dvě části výzkumu. K tomu jsem pro porovnání přidala ještě jednu řadu učebnic.

V druhé části výzkumu je pozornost zaměřena na učitele, a především na jejich postoj k výuce frazémů, který je pro mou práci klíčový. Zajímalo mě především, jestli učitelům přijde výuka frazeologie pro žáky podnětná a proč, jak často s ní v hodinách pracují a jestli jim stačí materiály, které nabízejí výše zmíněné učebnice a pracovní sešity, či jestli mají potřebu si dotvářet své vlastní materiály.

V poslední části jsem se věnovala rozhovorům s žáky čtvrtých a pátých ročníků, kde mě zajímalo, jak je u žáků ovlivněna orientace ve frazeologii postojem jejich třídních učitelů.

Vzhledem k dotazům některých učitelů, kterým nebylo jasné, proč se frazeologie vyskytuje v přijímacích testech na osmileté gymnázium, když nemá své místo v kurikulu, jsem pak ještě prohlédla několik cvičných testů, jelikož mě zajímalo, do jaké míry se v nich frazeologie skutečně vyskytuje.

Informace k jednotlivým částem výzkumu včetně použité metodiky a výzkumného vzorku budou podrobněji rozebrány přímo u každé části zvlášť.

4.2. Cíl práce

Hlavním cílem výzkumu je analýza toho, jakým způsobem, jak často a s jakým západem je v současné době pracováno s frazeologií na českých základních školách, a to zejména ve druhém vzdělávacím období prvního stupně. V rámci analýzy by pak měly být pokryty výukové materiály, podle nichž se učí žáci vybraných škol, názor a praktiky učitelů, kteří mají vzdělávání žáků nejen v rámci této problematiky ve svých rukou, a pak také dopad těchto výukových zdrojů a metod na samotné žáky.

Hlavní otázku bychom pak mohli stanovit takto: *„Jakým způsobem, jak často a s jakým západem je pracováno s frazeologií na prvním stupni českých škol, zejména ve druhém*

vzdělávacím období? Jaké jsou argumenty pro jejich zařazení do výuky či pro jejich vynechání?“

5. Obsahová analýza výukových materiálů

V následující kapitole se budeme věnovat výukovým materiálům, které jsou pro práci v hodinách klíčové, tudíž jsou pro nás podstatné i při zkoumání práce s frazémy na prvním stupni v hodinách českého jazyka. Jelikož jsou používané materiály hodně variabilní, rozhodla jsem se zaměřit zejména na analýzu učebnic a k nim se vztahujících pracovních sešitů, které můžeme označit za nejběžnější výukové materiály, a v hodinách českého jazyka by s nimi měl pracovat každý učitel. Variabilitě se ovšem ani u učebnic nevyhneme, jelikož schvalovací doložkou MŠMT disponuje velké množství učebnicových řad. Proto jsem se rozhodla prostudovat pouze vybrané řady. Každá z knih bude analyzována směrem k počtu a typům cvičení obsahujících frazémy. Frazémy obsažené v knize budou následně vypsány vždy v závěru kapitoly. Příslušný frazém bude vždy uveden následovně: strana/cvičení, ve kterém se frazém nachází.

5.1 Odůvodnění výběru učebnicových řad

Původně byl můj záměr takový, že v práci porovnáím nejen výsledky žáků čtvrtých a pátých ročníků a žáků z pražských a mimopražských škol, ale také žáků, kteří se učí podle více různých řad učebnic. Sehnat respondenty bylo ovšem tak obtížné, že jsem si nakonec nemohla vybírat, podle které řady učebnic jsou žáci vyučováni, a proto se mi sešli jen žáci ze škol, na nichž jsou používány učebnice od nakladatelství Nová škola Brno.

I přesto mi ale přišlo pro mou práci přínosné více zmíněnou řadu učebnic porovnat s nějakou jinou řadou, a jelikož jsem dostala tip na nakladatelství Fraus, že s frazémy ve svých učebnicích českého jazyka pracuje, rozhodla jsem se právě pro učebnice od tohoto nakladatelství.

Níže se tedy podíváme na podrobnou analýzu učebnic a pracovních sešitů pro čtvrté a páté ročníky od nakladatelství Nová škola Brno a Fraus.

5.2 Nakladatelství Nová škola, učebnice českého jazyka pro 4. ročník základní školy

5.2.1 Obecný popis

V učebnici ČJ pro čtvrtý ročník od nakladatelství Nová škola je s frazémy pracováno poměrně hojně, a to nejen jako s prostředkem pro procvičení jiné látky, ale objevují se zde i cvičení, jejichž hlavní náplní je právě práce s frazémy a jejich významem. Když přihlédneme k dělení frazémů podle Čechové, které hodnotím v souvislosti se školní terminologií frazémů jako nejeфекtivnější (viz teoretická část), objevuje se v učebnici celkem deset různých cvičení, v nichž se vyskytuje alespoň nějaký frazém. Vzhledem k faktu, že se odborníci zabývající se problematikou frazémů stále neshodují na jednotném obsahu této jazykové sféry, rozhodla jsem se okrajově zmínit i přítomnost hádanek a říkadél, o nichž se mimo jiné zmínili také někteří respondenti z řad učitelů, kterých jsem se dotazovala, co by mezi frazémy zařadili.

Výše zmíněné hádanky se objevují celkem ve třech různých cvičeních (cvičení 4 na straně 10, dále jen 10/4, 24/3 a 73/13), říkadlu se pak dostává prostoru ve cvičení 32/1. Všechna tato cvičení jsou využita zejména jako motivace pro práci s jinou problematikou a vzhledem k již zmíněnému dělení Marie Čechové, která tyto obraty mezi frazémy neřadí, se jimi nebudu dále zabývat a nebudu je uvádět ani ve finálním výčtu použitých frazémů v učebnici.

Čemu bych ale ráda pozornost věnovala, jsou např. ta cvičení, která se frazémy sice nezabývají, ale přesto se v nich nějaký frazém objevuje. Tato cvičení pak můžeme dále dělit na dva typy – taková, v nichž se frazém objevuje, ale není mu dále věnována žádná pozornost, jako tomu je u cvičení 110/1, a taková, která se na frazém samotný sice nezaměřují, ale když už se v nich objevil, neopomíjí přidat podúkol, kde je kladen důraz na jeho vysvětlení. Tento popis sedí na cvičení 11/1, 12/3 a 107/1. V souhrnu můžeme říct, že pokud se ve cvičení objeví nějaký frazém, je většinou kladen důraz na jeho zviditelnění, což považuji za uspokojivé.

V dalších cvičeních se pak frazémy objevují více a jejich hlavní přínos spočívá v tom, že používají frazémy k procvičení jiné látky. To se týká cvičení 36/1, které využívá přísloví k procvičení pravopisu a cvičení 37/3, jež podobným způsobem využívá pranostiky. V obou případech není opominut význam frazémů a je kladen důraz na jeho objasnění. V případě cvičení s pranostikami se dokonce zachází ještě víc do hloubky, a kromě vysvětlení jednotlivých pranostik obsahuje cvičení úkol vyhledat dny, k nimž se pranostiky váží. Tento

počin by přitom mohl předejít komolení pranostik, o němž se zmiňuje Čechová. Ta upozorňuje zejména na případy, kdy děti v pranostice bezelstně zamění jméno svatého, k němuž se pranostika váže, jelikož nevědí, k jakému datu se má jméno a pranostika vztahovat. (2004/05, str. 166)

Poměrově mezi cvičeními, v nichž se objevuje frazém, jsou pak celkem častá cvičení, která jsou zaměřena především cíleně na frazémy samotné, což hodnotím velmi kladně. Jedná se o cvičení 43/14, 71/5, 75/4 a 83/3. Všechna tato cvičení se zaměřují primárně na frazémy, konkrétně na přísloví, pořekadla, rčení či ustálená přirovnání, a většinou je u cvičení požadavek také na vysvětlení jejich významu. Cvičení 43/14 pak dokonce cílí také na vyhledání dalších rčení. Zároveň je pak na cvičeních procvičeno i jiné učivo.

5.2.2 Detailní popis jednotlivých cvičení

10/4 – hádanky – objevují se, já se jimi zabývat nechci

11/1 – Jedná se o báseň, v níž je hlavní záměr vyhledat rýmy. Dál má žák hledat také slova protikladná a souznačná. K tomu všemu se v textu objevují verbální frazémy (rčení) „chytá lelky“ a „sedí jako přišitý“, přičemž je dbáno i na jejich vysvětlení. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva, ale význam frazémů není opomenut.

12/3 – Cvičení je zaměřeno na čtení s porozuměním, objevuje se v něm spojení „babí léto“, které mají žáci za úkol vysvětlit. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva, ale význam frazému není opomenut.

24/3 – hádanka využita pro jinou problematiku

32/1 – říkadlo – motivace – vyjmenovaná slova po P

36/1 – Ve cvičení se cíleně objevují přísloví, primárně jsou ale využita pro procvičení pravopisu (psaní i/y po Z). Zároveň je ovšem dbáno i na jejich vysvětlení. Shrnutí: frazém je ve cvičení záměrně využit pro procvičení jiného učiva, jeho význam však není opomenut.

37/3 – Ve cvičení se cíleně objevují pranostiky, které jsou primárně využity pro procvičení pravopisu a slov souznačných, zároveň ovšem není opomenut jejich význam, a dokonce je v podúkolech požadavek na zjištění, k jakému dni se jednotlivé pranostiky vážou, což by mohlo předejít komolení pranostik, o němž hovoří Marie Čechová (viz NŠ učebnice 5). Shrnutí: frazém je ve cvičení záměrně využit pro procvičení jiného učiva, jeho význam však není opomenut, a dokonce je kladen důraz na propojení pranostik se dnem, k němuž se váží.

43/14 – Cvičení se zabývá cíleně rčeními a jejich významem a zároveň jsou na nich pak procvičeny druhy vět a slovní druhy. Shrnutí: cvičení je zaměřeno cíleně na frazémy, jejich vysvětlení, přenesený význam a hledání dalších frazémů + neopomíjí procvičení jiné látky.

71/5 – Cvičení se zabývá cíleně příslovími a pořekadly – žák má za úkol spojit jednotlivé části a následně frazémy vysvětlit. Dál je ve cvičení věnována pozornost rodům podstatných jmen. Shrnutí: cvičení zaměřeno cíleně na frazémy a jejich vysvětlení + neopomíjí procvičení jiné látky.

73/13 – hádanka – určení rodu a vzoru

75/4 – Cvičení je cíleně zaměřené na ustálená přirovnání, která autoři nepožadují od žáků vysvětlit. Dál se cvičení věnuje koncovkám podstatných jmen. Shrnutí: cvičení zaměřeno cíleně na ustálená přirovnání + neopomíjí procvičení jiné látky.

83/3 – Cvičení se zabývá cíleně příslovími a pořekadly. Podobně jako ve cvičení 71/5 má žák za úkol napřed spojit jednotlivé části. V tomto cvičení však chybí pokyn od autorů k jejich vysvětlení. Dál se cvičení věnuje vzorům podstatných jmen. Shrnutí: cvičení je zaměřeno cíleně na frazémy + neopomíjí procvičení jiné problematiky.

107/1 – Cvičení je cíleně zaměřeno na rozvoj čtenářských strategií, objevuje se v něm spojení „to si vypiješ“, přičemž je dbáno i na jeho vysvětlení. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva, ale význam frazému není opomenut.

110/1 – Cvičení je zaměřeno na nácvik psaní dopisu, k čemuž má motivovat krátký text. Objevuje se v něm přirovnání „slzy jak hrachy“, přičemž není dbáno na jeho vysvětlení. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazémů je opomenut.

5.2.3 Výčet a četnost použitých frazémů

1. Chytá lelky (11/1)
2. Sedí jako přišitý (11/1)
3. Babí léto (12/3)
4. Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. (36/1)
5. Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek. (36/1)
6. Přijede-li Martin na bílém koni, metelice za metelicí se honí. (37/3)
7. Když se v listopadu hvězdy třpytí, mrazy se brzy uchytí. (37/3)

8. Sníh na svatou Kateřinu věští vysoké obilí. (37/3)
9. Na svatého Mikuláše už je zima celá naše. (37/3)
10. Po studeném prosinci bývá úrodný rok. (37/3)
11. Nemaluj čerta na zeď! (43/14)
12. To nám byl čert dlužen. (43/14)
13. Kde tě čerti nosí? (43/14)
14. Šijí s ním všichni čerti. (43/14)
15. Starého psa novým kouskům nenaučíš. (71/5)
16. Nechval dne před večerem. (71/5)
17. Lepší vrabec v hrsti než holub na střeše. (71/5)
18. Je silný jako lev. (75/4)
19. Je mrštný jako had. (75/4)
20. Je pilný jako mravenec. (75/4)
21. Je věrný jako pes. (75/4)
22. Jablko nepadá daleko od stromu. (83/3)
23. Chybami se člověk učí. (83/3)
24. Bez práce nejsou koláče. (83/3)
25. Strach má velké oči. (83/3)
26. To si vypiješ. (107/1)
27. Slzy jako hrachy (110/1)

5.3 Nakladatelství Nová škola, pracovní sešity českého jazyka pro 4. ročník základní školy

5.3.1 Obecný popis

Když opět vynecháme cvičení zaměřená na hádanky (PS1 - 11/1, PS2 - 38/7 a PS2 – 14/6) a jazykolamy (PS2 9/3), které někteří odborníci mezi frazémy řadí, nikoli však Čechová, Bečka či Čermák, dostáváme se v souhrnu za oba pracovní sešity na počet jedenácti cvičení, v nichž se nějakým způsobem objevuje frazém, což je téměř stejný počet jako ve výše

rozebrané učebnici pro čtvrtý ročník a můžeme tedy říct, že je počet cvičení obsahujících cvičení s frazémy vcelku vyrovnaný. Sporné by však potom mohlo být spojení „černá kuchyně“ ze cvičení PS1 5/1, které, jak vyplývá i ze samotného textu cvičení, vzniklo použitím metafory, tedy jde o využití obrazného významu, nicméně se dnes již jedná spíš o oficiální název pro středověkou začouzenou kuchyni než o frazeologický obrat jako takový. Stejným způsobem bychom pak mohli uvažovat také o cvičení PS1 10/5, které zase žákovi předkládá věty s anglickými slovy a zkratkami, přičemž v sobě věty skrývají určitý přenesený význam, ale opět nelze hovořit o frazémeh, které by do svého výčtu řadila Čechová, Bečka či Čermák. Zbývá nám tedy devět cvičení, která si rozebereme níže.

Faktem zůstává, že je počet cvičení obsahujících frazémy v učebnici a v pracovních sešitech celkem vyrovnaný, co už se však liší, je poměr cvičení, která s frazémy cíleně pracují a ve kterých se frazémy objevují jen nahodile. Taková cvičení, v nichž se frazém objevuje jen jako vedlejší záležitost, si můžeme v pracovních sešitech ukázat celkem tři (PS1 4/8, PS1 26/4, PS1 31/5, PS2 10/2). Na rozdíl od učebnice, kde byly většinou nahodile použité frazémy vysvětleny, je ve všech těchto cvičeních význam frazému zcela ignorován.

Cvičení, která využívají frazém pro procvičení jiné látky, jsou v pracovních sešitech v součtu tři (PS1 25/5, PS2 8/3, PS2 32/3). Ve všech těchto cvičeních je zároveň dbáno na vysvětlení použitých frazémů.

Na závěr nás opět čekají ta cvičení, která se cíleně orientují na frazémy. Taková cvičení jsou v pracovních sešitech celkem dvě a jsou od sebe vcelku odlišná. Zatímco cvičení PS1 21/3 se věnuje pouze příslovím, která ovšem nepojmenovává jako přísloví, a jiná problematika není ve cvičení zahrnuta, cvičení PS2 10/2 se dále kromě přísloví a pořekadlům věnuje také tvarosloví a přiřazování slov ke vzorům.

5.3.2 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 1. díl)

4/8 – Cvičení je zaměřeno na pravopis, slova protikladná a nadřazená, objevuje se v něm přirovnání „pyšná jako páv“, kterému není dále věnována pozornost. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazému je opomenut.

5/1 – čtení s porozuměním → černá kuchyně

10/5 – anglické zkratky – práce se spisovnými a nespisovnými výrazy

11/1 – hádanky – slova citově zabarvená a neutrální

21/3 – Cvičení je cíleně zaměřeno na různé frazémy (např. přirovnání „pomalý jako šnek“ a pořekadlo „na hrubý pytel hrubá záplata“), která tu ale nejsou pojmenována příslušnými názvy. Jiné problematice se cvičení nevěnuje. Shrnutí: cvičení zaměřeno cíleně na frazémy a jejich vysvětlení.

25/5 – Cvičení se zaměřuje na pravopis, k čemuž využívá přísloví a rčení. Žák má napřed doplnit chybějící písmena, poté spojit díly přísloví a rčení a na závěr vysvětlit, jak jim rozumí. Shrnutí: frazém je ve cvičení záměrně využit pro procvičení jiného učiva, jeho význam však není opomenut. V závěru pracovního sešitu je pak dokonce řešení cvičení včetně vysvětlení významu všech použitých frazémů.⁶

26/4 – Cvičení cílí především na jazykolamy, do nichž se doplňují chybějící písmena, ale zároveň se zde objevuje rčení sliby – chyby, které není dál řešeno. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazému je opomenut.

31/5 – Cvičení je koncipováno jako diktát, objevuje se v něm rčení „Šlape si na jazyk.“, které není dál řešeno. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazémů je opomenut.

38/7 – hádanky – doplňování chybějících písmen, hledání podstatných jmen

5.3.3 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 2. díl)

8/3 – Přísloví a pořekadla jsou ve cvičení využita k procvičení podstatných jmen rodu středního, zároveň je zde kladen důraz na vysvětlení přísloví, a dokonce se objevuje požadavek na nakreslení obrázku k jednomu z přísloví. Zaráží mě ovšem formulace zadání cvičení, kdy v hlavním nadpisu pojednávají autoři o pořekadlech i příslovích, nicméně v podúkolech už se pak objevuje pouze pojem přísloví, aniž by bylo dětem nějak specifikováno, co z uvedeného jsou přímo přísloví. Shrnutí: frazém je ve cvičení záměrně využit pro procvičení jiného učiva, jeho význam však není opomenut.

9/3 – jazykolamy, podstatná jména rodu ženského

10/2 – Cvičení je zaměřeno na tvarosloví, objevuje se zde rčení „Viděla vše v růžových barvách.“, které ovšem není dál rozebráno. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazému je opomenut.

⁶ Viz příloha 1.

13/1 – Cvičení se cíleně zaměřuje na přísloví a pořekadla, zároveň je zde důraz na procvičení tvarosloví a přiřazování slov ke vzorům. Shrnutí: cvičení je zaměřeno cíleně na frazémy + neopomíjí procvičení jiné problematiky.

14/6 – hádanky

32/3 – Cvičení je zaměřeno na hledání podmětu v příslovích a pořekadlech, procvičení slovních druhů a zároveň na vysvětlení přísloví a pořekadel. Shrnutí: frazém je ve cvičení záměrně využit pro procvičení jiného učiva, jeho význam však není opomenut.

5.3.4 Výčet a četnost použitých frazémů

1. Pyšná jako páv (PS1 4/1)
2. Na hrubý pytel hrubá záplata. (PS1 21/3)
3. Na jazyku med, v srdci jed. (PS1 21/3)
4. Mají se rádi jako kočka s myší. (PS1 21/3), (PS2 13/1)
5. Kam vítr, tam plášť. (PS1 21/3)
6. Je pomalý jako šnek. (PS1 21/3)
7. Boží mlýny melou pomalu, ale jistě. (PS1 21/3)
8. V tom se skrývá čertovo kopyto. (PS1 21/3)
9. Mýlit se je lidské. (PS1 25/5)
10. My o vlku a vlk za dveřmi. (PS1 25/5)
11. Veselá mysl půl zdraví. (PS1 25/5)
12. Sejde z očí, sejde z mysli. (PS1 25/5)
13. Nikdo není neomylný. (PS1 25/5)
14. Naděje umírá poslední. (PS1 25/5)
15. Sliby chyby. (PS1 26/4)
16. Šlape si na jazyk. (PS1 31/5)
17. Čiň čertu dobře, peklem se ti odmění. (PS2 8/3)
18. Kam nechodí slunce, tam chodí lékař. (PS2 8/3)
19. Neštěstí nechodí po horách, ale po lidech. (PS2 8/3)

20. Mluví stříbro, mlčí zlato. (PS2 8/3)
21. Není růže bez trní. (PS2 8/3)
22. Nové koště dobře mete. (PS2 8/3)
23. Žádný učený z nebe nespádl. (PS2 8/3)
24. Viděla vše v růžových barvách. (PS2 10/2)
25. V nouzi poznáš přítele. (PS2 13/1)
26. Bližší košile nežli kabát. (PS2 13/1)
27. Je to šité horkou jehlou. (PS2 13/1)
28. Jít s kůží na trh. (PS2 13/1)
29. Bez práce nejsou koláče. (PS2 13/1)
30. Kolik jazyků umíš, tolikrát jsi člověkem. (PS2 13/1)
31. Sytý hladovému nevěří. (PS2 32/3)
32. Jablko nepadá daleko od stromu. (PS2 32/3)
33. Každý chvílku tahá pilku. (PS2 32/3)
34. Jeden je za osmnáct, druhý bez dvou za dvacet. (PS2 32/3)
35. Tichá voda břehy mele. (PS2 32/3)

5.4 Nakladatelství Fraus, učebnice českého jazyka pro 4. ročník základní školy

5.4.1 Obecný popis

V učebnici českého jazyka pro čtvrtý ročník ZŠ od nakladatelství Fraus se objevuje celkem sedm cvičení, v nichž můžeme najít nějaký frazém.

Z těchto sedmi cvičení můžeme vyjmout cvičení 20/2, 44/9, 83/23, 103/17 a 137/4, jejichž úkolem primárně není práce s frazémy jako takovými. Alespoň tři z těchto cvičení jsou zaměřena na vysvětlení významu slov a slovních spojení, mezi nimiž se objevují právě i námi zkoumaná ustálená slovní spojení. Cvičení 20/2, v němž se objevuje přirovnání „tichý jako pěna“ a cvičení 44/9, v němž narážíme na rčení „král zvířat“, zůstávají bez vysvětlení použitého frazému.

Zbylá dvě cvičení s frazémy pracují více. Cvičení 25/22 používá přísloví k procvičení doplňování chybějících písmen a význam jednotlivých přísloví není opomenut. Jako nejzdařilejší ze všech cvičení ovšem hodnotím cvičení 81/18⁷, které těží z použitých přísloví naprosté maximum a je v něm mířeno na provedení všech kognitivních operací zahrnutých v Bloomově taxonomii. (Hublová, 2014) Kromě toho, že je zde cíleno na znalost frazémů, kdy má žák za úkol správně spojit dvě části přísloví, a pochopení frazémů, přičemž je po žákovi požadováno, aby přísloví vysvětlil, je dbáno také na aplikaci významu přísloví při přiřazování či tvorbě ilustrace, analýza a následná syntéza při hledání či vybavování si dalších přísloví, a na závěr je žák dokonce vyzván, aby podle získaných vzorců zkusil vytvořit své vlastní přísloví, které se následně jeho spolužáci snaží rozklíčovat a zhodnotit, zda jsou dodrženy všechny podmínky, které by správné přísloví mělo splňovat.

5.4.2 Detailní popis jednotlivých cvičení

20/2 – Cvičení je zaměřeno na vysvětlování slov z předcházejícího textu. Mezi slovy a slovními spojeními se objevuje také přirovnání „tichý jako pěna“, které není dále nijak vysvětleno. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazému je opomenut.

25/22 - Cvičení využívá přísloví k procvičení doplňování chybějících písmen. Zároveň je však kladen důraz i na jejich vysvětlení. Shrnutí: frazém je ve cvičení záměrně využit pro procvičení jiného učiva, jeho význam však není opomenut.

44/9 – Ve cvičení zaměřeném na práci se slovy rodu středního se objevuje spojení „král zvířat“, které autoři nepožadují vysvětlit. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazému je opomenut.

81/18 – Cvičení je primárně zaměřené na spojování a význam přísloví, zároveň je v nich ale také procvičen zápis interpunkce v souvětích. Příslovím je pak věnována pozornost i v dalších navazujících úkolech, které se snaží zajít víc do hloubky, aby došlo k lepšímu pochopení – přiřazení obrázku k přísloví, kreslení obrázku podle přísloví, hledání dalších přísloví, tvorba nového přísloví podle vlastních životních zkušeností. Shrnutí: cvičení je zaměřeno cíleně na frazémy, ze kterých je snaha vytěžit co nejvíce od jejich znalost po tvorbu vlastních podle určitého vzorce + neopomíjí procvičení jiné problematiky.

⁷ Viz příloha 3.

83/23 - Cvičení je zaměřeno na doplňování chybějících písmen, použitému rčení se zde nikdo nevěnuje. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazémů je opomenut.

103/17 - Zde se objevují některá ustálená slovní spojení a je zde dbáno na jejich význam. Shrnutí: cvičení se zaměřuje na vysvětlení různých slovních spojení, mezi něž je zahrnutý i frazém.

137/4 – Cvičení je zaměřeno na vysvětlení slov a slovních spojení, mezi nimiž se objevuje také spojení nenechat nic náhodě. Shrnutí: cvičení se zaměřuje na vysvětlení různých slovních spojení, mezi něž je zahrnutý i frazém.

5.4.3 Výčet použitých frazémů

1. Tichý jako pěna (20/2)
2. Opakování je matka moudrosti. (25/22)
3. Lež má krátké nohy. (25/22)
4. Nehas, co tě nepálí. (25/22)
5. Na jazyku med, a v srdci led. (25/22) jiná formulace než v učebnicích Nové školy⁸
6. Král zvířat (44/9)
7. Není na světě člověk ten, aby se zavděčil lidem všem. (81/18)
8. Není šprochu, aby na něm nebylo pravdy trochu. (81/18)
9. Žádná píseň není tak dlouhá, aby jí nebylo konec. (81/18)
10. Ještě vlka nezabili, už na jeho kůži pili. (81/18)
11. Pozdě zavíráš klec, když ptáci již vylétli. (81/18)
12. Střepy přinášejí štěstí (83/23)
13. Vzal to za správný konec. (103/17)
14. Byl v koncích. (103/17)
15. Začal od Adama. (103/17)

⁸ Viz kapitola 5.10.3.

16. Nenechat nic náhodě (137/4)

5.5 Nakladatelství Fraus, pracovní sešity českého jazyka pro 4. ročník základní školy

5.5.1 Obecný popis

Pracovní sešity českého jazyka pro čtvrtý ročník ZŠ od nakladatelství Fraus jsou na cvičení obsahující frazémy poněkud skoupé. Objevují se zde celkem pouze tři cvičení, přičemž jen jedno věnuje frazémům větší pozornost.

V prvním díle se objevuje báseň o tom, jak šťastná je blecha a líná je veš, což nás vede k přirovnáním, která právě na tyto dva živočichy poukazují, nicméně pak už samotným přirovnáním pozornost věnována není. Druhé cvičení, cvičení 36/6, jež je možné najít v prvním dílu, je sice postaveno na prosincových pranostikách, ale cvičení jinak slouží pouze k procvičení pravopisu a základních skladebních dvojic. Na význam či původ pranostik se cvičení neptá.

V druhém díle se pak můžeme setkat pouze s jedním cvičením, které má s frazémy alespoň něco společného. Jedná se o cvičení 23/2, které se věnuje nespisovným slovům a jejich spisovným ekvivalentům, což s frazémy lehce souvisí, nejedná se však o frazémy jako takové.

5.5.2 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 1. díl)

16/12 - Báseň hovoří o přirovnání šťastný jako blecha a líný jako veš, cvičení je ale jinak zaměřeno pouze na doplňování chybějících písmen a určování mluvnických kategorií u podstatných jmen. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazémů je opomenut.

36/6 - Cvičení je založeno na pranostikách, do nichž má žák správně doplnit chybějící písmena a vyznačit základní skladební dvojici, jejich významu se zde ale autor nevěnuje. Shrnutí: frazémy jsou ve cvičení záměrně využity pro procvičení jiného učiva, jejich význam je však opomenut.

5.5.3 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 2. díl)

23/2 – Cvičení se zaměřuje na nespisovnou češtinu, která s frazémy souvisí, jelikož právě ve frazémech je nespisovná čeština často použita. Nespisovnost je totiž často způsobena

použitím slova v přeneseném významu místo spisovného slova, které je tímto způsobem ve větě zastoupené.

5.5.4 Výčet použitých frazémů

1. Šťastný jako blecha (PS1 16/12)
2. Líný jako veš (PS1 16/12)
3. Tmavé Vánoce – světlé stodoly. (PS1 36/6)
4. Svatá Barbora vyhání dříví ze dvora. (PS1 36/6)
5. Jaké zimy v prosinci, taková tepla v červnu. (PS1 36/6)
6. Padá-li na Boží hod vánoční sníh, hodně obilí bude na polích. (PS1 36/6)
7. Mnoho sněhu v prosinci, mnoho ovoce a trávy. (PS1 36/6)
8. Jsou-li vrby o Vánocích plné rampouchů, bývají o Velikonocích plné kočiček. (PS1 36/6)
9. Na svatou Lucii jasný den, urodí se konopí a len. (PS1 36/6)
10. Je-li prosinec mírný a vlhý, nenadělá nám zima těžké hlavy. (PS1 36/6)
11. Jak jsi vystříhla tu dnešní písemku? (PS2 23/2)
12. Kam jsi letěl včera ráno? (PS2 23/2)
13. Co jsi to namazal na ten papír? (PS2 23/2)
14. Proč jsi do té knihy tak zakousnutý? (PS2 23/2)

5.6 Nakladatelství Nová škola, učebnice českého jazyka pro 5. ročník základní školy

5.6.1 Obecný popis

V učebnici českého jazyka pro 5. ročník od nakladatelství Nová škola se objevilo celkem 55 různých frazémů, přičemž byla zahrnuta přísloví, přirovnání, pořekadla, rčení i pranostiky. Jednotlivé frazémy se vyskytly celkem v 15 různých cvičeních, na jejichž typologii se zaměřím níže.

V učebnici se objevují cvičení, v nichž je frazém použit zcela nahodile a jeho potenciál není nijak využit. Toto se týká cvičení 16/4, které je primárně zaměřeno na práci s příbuznými slovy a nahodile se v něm objevuje přirovnání „Chodil pyšně jako páv.“ Stejným způsobem

autoři nevyužili potenciál spojení „ležet na srdci“ ze cvičení 47/8, které se zaměřuje zejména na doplňování chybějících písmen. Podobně pak dochází ještě k nevyužití spojení „Vánoce na blátě“ ze cvičení 121/9 zaměřeného na práci s příslovci.

Cvičení, která se zaměřují na jinou problematiku, ale zároveň neopomíjejí vysvětlit zmíněný frazém, se v učebnici objevila celkem tři. Ve cvičení 7/7, které je určeno pro doplňování chybějících písmen, se vyskytují hned dva frazémy. Napřed přísloví „Žádný učený z nebe nespádl.“, a pak také obrat: „padnout na ústa“. Básnička ze cvičení 9/14 v sobě nese obrat: „babí léto“ a doplňovací cvičení 44/4 zase ukrývá pořekadlo: „Uplynulo hodně vody.“

Dalším typem cvičení jsou taková cvičení, která cíleně využívají frazémy pro procvičení jiného učiva. Do této kategorie bychom mohli zařadit cvičení 36/5, které využívá přísloví a rčení pro procvičování předložek S/Z. (např. Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.) Vysvětlení jednotlivých frazémů ovšem není opomenuto a dostává se mu ve cvičení prostor.

Na závěr nám pak učebnice nabízí i velkou škálu cvičení zaměřených cíleně na frazémy a práci s nimi. To se týká např. dvou cvičení pro zasmání, jejichž humor je založen právě na obraznosti frazému (30/5, 72/6). Dál do této kategorie řadím také cvičení 70/6 a 89/6, která se cíleně zabývají pranostikami, jejich významem a v případě cvičení 89/6 je zde dokonce doplňující úkol, který nabádá žáky k tomu, aby v kalendáři dohledali, ke kterému dni se pranostika váže, což by se dalo vnímat jako prevence komolení pranostik, o němž se zmiňuje také Čechová.⁹ Ta upozorňuje zejména na případy, kdy děti v pranostice bezelstně zamění jméno svatého, k němuž se pranostika váže, jelikož nevědí, k jakému datu se má jméno a pranostika vztahovat. (2004-05, str. 166) Cvičení 48/10, 76/10, 99/5 a 121/7 jsou pak zaměřena na přísloví, rčení a pořekadla, přičemž je věnována pozornost nejen samotnému spojení jednotlivých částí, doplnění či obměně slov v jednotlivých frazémech, které bychom podle Bloomovy taxonomie (Hublová, 2014) mohli zařadit do první dimenze kognitivního procesu (zapamatovat), a vysvětlení, které pracuje v druhé dimenzi (rozumět), ale i kognitivně náročnějším úkolům, jako je třeba vytvoření ilustrace k přísloví, přehrání pantomimické scénky či vymýšlení dalších frazémů.

5.6.2 Detailní popis jednotlivých cvičení

7/7 – Cvičení je zaměřeno na jinou problematiku – doplňování chybějících písmen, objevuje se zde spojení „Žádný učený z nebe nespádl.“ a obrat „padnout na ústa“, u nichž je v

⁹ Viz kapitola 3.4.1.

podúkolech dbáno na jejich vysvětlení. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva, ale vysvětlení použitých frazémů není opomenuto.

9/14 – Báseň, v níž má žák určit pády podstatných jmen, objevuje se zde pojem „babí léto“, u nějž je dbáno na jeho vysvětlení. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva, ale vysvětlení použitého frazému není opomenuto.

16/4 – Cvičení se zaměřuje na jinou problematiku – příbuzná slova vyjmenovaných slov, objevuje se zde přirovnání „Chodil pyšně jako páv.“ Na vysvětlení není kladen důraz. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a vysvětlení použitého frazému je opomenuto.

30/5 – Cvičení pro zasmání, které staví vtíp právě na obrazném spojení kanadský žertík – cílená práce s frazémem. Shrnutí: cvičení zaměřeno na frazém a jeho objasnění.

36/5 – Přísloví a rčení jsou ve cvičení využita k procvičení jiného tématu – předložek s a z. Zároveň je autory požadováno i vysvětlení přísloví a rčení, pak je požadavek také na předvedení přísloví pantomimou (cíleno na vyšší kognitivní úroveň než jen znalost). Shrnutí: frazémy jsou ve cvičení využity k procvičení jiného učiva, ale zároveň je požadováno i vysvětlení a předvedení frazému pantomimicky.

44/4 – Cvičení je zaměřené na jiné téma – doplňování chybějících písmen, objevuje se zde rčení „Uplynulo hodně vody.“, které chtějí autoři od žáků vysvětlit. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva, ale vysvětlení použitého frazému není opomenuto.

47/8 – Cvičení je zaměřeno na jiné téma – doplňování chybějících písmen, objevuje se v něm rčení „ležet na srdci“, které není dál řešeno. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a vysvětlení použitého frazému je opomenuto.

48/10 – Cvičení se zaměřuje cíleně na přísloví a rčení, je jim věnována pozornost, kdy se napřed doplní slova, poté se přísloví vysvětlí a je kladen důraz také na vymýšlení dalších rčení a přísloví a na závěr je požadavek na ilustraci, což ze cvičení dělá komplexní úlohu zaměřenou na nácvik frazémů. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s frazémy, ze kterých se snaží vytěžit co nejvíce.

70/6 – Cvičení se cíleně zaměřuje na pranostiky a jejich znění, není zde však požadavek na jejich vysvětlení. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s frazémy, chybí zde však tlak na jejich vysvětlení.

72/6 – Cvičení cíleně pracuje s frazémem, který má sloužit pro zasmání – vtip je skrytý v lidovém pořekadle, které je dál využito. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s frazémy včetně objasnění významu.

76/10 – Cvičení je cíleně zaměřeno na přísloví a pořekadla a zároveň je propojeno s antonymy. Prísloví jsou pak dále ještě využita. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s frazémy, ze kterých se snaží vytěžit co nejvíce.¹⁰

89/6 – Cvičení je cíleně zaměřené na vysvětlení pranostik a zároveň se v kalendáři hledá příslušný den, což z něj dělá komplexní úlohu, která se věnuje frazémům. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s frazémy, ze kterých se snaží vytěžit co nejvíce.

99/5 – Cvičení je cíleně zaměřené na práci s příslovími, která má žák napřed spojit a poté vysvětlit. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s frazémy, u nichž je dbáno i na jejich význam.

121/7 – Cvičení je zaměřené na přísloví a příslovce, zároveň nechybí požadavek na jejich vysvětlení. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s frazémy, u nichž je dbáno i na jejich význam.

121/9 – Cvičení se zaměřuje především na příslovce, objevuje se zde také spojení „Vánoce na blátě“. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a vysvětlení použitého frazému je opomenuto.

5.6.3 Výčet a četnost frazémů z učebnice

1. Žádný učený z nebe nespádl (7/7), (36/5)
2. Padnout na ústa (7/7)
3. Babí léto (9/14)
4. Pyšně jako páv (16/4)
5. Kanadský žertík (30/5)
6. Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. (36/5), (48/10)
7. S čím kdo zachází, tím také schází. (36/5)
8. Co jsi z úst vypustil, zpět již nedostaneš. (36/5)

¹⁰ Viz příloha 2.

9. S poctivostí nejdál dojdeš. (36/5)
10. Sejde z očí, sejde z mysli. (36/5), (48/10)
11. S jídlem roste chuť. (36/5)
12. S chutí do toho, půl je hotovo. (36/5)
13. Uplynulo hodně vody. (44/4)
14. Ležet na srdci. (47/8)
15. Pýcha předchází pád. (48/10)
16. Na hrubý pytel hrubá záplata. (48/10)
17. Čas plyne jako voda. (48/10)
18. Blýská se na lepší časy. (48/10)
19. Jako by hrách na stěnu házel. (48/10)
20. Sytý hladovému nevěří. (48/10)
21. Není všechno zlato, co se třpytí. (48/10)
22. Únor bílý, pole sílí. (70/6)
23. Teplý leden, k nouzi krok jen jeden. (70/6)
24. Jak na nový rok, tak na celý rok. (70/6)
25. Není-li prosinec studený, bude příští rok hubený. (70/6)
26. Březnové slunce má krátké ruce. (70/6)
27. Pěkný den na svatého Josefa zvěstuje dobrý rok. (70/6)
28. Co nemáš v hlavě, musíš mít v nohách. (72/6)
29. Dobré slovo i železná vrata otevírá. (76/10)
30. Chytrému napověz, hloupého kopni. (76/10)
31. Pod svícnem bývá největší tma. (76/10)
32. Hlad je nejlepší kuchař. (76/10)
33. Ranní ptáče dál doskáče. (76/10), (121/7)
34. Lež má krátké nohy. (76/10)

35. Strach má velké oči. (76/10)
36. Malé ryby, také ryby. (76/10)
37. Ráno moudřejší večera. (76/10)
38. Tichá voda břehy mele. (76/10)
39. Na svatého Řehoře čáp letí přes moře. (89/6)
40. Svatý Matěj ledy nechá, svatý Josef je pak seká. (89/6)
41. Na svatého Tomáše oraniště jsou jak kaše. (89/6)
42. Co do svatého Jiří vyroste, to po něm pomrzne. (89/6)
43. Janova ruka přitahuje k sobě horka. (89/6)
44. Svatá Žofie vaří z vody. (89/6)
45. Svatý Vít dává polím pít. (89/6)
46. Darovanému koni na zuby nehleď. (99/5)
47. Chybami se člověk učí. (99/5)
48. Nehas, co tě nepálí. (99/5)
49. Jako bys nosil dříví do lesa. (99/5)
50. Nechal dne před večeří. (99/5)
51. Všude dobře, doma nejlépe. (121/7)
52. Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek. (121/7)
53. Jablko nepadá daleko od stromu. (121/7)
54. Kam nechodí slunce, tam chodí lékař. (121/7)
55. Vánoce na blátě. (121/9)

5.7 Nakladatelství Nová škola, pracovní sešity českého jazyka pro 5. ročník základní školy

5.7.1 Obecný popis

V pracovních sešitech od Nové školy, které jsou určeny pro 5. ročník ZŠ, jsem natrefila celkem na 13 cvičení, která mají s frazémy něco společného. Vzhledem k neshodám s dělením podle Čechové, Bečky a Čermáka opět ale vypustím cvičení zaměřená na hádanky

(PS1 32/1a PS2 16/1) a také cvičení, v němž se vyskytla fráze „změna je život“ (PS1 19/2), jelikož fráze také patří mezi sporné položky, které někdo do frazeologie řadí a někdo ne.

Ze zbylých desíti cvičení jsou v sešitech pak dvě taková, která se zaměřují na jinou problematiku, a frazém se objevuje pouze náhodou, což potvrzuje i fakt, že mu dál není věnována žádná pozornost (PS1 21/4, PS1 28/1). Dál se v sešitech vyskytují dvě velmi obsáhlá cvičení, která skrývají i jeden frazém. S těmito frazémy cvičení dál cíleně pracují, přičemž ve cvičení PS1 36/1 je pořekadlo „Řemeslo má zlaté dno.“ dokonce názvem úvodního příběhu a v případě cvičení PS1 24/1 je zase kladen důraz na to, aby žáci vystihli poučení z příběhu jedním ze tří nabídnutých přísloví.

Frazémy k procvičení jiného učiva využívá v pracovních sešitech celkem pět cvičení. V případě cvičení PS2 8/1 a PS2 40/9 narážíme na frazémy, které nejsou vysvětlené. Ve zbylých třech cvičeních (PS1 20/3, PS 6/2, PS2 14/2) význam přísloví, pranostik a rčení opomenut není.

Na závěr se objevuje také cvičení, které cílí především na zkompletování rozdělených částí přísloví a rovnou pak věty využívá pro nácvik doplňování chybějících písmen. Ačkoli se jedná o cvičení, které je zaměřené i na frazémy jako takové, není zde kladen důraz na jejich objasnění.

5.7.2 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 1. díl)

19/2 – doplňovací cvičení zaměřené na předpony, objevuje se fráze „Změna je život,“ není dál využito

20/3 – cvičení využívá rčení a přísloví pro nácvik předložek. Zároveň je kladen důraz na vysvětlení významu přísloví a rčení.

21/4 – Cvičení zaměřené na nácvik ě/ně a čtení s porozuměním. Objevuje se přirovnání oči modré jako pomněnky, kterému dál není věnován prostor. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazému je opomenut.

24/1 – Obsáhlá úloha zaměřená na procvičení velkého množství učiva, přičemž je zde kladen důraz i na vystihnutí poučení z textu jedním ze tří nabídnutých přísloví. Shrnutí: jde o procvičení různého učiva včetně frazému.

28/1 – Cvičení cílí především na tvorbu plakátu, který má ale za úkol nalákat na pořádaný bleší trh. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazému je opomenut.

32/1 – hádanky

36/1 - Obsáhlá úloha zaměřená na procvičení velkého množství učiva, přičemž je zde kladen důraz i na vysvětlení pořekadla „Řemeslo má zlaté dno.“, které se objevuje v úvodním textu cvičení. Shrnutí: jde o procvičení různého učiva včetně frazému.

38/7 – Cvičení je zaměřené na přísloví a pořekadla obohacená o procvičení pravopisu. Ve cvičení je kladen zřetel pouze na zkompletování částí frazémů, nikoli však na jejich význam. Shrnutí: cvičení zaměřeno cíleně na frazémy, jejich vysvětlení ale požadováno není.

5.7.3 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 2. díl)

6/2 – Doplnovací cvičení, které využívá rčení a v závěru je dbáno i na jejich vysvětlení. Shrnutí: cvičení využívá frazémy k procvičení jiné problematiky, ale zároveň neopomíjí jejich význam.

8/1 – Prísloví a pranostiky jsou využity pro práci se slovesnými tvary, následně má žák věty roztrždit podle slovesného způsobu. Vysvětlení není požadováno. Shrnutí: cvičení využívá frazémy k procvičení jiné problematiky, vysvětlení ale není požadováno.

14/2 – Cvičení využívá pranostiky pro procvičení mluvnických kategorií a zároveň se doptává na jejich význam. Shrnutí: cvičení využívá frazémy k procvičení jiné problematiky, ale zároveň neopomíjí jejich význam.

16/1 – hádanky

40/9 – Cvičení se zaměřuje na hledání podmětu ve větách a na slovní druhy, přičemž dvě z těchto vět jsou přísloví, jejichž význam je opomenut. Shrnutí: cvičení z části využívá frazémy k procvičení jiné problematiky, vysvětlení ale není požadováno.

V PS se pak objevuje také řešení, na rozdíl od čtvrtého dílu je zde prostor věnován jen řešení mluvnických úkolů, nikoli pak těch frazeologických.

5.7.4 Výčet a četnost použitých frazémů

1. Změna je život. (PS1 19/2)
2. Kdo chce s vlky býti, musí s nimi výti. (PS1 20/3)
3. Dělá z komára velblouda. (PS1 20/3)
4. Co je šeptem, to je s čertem. (PS1 20/3)
5. Mít z ostudy kabát. (PS1 20/3)
6. Šijí s ním všichni čerti. (PS1 20/3)

7. Leze to z něj jak z chlupaté deky. (PS1 20/3)
8. Má srdce ze zlata. (PS1 20/3)
9. Oči modré jako pomněnky. (PS1 21/4)
10. Čiň čertu dobře, peklem se ti odmění. (PS1 24/1)
11. Je krásné, když se zlo oplácí dobrem. (PS1 24/1)
12. Co tě nezabije, to tě posílí. (PS1 24/1)
13. Bleší trh (PS1 28/1)
14. Řemeslo má zlaté dno. (PS1 36/1)
15. Sejde z očí, sejde z mysli. (PS1 38/7)
16. Co je dovoleno pánovi, není dovoleno kmánovi. (PS1 38/7)
17. Co na srdci, to na jazyku. (PS1 38/7)
18. Darovanému koni na zuby nehleď. (PS1 38/7)
19. Chybami se člověk učí. (PS1 38/7)
20. Malé ryby – taky ryby. (PS1 38/7)
21. Čistota – půl zdraví. (PS1 38/7)
22. Svítí jako baziliščí oko (PS2 6/1)
23. Roní krokodýlí slzy (PS2 6/1)
24. Pohyboval se šnečím tempem (PS2 6/1)
25. Díval se psím pohledem (PS2 6/1)
26. Prokázal nám medvědí službu (PS2 6/1)
27. Má hroší kůži (PS2 6/1)
28. Nasadil mu rybí hlavu (PS2 6/1)
29. Je to krkavčí matka (PS2 6/1)
30. Jako by hrách na stěnu házel. (PS2 8/1)
31. Po svaté Baruši střež nosu i uši. (PS2 8/1)
32. Hlad je nejlepší kuchař. (PS2 8/1)

33. Jako bys nosil dříví do lesa. (PS2 8/1)
34. Jablko nepadá daleko od stromu. (PS2 8/1), (PS2 40/9)
35. Svatá Markyta velí: „Lidé, okopávejte zelí!“ (PS2 8/1)
36. Na svatého Valentinka sej přísadu do záhonka. (PS2 14/2)
37. Když na Velký pátek hřmí, na poli se urodí. (PS2 14/2)
38. Na svatého Jiří vylézají hadi a štíři. (PS2 14/2)
39. Až přijde máj, vyženeme kozy v háj. (PS2 14/2)
40. Zasij žito a chrpa vyrostе sama. (PS2 14/2)
41. Sytý hladovému nevěří. (PS2 40/9)

5.8 Nakladatelství Fraus, učebnice českého jazyka pro 5. ročník základní školy

5.8.1 Obecný popis

V učebnici českého jazyka pro 5. ročník od nakladatelství Fraus se objevují frazémy celkem v osmi různých cvičeních, přičemž jsou zde zahrnuta přísloví, rčení i přirovnání. Velmi uspokojivý je fakt, že ve většině případů jsou frazémy použity záměrně a je dále dbáno na jejich objasnění.

Pohlédneme-li na jednotlivá cvičení více do hloubky, objevují se v učebnici dvě cvičení (47/6, 47/8), v nichž sice narážíme na frazémy (např. krokodýlí slzy a husí kůže), nicméně jejich potenciál není nijak využit. Stěžejní problematikou cvičení jsou koncovky měkkých přídavných jmen, přičemž se dále ve cvičení objevuje např. spojení jelení parohy nebo želví krunýř, která nenesou prvky obraznosti a výše zmíněná obrazná spojení se mezi nimi snadno ztratí.

Druhým typem cvičení jsou taková, která jsou podobně jako předchozí sekce zaměřena na jinou problematiku, než jsou frazémy, nicméně berou použité frazémy na vědomí a zpracovávají ho v podúkolech. Do této skupiny bych zařadila např. cvičení 42/13, jež se zaměřuje především na čtení s porozuměním, ale nenápadně se v něm objevuje také rčení: Strach má velké oči, které souvisí s tématem textu, a níže je přidán požadavek na jeho vysvětlení. Podobnou strukturu má pak také cvičení 90/13. To se primárně zaměřuje na předpony s/z, přičemž zmiňuje spojení ztratit hlavu, které autoři požadují nejen vysvětlit, ale

dokonce nabádají žáky k využití tohoto spojení ve vypravování, což sahá do vyšší kognitivní úrovně než jen ke znalosti a pochopení.

Další struktura cvičení využívá frazémy pro procvičení jiného tématu, než jsou frazémy samotné. Velmi povedené je v tomto případě cvičení 83/6, které nabízí výčet přísloví obsahujících nejrůznější číslovky (např. Dvakrát měř, jednou řež.), které jsou právě hlavní probíranou látkou. Frazémy ovšem nejsou opomenuty a pozornosti se jim dostává hned vzápětí, kdy je pod cvičením požadavek na jejich vysvětlení a zároveň na sdělení, v jaké situaci by se dalo přísloví použít, což opět sahá do vyšší kognitivní úrovně.

Podobné rysy vykazují také cvičení, která pracují s textem Zdeňka Svěráka (88/1, 92/18) a zaměřují se např. na čtení s porozuměním či vyhledávání přímé řeči. Práce s frazémy je zde ovšem na stejné úrovni důležitosti, jelikož aby došlo k pochopení textu, je potřeba všechna tato spojení objasnit.

Na závěr se objevuje také jedno cvičení, které je zaměřeno přímo na práci s přirovnáními (15/12), nicméně nelze o všech použitých přirovnáních říct, že spadají do těch ustálených a hlavním záměrem se tedy zdá být jejich využití ve slohu v rámci pestřejšího vyjadřování žáka.

Dál mě v učebnice zaujalo také přirovnání tvář jako meloun (67/28), spojení modrá planeta (132/12) a cvičení zaměřené na slova z nespisovné češtiny (77/6), která s frazémy souvisí. V tomto cvičení se objevilo např. spojení „jsem švorc“.

5.8.2 Detailní popis jednotlivých cvičení

15/12 – Celé cvičení je cíleně zaměřené na přirovnání, ale ne všechna je možné zahrnout do ustálených frazémů, o čemž se zmiňuji výše. Shrnutí: cvičení zaměřeno na přirovnání, z nichž se u některých jedná o ustálená přirovnání, není dbáno na vysvětlení.

42/13 – Pod textem, který je o orientační hře, jež některým dětem z příběhu nahání strach, je doplněno rčení „Strach má velké oči.“ což s příběhem vcelku koresponduje a žáci ho tak snáz pochopí. Frazém je zde použit naprosto záměrně. Shrnutí: cvičení je zaměřené na čtení s porozuměním, použitý frazém není opomenut a je vysvětlen.

47/6 – Cvičení je zaměřeno pravděpodobně primárně na přídavná jména měkká, ale zaujalo mě zde spojení „krokodýlí slzy“ a přijde mi škoda, že zde nebyl využit prostor pro použití slovního spojení „husí kůže“. S oběma spojeními by se dalo dál pracovat. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazému je opomenut.

47/8 – Ve cvičení níže se husí kůže objevuje, stejně tak pak sokolí zrak. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam fražému je opomenut.

67/28 – Zaujalo mě slovní spojení tvář jako meloun, kterému není dál věnována pozornost.

77/6 – Cvičení je zaměřené na slova přejatá z cizích jazyků, objevuje se např. spojení „jsem švorc“.

83/6 – Přísloví jsou zde šikovně použita k procvičení číslovek, ale zároveň autor neopomíjí jejich významy, na které se doptává níže. Shrnutí: fražemy jsou využity pro procvičení jiného učiva, ale jejich významy nejsou opomenuty.

88/1 – V textu se objevuje mnoho ustálených obrazných vyjádření, která jsou z legrace použita v jejich doslovném významu (z pohádky Zdeňka Svěráka *O požáru mlýna*, která se na fražemy zaměřuje). Shrnutí: cvičení cíleně pracuje s fražemy a věnuje se také jejich významům.

90/13 – Cvičení je zaměřené na předpony s/z, cíleně se zde objevuje obrazné vyjádření „ztratit hlavu,“ čemuž je dál věnovaná pozornost, kdy autoři nabádají žáka k sepsání příběhu o tom, jaké je to ztratit hlavu. Shrnutí: cvičení je primárně zaměřené na jinou problematiku, ale zároveň se věnuje i použitému fražému.

92/18 – Cvičení navazuje na předchozí text Zdeňka Svěráka. Opět se jedná o výňatek z jeho pohádky. Shrnutí: cvičení cíleně pracuje s fražemy a věnuje se také jejich významům.

132/12 – Modrá planeta – proč se tak zemi říká

5.8.3 Výčet použitých fražemů

1. Přesný jako hodiny (15/12)
2. Vypálil jako raketa (15/12)
3. Žene se jako velká voda (15/12)
4. Strach má velké oči (42/13)
5. Krokodýlí slzy (47/6)
6. Husí kůže (47/8), (88/1)
7. Sokolí zrak (47/8)
8. Devatero řemesel, desátá bída. (83/6)
9. Když se dva perou, třetí se směje (83/6)

10. Ryba a host třetí den páchnou. (83/6)
11. Kolik řečí umíš, tolikrát jsi člověkem. (83/6)
12. Jedna chyba sto jiných za sebou táhne. (83/6)
13. Stokrát nic umořilo vola. (83/6)
14. Mnoho psů, zajícova smrt. (83/6)
15. Kdo šetří, má za tři. (83/6)
16. Dvakrát měř, jednou řež. (83/6)
17. Sbalit si svých pár švestek. (88/1)
18. Neví, čím je. (88/1)
19. Vykouřit se z hlavy. (88/1)
20. Mlít z posledního. (88/1)
21. Smůla se nám lepí na paty. (88/1)
22. Dnes už nevytáhneme paty z domu. (88/1)
23. Hrála všemi barvami. (88/1)
24. Byla u nás pečená vařená. (88/1)
25. Ztratit hlavu (90/13)
26. ...jí ani nehořelo za patami... (92/18)
27. ...měla srdce na dlani... (92/18)
28. ...zlatá slova... (92/18)
29. ...začal se smát na celé kolo... (92/18)
30. ...nemohl se smíchem udržet... (92/18)
31. ...rozplýval se blahem... (92/18)
32. ...tatínek je ve svém živlu... (92/18)
33. Modrá planeta (132/12)

5.9 Nakladatelství Fraus, pracovní sešity českého jazyka pro 5. ročník základní školy

5.9.1 Obecný popis

V pracovních sešitech pro pátý ročník od nakladatelství Fraus se objevuje celkem 10 různých cvičení, v nichž je alespoň zmínka nějakého frazému. Mezi cvičeními převažují taková, ve kterých se frazém objevuje, ale není použit záměrně.

Cvičení, která frazém pouze zmiňují, ale už se mu dále nevěnují, jsem v pracovních sešitech našla pět - PS1 14/10, PS1 20/10, PS1 28/11, PS2 18/2 a PS1 10/9, které se liší v tom, že neuvádí žádný frazém přímo, ale nabádá žáky k vytvoření přirovnání se slovem beran či beránek, což by mohlo vést k výskytu ustáleného spojení „klidný jako beránek“.

Taková cvičení, která využívají frazémy pro procvičení jiné látky, se v pracovních sešitech přímo nevyskytují. Objevuje se zde pouze jedno cvičení zaměřené na doplňování vynechaných písmen, v němž se objevují také dvě přísloví (PS2 26/15). Tato přísloví jsou sice ve cvičení označena jako přísloví, jejich významu už se pak ale autoři nevěnují.

Ostatní cvičení můžeme souhrnně označit jako ta, která se cíleně zaměřují na frazémy jako takové. Objevují se přitom cvičení zaměřená na pranostiky (PS1 39/15), cvičení zaměřená na přirovnání (PS1 46/5) a cvičení zaměřená na nespisovné výrazy, jejichž součástí jsou i frazeologismy (PS2 5/4 a PS2 46/4).

5.9.2 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 1. díl)

10/9 – cvičení je zaměřené na podmiňovací způsob, objevuje se v něm požadavek na vytvoření přirovnání se slovem beránek, beran, což může vést třeba k výskytu ustáleného slovního spojení „klidný jako beránek“. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazémů je opomenut.

14/10 – Ve cvičení je cíleno na doplňování chybějících písmen, objevují se v něm spojení „sliny se sbíhaly“ a „horko jako ve výhni“, která jsou využita jen pro doplnění písmen, nikoli pro práci s frazémy jako takovými. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazémů je opomenut.

20/10 – Cvičení je zaměřeno na zdvojené souhlásky, objevuje se zde obrat „ranní ptáče“, které není dál zohledněno. Shrnutí: jde především o procvičení jiného učiva a význam frazémů je opomenut.

28/11 – Doplnovací cvičení, objevuje se spojení král zvířat – Není s ním pracováno jako s frazémem, slouží jen pro doplňování chybějících písmen.

39/15 – Ve cvičení se kromě dvou pranostik a požadavku na jejich objasnění objevuje také vysvětlení toho, co to vlastně pranostika je. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s frazémy.¹¹

5.9.3 Detailní popis jednotlivých cvičení (PS 2. díl)

5/4 – Cvičení se zaměřuje na práci s nespisovnými výrazy, což s frazeologií souvisí. V textu se objevují např. výrazy „je nám kosa“ a „jsem švorc“. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s obraty nesoucími přenesený význam.

18/2 – Cvičení je zaměřeno na reklamy, objevuje se v něm spojení hvězdné obsazení.

26/15 – V úkolu se objevují dvě přísloví, kterým je dál věnována pozornost a je dbáno na jejich význam, dál ale slouží především pro procvičení jiného učiva. Je zde patrná práce s větou přímo nazvanou přísloví, ale jinak zde žádný úkol patřící přímo k jeho významu není. Shrnutí: cvičení využívá frazémy k procvičení jiného učiva.

46/4 – Jedná se o obraty nesoucí přenesené významy, u nichž je dbáno na jejich objasnění. Zároveň je pak cvičení zaměřeno také na doplňování chybějících písmen. V textu se objevují obraty jako např. oči navrch hlavy, mít oči všude, vykročit pravou nohou. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s obraty nesoucími přenesený význam.

46/5 – Cvičení nabízí cílenou práci s přirovnáními, přičemž má žák za úkol doplnit přídavné jméno, které by se hodilo k danému zvířeti. Pravděpodobně se zde vyskytnou i některá přirovnání z řad těch ustálených, např. „moudrý jako sova“. Na jejich vysvětlení už však není kladen důraz. Shrnutí: cvičení je cíleně zaměřené na práci s přirovnáními, mezi nimiž se mohou vyskytnout i ta ustálená.

5.9.4 Výčet použitých frazémů

1. Sliny se sbíhaly (14/10)
2. Ranní ptáče (20/10)
3. Král zvířat (28/11)
4. Novoroční noc světlá a tichá, bez deště a větru – dobrý rok. (39/15)

¹¹ Viz příloha 5.

5. Jakým kdo je na Nový rok, takový bude po celý rok. (39/15)
6. je nám kosa (5/4)
7. jsem švorc (5/4)
8. hvězdné obsazení (18/2)
9. Kam nechodí slunce, tam chodí lékař. (26/15)
10. Nemoc na koni přijíždí a pěšky odchází. (26/15)
11. oči navrch hlavy (46/4)
12. mít oči všude (46/4)
13. vykročit pravou nohou (46/4)
14. ... jako liška (46/5)
15. ...jako sova (46/5)
16. ... jako had (46/5)
17. ... jako osel (46/5)
18. ...jako blesk (46/5)
19. ...jako hlemýžď (46/5)
20. ...jako laň (46/5)
21. ... jako pes (46/5)
22. ... jako veš (46/5)
23. ...jako opice (46/5)
24. ...jako páv (46/5)
25. ...jako rak (46/5)

5.10 Shrnutí

5.10.1 Nová škola

Porovnáme-li mezi sebou učebnice pro čtvrtý a pátý ročník od nakladatelství Nová škola, dojdeme k závěru, že se počet nejen vyskytujících se frazémů, ale i počet cvičení obsahujících frazémy, značně liší. Zatímco ve výukových materiálech pro čtvrtý ročník se vyskytuje okolo šedesát různých frazémů, v materiálech pro pátý ročník se blížíme téměř ke

stovce různých frazémů. Autoři výukových materiálů tak pravděpodobně očekávají od žáků pátých ročníků větší znalost frazémů, což koresponduje také s mou hypotézou, že starší žáci dosáhnou při vymýšlení frazémů při rozhovorech lepších výsledků než žáci mladší.

Dalším zajímavým úkazem, který mě při porovnávání výukových materiálů pro čtvrté a páté ročníky napadá, je to, že je počet cvičení i vyskytujících se frazémů poměrně dost vyrovnaný, co se týče obsahu učebnice a pracovních sešitů. Tento závěr mě překvapil, jelikož při samotném procházení materiálů jsem měla pocit, že je toho v učebnici vždy o mnoho více než v pracovních sešitech. Tato domněnka je pravděpodobně dána tím, že v učebnicích bývají cvičení komplexnější a je v nich častěji dbáno i na vysvětlení frazému, popř. dokonce požadují od žáka i náročnější činnost, jako třeba předvedení přísloví pantomimou či dohledání data v kalendáři, ke kterému se váže pranostika.

5.10.2 Fraus

Stejně jako v materiálech Nové školy je i v materiálech od Frause patrný značný rozdíl mezi obsahem pro čtvrtý a pátý ročník, přičemž rozdíl je zde ještě masivnější než u Nové školy. Zatímco v pracovních sešitech a učebnici pro čtvrtý ročník se nám objevuje téměř třicet různých frazémů, v materiálech pro páté ročníky je to dvojnásobek, jelikož se celkovým počtem použitých frazémů blížíme k šedesáti.

Na rozdíl od Nové školy zde také úplně neplatí vyrovnanost mezi obsahem v učebnici a v pracovním sešitě. Zatímco počet frazémů je vcelku vyrovnaný, počet cvičení značně kolísá. V pracovních sešitech pro čtvrtý ročník nedosahuje počet cvičení ani poloviny počtu cvičení v učebnici, na druhou stranu v materiálech pro pátý ročník převyšují pracovní sešity počtem cvičení počet cvičení v učebnici.

5.10.3 Porovnání Nová škola a Fraus

V závěru můžeme říct, že co se týče počtu cvičení zaměřených na frazémy, větší škálu nabízí ke studiu frazémů i cvičení na ně zaměřených Nová škola. Stejně tak se Nová škola častěji zaměřuje na hlubší prozkoumání frazémů než jen na jejich nahodilé použití. Na rozdíl od nakladatelství Fraus se pak v materiálech objevovaly častěji i různé hádanky a jazykolamy, které někteří označují jako frazémy, nikoli však Čechová, Čermák ani Bečka, proto jsou ve výčtu zmíněny jen okrajově.

Na druhou stranu, kdybych měla vybrat nejzdařilejší cvičení zaměřené na frazémy, vybrala bych jistě cvičení 81/18 z učebnice pro čtvrtý ročník od nakladatelství Fraus, jelikož cílí na komplexní práci s frazémy (viz výše).

Ačkoli to nyní vyznívá, že se Fraus v porovnání s Novou školou frazémům nevěnuje v tak velké míře, musím podotknout, že je snaha frazémy do výukových materiálů přidávat, což považuji za uspokojivé. Kromě novější řady, kterou jsem analyzovala, jsem pro zajímavost nahlédla také do materiálů starších – konkrétně do učebnice a prvního dílu pracovního sešitu pro čtvrtý ročník a zjistila jsem, že v pracovním sešitě není ani jedno cvičení, které by bylo jen zmiňovalo nějaký frazém, a v učebnici je pár cvičení podobných, ale nejdou v problematice tolik do hloubky. Jako příklad si můžeme uvést třeba předchůdce výše zmíněného cvičení 81/18, které jsem hodnotila jako nejzdařilejší ze všech prohlédnutých cvičení – cvičení 97/21.¹²

Rozdílnost mezi nakladatelstvími je dál patrná také v typech některých cvičení. Zatímco v Nové škole se objevují např. cvičení pro zasmání, jejichž vtíp je založen právě na obraznosti použitých frazémů, Fraus přináší třeba práci s textem Zdeňka Svěráka, který pochází z pohádky *O požáru mlýna*, která vlastně buduje svůj humor na podobném principu, ale přistupuje k tématu naprosto odlišným způsobem. Nová škola dále přináší třeba nápad na práci s kalendářem při čtení pranostik, Fraus na druhé straně zase nabádá žáky k vytvoření vlastního přísloví, což by jim mohlo pomoci pochopit základní princip přísloví.

Na závěr jsem si všimla ještě takové maličkosti, kdy se v jednotlivých řadách objevuje stejný frazém, ale v jiné verzi. Konkrétně se jedná o rčení „Na jazyku med, v srdci jed.“, kdy je v této formě uvedeno v materiálech Nové školy, v materiálech od Frause se ovšem dostáváme k verzi „Na jazyku med a v srdci led.“ V obou případech ovšem chápeme obrat stejně a záměna formulace nám nijak nebrání. To je v souladu s myšlenkou Hnátkové a spol. (2018), kteří se ve svém bádání zaměřili na obměny přísloví: „Lepší vrabec v hrsti, nežli holub na střeše.“

¹² Viz příloha 4.

6. Rozhovor s učiteli

Pro to, abychom si mohli udělat obrázek o tom, jak je v současnosti pracováno s frazémy ve výuce českého jazyka v druhém vzdělávacím období prvního stupně základní školy, považuji za důležité nejen analyzování výukových materiálů, které jsou prostředkem práce s žáky, ale také postoj těch, kteří mají v rukou tu moc na frazémeh s žáky pracovat – učitelů. Jim proto bude věnována následující kapitola.

6.1 Popis zvolené metody

Při plánování části výzkumu zaměřené na učitele jsem se rozhodovala mezi využitím dotazníku a rozhovoru. Přestože by dotazník díky své jednodušší proveditelnosti poskytl větší počet respondentů a tím pádem ostřejší představu o současném postoji k výuce frazémů napříč učitelskou komunitou, rozhodla jsem se nakonec pro využití polostrukturovaného rozhovoru. Důvodů, proč jsem nakonec upřednostnila právě rozhovory, je hned několik.

Vzhledem k tomu, že mým hlavním záměrem bylo zkoumání osobních názorů a postojů ke zkoumané problematice, považovala jsem za důležité osobní kontakt s respondenty, jelikož o našich postojích hovoří nejen slova, ale mnohdy dokonce daleko více naše gesta a další řeč těla, která nám pomáhá výpovědím respondentů lépe porozumět. To je také v souladu s názorem Petera Gavory, který hodnotí kvalitativní výzkum, do nějž spadá i rozhovor, jako prostředek ke sblížení se s respondenty. Díky tomu pak může dojít k lepšímu pochopení výpovědí. Naopak o kvantitativním výzkumu, do nějž spadá výše zmíněný dotazník, hovoří jako o metodě, která sice získává větší množství dat a snáz zjistí frekvenci nebo rozsah zkoumaných jevů v populaci, ale zároveň od respondentů udržuje odstup (Gavora, 2010, str. 35), a proto jsem nakonec tuto metodu zavrhla.

Dalším důvodem je pak jednoznačně vazba učitel – žák, kdy mě zajímalo, odrazí-li se postoj učitele a případně také zmíněné frazémy na jeho žácích, přičemž se do rozhovorů kromě několika dalších učitelů zapojili všichni kmenoví učitelé tříd, s nimž jsem vedla rozhovory pro třetí část výzkumu. Tím se opět dostáváme k postojům Petera Gavory, který zdůrazňuje, že se kvalitativní výzkum obecně zaměřuje na konkrétní případy jednotlivých žáků či učitelů.

Na závěr pro mě byly rozhovory ideální výzkumnou metodou také z toho důvodu, že mě zajímalo, jaké další materiály kromě učebnic a pracovních sešitů učitelé při výuce frazémů používají. Pokud byla možnost, nechala jsem si tyto materiály od učitelů rovnou ukázat. Jejich výčtu se budeme věnovat níže.

Kromě těchto pozitiv se ovšem nakonec u rozhovorů objevila i určitá negativa. Rozhovory jsou časově náročnější a respondenti se necítí být tolik anonymní, jako když jen vyplňují dotazník, což jsou podle mě dva hlavní důvody, proč jsem se setkala i s neochotou se do výzkumu zapojit. Obecně mohu říct, že sehnat mimopražské respondenty nebylo tolik náročné jako získat ty pražské, a to hned ze dvou důvodů.

Za prvé jsem mimo Prahu navštívila školy, které mi byly blízké, jinak řečeno navštívila jsem školy, s nimiž už jsem měla nějakou předchozí zkušenost (dlouhodobější praxe, vlastní studium), a tudíž se do výzkumu zapojili učitelé ze známosti. Nelze říct, že bych s někým z respondentů měla bližší vztah, některé jsem i tak viděla poprvé v životě, ale přeci jen jsem pro ně nebyla jen anonymní student. V Praze jsem moc škol neznala, a když už, byla jsem tam třeba jen na několikadenní praxi u jednoho jediného učitele. Byla jsem proto odkázána na pomoc přátel či vedoucích mé práce, kteří známosti měli. Než jsem ovšem získala požadovaný počet respondentů, setkala jsem se s několika odmítnutími a ignorací požadavku na zapojení se do výzkumu. Tuto reakci přisuzuji právě faktu, že jsem byla pro oslovené učitele úplně cizí osoba.

Druhý důvod, proč bylo v Praze náročnější sehnat respondenty, je ten, že se v Praze, zejména pak v jejím centru, vzhledem k hojnému výskytu vysokých škol setkávají učitelé s větším množstvím výzkumů než mimo Prahu, což je pro ně časově náročné.

Rozhovory probíhaly během února, dubna a května roku 2024.

6.2 Obsah rozhovoru

Na začátek rozhovoru jsem zařadila dotazy, které nemíří přímo k osobním postojům respondenta ke zkoumané problematice, aby se každý v klidu naladil na zodpovídání dotazů a necítil se pod tlakem. Zároveň však otázky neodbíhaly od tématu. První zní:

- Co se vám vybaví, když se řekne ustálené slovní spojení aneb co považujete za frazeologismy?

Jelikož měli někteří učitelé obavy, aby neřekli něco špatně, uklidňovala jsem je tím, že se nejedná o zkoušku znalostí, a dokonce ani odborníci zabývající se touto problematikou se na obsahu frazeologie neshodují. Proto mě zajímá pouze to, co se jim vybaví, když se někde objeví pojem frazém či ustálené slovní spojení. Po této obecné otázce pak následovaly dvě takové, které jsem pokládala i žákům, jelikož mě zajímalo, zda se ve výpovědích žáků odrazí výpovědi jejich třídních učitelů. Napřed jsem se ptala:

- Jaké(á) ustálené(á) slovní spojení se vám vybaví z vašeho běžného osobního života?

A pokud si nebyli respondenti hned jistí, nabízela jsem jim pro inspiraci svou zkušenost:

- Já na příklad celkem často používám, že něco není můj šálek kávy nebo že není potřeba to lámat přes koleno.

To ovšem nebylo ve většině případů potřeba.

Druhá otázka, kterou jsem pokládala učitelům i dětem se týkala konkrétní situace, v níž je možné použít nějaký frazém. Konkrétně se jednalo o situaci, když už je toho na člověka moc:

- Jaký frazém byste např. použil/a, pokud byste chtěla sdělit, že už je toho na Vás přespříliš? A řekl/a byste právě spíš je toho na mě přespříliš nebo ... (zmíněný frazém)?

K této otázce jsem si pak vypsala i různé možné očekávané odpovědi, přičemž ale respondenti předčili má očekávání a vnesli do výzkumu ještě mnohá další obrazná vyjádření.

- Očekávané odpovědi: Mám toho plné brýle/kecky/zuby, mám toho nad hlavu, mám z toho hlavu jak pátrací balón, nevím, kam dřív skočit

V některých rozhovorech pak následovala otázka na to, které ustálené slovní spojení by podle dotazovaného učitele měl znát naprosto každý, ale vzhledem k podobnému charakteru, jako měla druhá otázka, jsem ho pak většinou vypouštěla.

- Jaké ustálené spojení by podle vás měl znát naprosto každý? Proč?

Podobným způsobem jsem pak občasně zařazovala otázku týkající se šíření frazémů:

- Co podle vás nejvíc přispívá k šíření ustálených slovních spojení ve společnosti?

A také jsem se některých učitelů zeptala, zda do výuky zařazují prověrky zaměřené na téma frazeologie.

Poznatky získané díky těmto volně řazeným otázkám nebudu vyhodnocovat v rámci jednotlivých otázek z rozhovoru, ale ohlédnu se za nimi prostřednictvím souhrnného bloku pro doplňující informace získané díky rozhovorům.

Následovala ovšem otázka, která nemohla v žádném rozhovoru chybět, jelikož mi přišla pro můj výzkum dost zásadní:

- S jakou znalostí frazémů přicházejí žáci z mateřských škol na první stupeň? Znají některé alespoň pasivně, nebo třeba dovedou frazém použít i v běžné komunikaci?

Na ní navazovala otázka podobného rázu:

- Od jakého věku žáci chápou frazémy?

Následně byla věnována pozornost přímo práci s frazémy ve výuce:

- Stane se vám někdy, že třeba ve výkladu použijete nějaký frazém a žáci vám v tu chvíli úplně nerozumí? Jaká je vaše reakce na takovou situaci?

Další zásadní otázka směřující ke konkrétním metodám práce s frazémy zněla:

- (Jakým způsobem a jak často) s frazémy pracujete ve výuce Vy, stačí Vám k tomu výukové prostředky jako třeba připravené učebnice, nebo si dotváříte své vlastní materiály?

S prací pak souvisí také ukotvení problematiky v kurikulu závazném pro vzdělávání, proto otázka na něj nemohla chybět. Zajímalo mě, jestli mají učitelé povědomí o tom, zda se frazémy v RVP nachází či jestli mají frazémy ukotvené alespoň v ŠVP. K otázce jsem pak měla přidanou ještě alternativní verzi, kterou jsem ale nevyužívala:

- Máte představu, jakým způsobem jsou frazémy zakotveny v kurikulu, popř. ve Vašem ŠVP?
 - V kurikulu není práce s frazémy vůbec ukotvena, myslíte si, že to je takto v pořádku, nebo by bylo příhodné ji do kurikula zařadit?

Na závěr stěžejní otázka celého výzkumu, má práce s frazémy vůbec smysl?

- Má podle vás smysl se frazémy ve výuce zabývat, nebo nikoli? V obou případech prosím zdůvodněte.

Než jsem se s respondenty rozloučila a poděkovala jim za jejich ochotu a čas, dala jsem jim ještě prostor pro jejich dotazy a připomínky:

- Máte nějakou otázku vy na mě? Popř. napadá vás k tématu ještě něco, co v rozhovoru nezaznělo?
- Zajímalo by vás výsledky, máte pocit, že vás to ovlivní do budoucna?

Při tvorbě osnovy rozhovoru jsem se inspirovala výzkumem Marie Čechové, která vytvořila v polovině 80. let minulého století podobně orientovaný dotazník pro učitele a ráda bych pak

porovnála její výsledky s těmi svými. Tento dotazník Marie Čechové byl dodatkem pro zkoumání porozumění žáků českým frazémům a skládal se z pěti otázek. Já se nakonec inspirovala čtyřmi z nich. Konkrétně se jedná o jednu z mých úvodních otázek: „co považujete za frazeologismy“, dále o otázku, zda „je užitečné zařazovat frazeologii do výuky“, kdy a jestli vůbec učitelé zařazují frazeologii do výuky a na závěr „od jakého věku žáci chápou frazémy“. (Čechová, 2012, s. 208)

6.3 Popis výzkumného vzorku

Do výzkumu se zapojilo celkem 19 učitelů, přičemž 10 jich vyučuje na škole v menší obci a 9 zbylých přímo v Praze. Kromě záměru obsadit do výzkumu pro porovnání učitele z velkoměsta a venkova a záměru obsadit kmenové učitele všech zkoumaných žáků nebyly na respondenty kladeny žádné další podmínky a ve výzkumném vzorku se proto objevují muži i ženy, učitelé, kteří pracují ve školství delší i kratší dobu, učitelé, kteří učí český jazyk velmi rádi i ti, kteří upřednostňují spíše jiné předměty. Ačkoli je tedy výzkumný vzorek poměrně malý, objevuje se nám ve výzkumu mnoho různých typů učitelů.

6.4 Vyhodnocení jednotlivých otázek

6.4.1 Otázka č. 1 Co se vám vybaví, když se řekne ustálené slovní spojení aneb co považujete za frazeologismy?

Jak jsem uváděla výše, jednalo se v případě této otázky o jakousi motivační vstupní bránu do našeho rozhovoru. Zároveň však odpovědi na tuto otázku přinášejí zajímavá fakta, jelikož odkrývají, co vlastně považují učitelé z praxe za frazeologismy a jestli se shodují s názory odborníků, jejichž dělení jsem zařadila do své práce, či spíše korespondují s názory odborníků jiných.

Ačkoli se jedná o rozhovory spadající do kvalitativního výzkumu, přijde mi důležité při vyhodnocování této otázky vyčíslení frekvence jednotlivých pojmů. V rozhovorech se objevilo velké množství pojmů, z nichž se ale některé mnohokrát opakovaly. Právě tyto považuji za klíčové.

Nejčastěji ze všech pojmů uváděli učitelé jako zástupce frazémů přísloví. To se objevilo celkem v 16 z 19 rozhovorů, přičemž v 9 případech respondenti pojmem přísloví zahajovali svou výpověď. Respondenti, kteří v rozhovoru přísloví ve výpovědi neuvedli, ovšem nezmínili ani názor, že by se přísloví mezi frazémy řadit nemělo, tedy je dost pravděpodobné, že kdybychom se zeptali konkrétně na přísloví, zařadili by je mezi frazémy

také. To mě vede k myšlence, že ačkoli někteří odborníci zabývající se frazeologií považují přísloví za spornou oblast frazeologie, v řadách prvostupňových učitelů a dost možná celé široké veřejnosti je právě přísloví považováno za klíčovou oblast frazeologie.

Dalším pojmem, který se v rozhovorech často opakuje, jsou pranostiky. Ty našly své místo celkem v 11 rozhovorech. Po pranostikách následují rčení – v 10 rozhovorech, za nimi pak pořekadla, která se objevila v 8 rozhovorech, a s podobnou bilancí – 7 zmínek se objevoval také pojem přirovnání. To už je sice méně než polovina, ale pořád celkem vysoká frekvence. Tato bilance mě vede zpět k dělení frazémů podle Marie Čechové, které jsem si pro svou diplomovou práci zvolila právě proto, že mi přišlo nejsnáze uchopitelné pro školní prostředí, což se v rozhovorech potvrdilo.

Kromě těchto výše zmíněných, o nichž hovoří i Čechová, se však objevovaly i další pojmy, většinou však ojedinele, maximálně ve dvou až třech rozhovorech. Jedná se např. o pojmy jazykolam a hádanka, o nichž jsem hovořila v rámci analýzy učebnic, dále třeba říkadla, hlášky, dialekt, fráze a ideogramy. Následně se objevila také sousloví, čímž respondenti mysleli např. spojení základní škola či podstatné jméno. O těchto ale František Čermák i Václav Bečka výslovně říkají, že je vzhledem k tomu, že nesplňují podmínku obrazného vyjádření, mezi frazémy neřadí. (Bečka, 1979; Čermák 2007) K mému překvapení se pak vyskytly také dvě zmínky o slovech pocházejících z angličtiny, jimž se věnovalo několik málo cvičení z analyzovaných učebnic.

Podíváme-li se nyní na kvalitativní stránku této otázky, bylo vidět, že pro některé učitele je naprosto přirozené o frazémech mluvit, a naopak jiní se velmi ostýchali cokoli říct, aby neudělali při rozřazování chybu, protože se v oblasti frazeologie či možná češtiny celkově necítili úplně komfortně.

Při zodpovídání této otázky se objevilo mnoho nosných myšlenek. Důležitá mi přišla třeba zmínka dialektu, která vzešla od několika vyučujících pocházejících z mimopražské oblasti, resp. z oblasti, pro niž je typické jedno ze známých českých nářečí. Dále se vyskytly také zmínky o intonaci, kterou při vyřčení frazému použijeme. Mezi staršími učiteli potom také rezonovala jedna věc, která se nám bude hodit u dalších otázek – jedná se o něco, co je tu s námi dlouho, co se tvořilo po dlouhé generaci. Zároveň pak také nechyběla úvaha o tom, že je to pro děti sice atraktivní učivo, ale zároveň mnohdy velmi náročné, a to právě vzhledem k té své obraznosti.

Na rozdíl od respondentů Marie Čechové, která v 80. letech položila při svém výzkumu podobnou otázku, se moji respondenti věnovali převážně konkrétním příkladům, jako jsou např. přísloví, rčení a přirovnání, a nezabývali se příliš jejich obecným vymezením a typickými znaky. (Čechová, 2012, s. 209)

6.4.2 Otázka č. 2 Jaké(á) ustálené(á) slovní spojení se vám vybaví z vašeho běžného osobního života?

Po položení druhé otázky se obvykle uvolnili už i respondenti, kteří měli původně z rozhovoru obavy a necítili se v probírané problematice napřed úplně jistí. Tato otázka jim pravděpodobně dokázala, že jde opravdu o subjektivní názor všech zúčastněných.

Ve většině případech odpovídali respondenti konkrétně, v šesti případech se pak objevila kromě konkrétní odpovědi také trochu více abstraktní odpověď, která byla překvapivě často shodná – nějaká přirovnání – jednou se vyskytla na pražské škole a čtyřikrát na mimopražské. Kromě přirovnání pak zazněla ještě přísloví a pranostiky. V dalších odpovědích se vyskytlo mnoho zajímavých úkazů.

Ačkoli je tato otázka opravdu široká a nabízí se na ni nespočet odpovědí, zaznamenala jsem ve výpovědích respondentů zajímavé shody. Celkem ve čtyřech rozhovorech zaznělo v odpovědi na tuto otázku přirovnání „*líný jako veš*“, přičemž se tato odpověď objevila u učitelů ze tří různých škol. Dvě z těchto odpovědí byly navíc doplněny o příkladnou situaci, kdy bylo spojení respondenty použito – při kárání vlastního dítěte ohledně nepořádku v pokoji. Ve spojení s leností se pak objevilo ještě přirovnání „*líný jako vandrák v červenci*“, které si respondent vybavil ze svého dětství.

K dětem se pak stácelo i mnoho dalších odpovědí, především pak ve spojitosti se školním prostředím, což přisuzuji nejen profesi respondentů, ale také prostředí, kde byly rozhovory prováděny – na území školy. Zatímco někteří respondenti uvažovali nad tím, jak se o frazémeh bavit s dětmi – jedna paní učitelka např. konstatovala: „*Když jsme se na to taky podívali s dětmi, tak jsem říkala děti, tohle vlastně všechno používáme, paní učitelko, to říkáte pořád, člověk si to ani neuvědomí, že to mezi ty frazémy patří.*“ jiní si vybavovali frazémy, které přímo říkají svým žákům v různých situacích např. „*Když volám děti k tabuli, tak používám často ,odvážnému štěstí přeje‘.*“ nebo: „*Tak hodně jsem používal, teď už tak moc ne, přirovnání, to se tady uplatní nejmíc. Bohužel spíš ta negativnější. Konkrétně se mi vybaví třeba, to mi říkával táta: ,jsi líný jako vandrák v červenci‘.*“ nebo: „*Co se v mládí*

naučíš, ve stáří jako když najdeš. Nebo co ještě používám s dětma, oni to vždycky dořeknou... Opakování je matka moudrosti.“

Kromě respondentů, kteří se zamýšleli nad tím, jak používají frazémy s dětmi, se pak našli i tací, kteří si otázku vztáhli přímo na svoji osobu. V tomto případě zazněly úvahy typu: *„Příslloví, čím jsem starší, tak vidím moudrost v těch příslovích, co je pravda, na příklad přísloví, které sedí na mě, je ‚práce kvapná, málo platná‘, když já jsem typ, že potom dělám 3 věci najednou, takže buď něco spálím mezi tím, nebo prostě něco zapomenu.“* nebo: *„Co se dochovává z mé rodiny, třeba lež má krátké nohy, kam čert nemůže, tam nastrčí bábu, co se používalo doma; a taky protože mám babičku v ***, tak to *** nářečí, *** přirovnání.“*

Zajímavá mi přišla také výpověď, v níž zazněly tři různé frazémy, které popisují tu samou situaci: *„To tady ani říct nemůžu (smích), ale kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá, a na to navazuje i to další, co jsem myslela před tím, že na každou svini se vaří voda (smích), nebo boží mlýny melou pomalu, ale jistě, takže docela tohle jako dost často používám, i když někdo si stěžuje na něco, že je to neřešitelný atd., když má problém prostě s nějakou osobou nebo chováním, tak já mu radím takhle hele, ono to přijde, neboj.“*

Celkově se tedy ve výpovědích učitelů objevilo 28 různých frazémů. Některé z nich se opakovaly – zejména ty, které je možné použít ve školním prostředí např. *„lež má krátké nohy, kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá, bez práce nejsou koláče, dvakrát měř, jednou řež, ranní ptáče dál doskáče, kdo dřív přijde, ten dřív mele, žádný učený z nebe nespadl, co se v mládí naučíš, jako když najdeš“* atd. Kromě pranostiky *„Únor bílý pole sílí.“* se ve výpovědích učitelů objevily alespoň dvakrát všechny frazémy, které jsem následně zadávala při rozhovoru dětem v rámci motivačního úkolu.

6.4.3 Otázka č. 3 Jaký frazém byste např. použil/a, pokud byste chtěla sdělit, že už je toho na Vás přespříliš? A řekl/a byste právě spíš je toho na mě přespříliš nebo ... (zmíněný frazém)?

Pro tuto otázku jsem zvolila situaci z běžného života, do které už se pravděpodobně dostal každý. Hlavním záměrem bylo poukázat na to, že ačkoli si to mnohdy neuvědomujeme, používáme frazémy neustále. Všichni oslovení respondenti si vzpomněli alespoň na jeden takový frazém, který by v situaci, kdy mají spoustu povinností, cítí tlak a neví, co dělat dřív, mohli použít. Celkem se ve výpovědích objevilo 18 různých frazémů, nejčastěji se objevovalo spojení *„mít něčeho plné zuby“* a vyjma dvou pražských vyučujících, kteří by frazém v situaci spíš nepoužili, se všichni přiklonili k použití obrazného vyjádření.

Stejnou otázku jsem následně položila i žákům, jelikož mě zajímalo, zda se ukáže vliv učitele na jejich výpovědi. Tomu se budeme věnovat v další kapitole.

6.4.4 Otázka č. 4 S jakou znalostí frazémů přicházejí žáci z mateřských škol na první stupeň? Znájí některé alespoň pasivně, nebo třeba dovedou frazém použít i v běžné komunikaci?

Tato otázka se již začíná více orientovat k hlavnímu tématu mé diplomové práce a je postavená na zkušenostech různých učitelů. Zajímavé je, že zkušenost učitelů je u všech hodně podobná. Mezi respondenty se našlo několik málo optimistů, kteří odkazovali na lehkou znalost přirovnání, a to vzhledem k tomu, že ta jsou pro děti na pochopení nejsnazší. I tak se ale respondenti zamýšleli nad tím, zda žáci přirovnání opravdu chápou, či jestli je jen opakují. Jednou se objevila také myšlenka, že třeba budou děti znát některé ty frekventovanější frazémy, jako je třeba přísloví „*Bez práce nejsou koláče*.“

Jinak ale převládá názor, jak v Praze, tak mimo ni, že znalost frazémů u dětí při nástupu do školy je opravdu velmi malá a pouze pár jednotlivců ve třídě má alespoň nějaké povědomí. K tomu se učitelé vyjadřovali např. takto: „*(Znalost není) téměř žádná, maximálně tak 1, 2 dítko, v dnešní době teda jsou rodiny, kde si povídají, věnují se tomu, ale většinou nemají poněti*.“ Tím se dostáváme k rodině, která byla v rámci této otázky zmiňována velice často.

Pokud některý z respondentů odpověděl tak, že je znalost frazémů u dětí malá, ale najdou se tací, kteří vědí, následoval vždy odkaz na rodinu. Učitelé jsou přesvědčení o tom, že děti, které mají určité povědomí o frazémech, potažmo mají širší slovní zásobu, pocházejí z rodin, kde je jim věnován dostatek času a rodina s dětmi hodně komunikuje. To shrnuje např. tato výpověď: „*Jsem docela překvapená (že děti frazémy neznají), možná ani doma, jak je ta doba moderní, ono se miň komunikuje s dětmi tímto způsobem, mám tam třeba Jméno a Jméno, tam je vidět, že doma je zapojujou do toho života, neustále s nima mluví, samozřejmě, že tohle tam taky je ty hry, ale mluví s nima a babi, děda je tam a takhle povídá a ty děti pak mají širokou slovní zásobu*.“ Tím se dostáváme k dalšímu pojmu, který mezi respondenty hodně rezonoval – „*moderní doba*“.

Zejména starší učitelé se shodují na tom, že dříve byli žáci v této oblasti lépe vybaveni, a to přisuzují v rámci „*moderní doby*“ nejen nedostatku času stráveného komunikací dětí s rodinou, ale také např. rozmachu digitálních technologií: „*Ted' v současné době mám pocit, že jsou zahlceni už předškoláci technikou a mají doma tablety a mobily a nevím no, myslím si, že rodiče jsou dost zaneprázdnění. Tahleta doba je náročná jako pracovat s těmi dětmi,*

co se týká jazykové stránky, je pro ně, myslím si, že i časově náročné a že děti jako moc ty přísloví opravdu neznají.“

Objevil se také postřeh, že lepší znalosti frazémů nabývají žáci, kteří více čtou, a poprvé se také v rámci rozhovorů vyskytla zmínka o různorodosti třídy, kdy respondent narážel na fakt, že mohou být frazémy pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami často ještě náročnější problematikou.

Shrneme-li tedy výše zmíněné poznatky, dojdeme k tomu, že většina dětí nastupuje do školy s velmi nízkou znalostí frazémů. Nelze to ovšem říct o všech žácích stejně. Každý je jiný a je třeba přihlídnout k mnoha faktorům, které žákovu vybavenost ovlivňují. Kromě toho, že má na žákovu slovní zásobu velký vliv rodina, komunikace s rodiči a prarodiči a čas, který je rodinou dětem věnován, objevily se také odkazy na pozitivní vliv četby, negativní vliv digitálních technologií a výskyt žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, pro něž je chápání frazémů mnohdy náročnější.

6.4.5 Otázka č. 5 Od jakého věku žáci chápou frazémy?

Od předchozí otázky, kdy mě zajímala vybavenost předškoláků, se plynule dostáváme k otázce, od kdy tedy žáci začínají být schopni chápat frazémy, když je při nástupu do školy znalost tak malá? Opět se zde jednalo o subjektivní názor respondentů, jelikož, jak potvrzuje i Holanová (in Veteška, 2021, s. 421), „psycholingvistická literatura toto téma opomíjí“ a stanovení věku, kdy jsou děti schopné chápat obrazná vyjádření, je problematické. Není proto divu, že se odpovědi lišily o poznání více než u předchozí otázky a věkový rozdíl zmiňovaný v odpovědích byl stejně jako v případě výzkumu Marie Čechové vcelku veliký. (Čechová, 2012)

Rozdíl se nám nyní projevil nejen v rámci jednotlivců, ale je patrný i mezi skupinami pražských a mimopražských učitelů. Zatímco mimopražští učitelé jsou většinou (9 respondentů z 10) toho názoru, že by děti již od školky, popř. od první třídy měly být schopné jednoduché frazémy vnímat a rozumět jim, opět se nejčastěji vyskytovaly zmínky přirovnání – např. se objevilo „*Jseš rychlejší jako vítr.*“, pražští učitelé pohlíželi na situaci jinak. Pouze jeden z respondentů konstatoval, že: „*Těm nejjednodušším (rozumí), si myslím, už předškoláci.*“ Ostatní odkazovali spíše až na starší děti, konkrétně třeba: „*Schopné jsou vnímat cca od 7,8 let.*“, „*Aby to děti pochopily a samy to používaly, tak já si myslím, že taková až čtvrtá, pátá třída. Že později, mnohem později, že jako opravdu pochopí ten význam a jsou samy schopné to používat. Spíše teda ta pátá třída.*“ Nebo dokonce: „*Asi spíše*

na tom druhém stupni. Ta slovní zásoba u většiny tady je taková hodně omezená, a i ta skupina menší, ti, co jsou takoví jakoby trošku v tom učení pružnější, bez nějakých větších problémů, tak to nikdo nepoužívá. Je to na ně takový příliš obecný.“

Ačkoli jsou odpovědi odlišné, ze všech kromě jedné vyplývá, že jsou frazémy vhodným učivem pro první stupeň základní školy, jelikož by děti v tomto věku měly být schopné frazémům v pořádku porozumět. Je potřeba začít od těch konkrétnějších, kterými jsou často zmiňovaná přirovnání, a přes ně se dostat k těm více abstraktním, jež dělají mnohým dětem podle výpovědí respondentů problém.

6.4.6 Otázka č. 6 Stane se vám někdy, že třeba ve výkladu použijete nějaký frazém a žáci vám v tu chvíli úplně nerozumí? Jaká je vaše reakce na takovou situaci?

Vzhledem k neuspokojivé situaci, kdy se frazémy vytrácejí a děti je tak dobře neznají, předpokládala jsem, že se občas může stát, že v hodině nějaký frazém zazní a děti mu nebudou úplně rozumět. K tomu také směřovala má další otázka. Zajímalo mě, jak učitelé pracují s touto situací.

Většina učitelů přiznala, že se jim takové situace běžně stávají. Objevily se jak případy, kdy se nějaký frazém vyskytne třeba v učebnici či čítance, tak případy, kdy učitel sám ve výkladu zmíní nějaký frazém, a to jak záměrně, tak neplánovaně. Jeden z respondentů, který byl třídním učitelem jedné z pátých tříd, pak konstatoval, že se v poslední době do takové situace již moc často nedostává, jelikož jeho žáci mají už frazémy, které používá, vcelku naposlouchané a nepozastavují se nad nimi. Nejčastěji se prý jedná opět o přirovnání, konkrétně třeba: *„Koukáš jako vyoraná myš, to znají, nebo jsi hbitý jak lasička.“*

Co se týče výskytu v čítankách, uváděli učitelé, že se nad frazémem vždy pozastaví a pokud se nějaké dítě samo nezeptá, ptají se oni dětí. To je uspokojivé především vzhledem k výše analyzovaným cvičením v učebnicích a pracovních sešitech, kde se poměrně často vyskytovaly frazémy, k nimž se nevztahovala žádná doplňková cvičení směřující k práci s jejich významem.

Zaměříme-li se na samotnou práci s frazémy, když se nějaký ve výuce vyskytne, mohli bychom respondenty podle jejich postupu rozdělit na dvě až tři skupiny, přičemž zde nelze říct, že by zde hrál roli věk či lokalita, kde učitel učí. První postup je takový, že učitel sám žákům vysvětlí, co je frazémem myšleno. Takový postup přitom zmínilo 7 z celkových 19 respondentů a probíhá to např. takto: *„Když nevědí, tak jim to vysvětlím a ukážu jim to třeba na jiném přirovnání. A potom hlavně to aplikuju na životní situaci, nevím, třeba ,jak se do*

lesa volá... ' jim prostě řeknu, když ty seš na někoho ošklivej, tak on je potom ošklivej na tebe.“ Další postup do vysvětlení zapojuje i žáky samotné, přičemž se někteří pedagogové napřed zeptají celé třídy a postupně dají vysvětlení dohromady společně: „Musíme si to nějak vysvětlit, třeba společně v nějaké diskuzi se třeba dopracujeme k něčemu. Bejvá to třeba v některých úryvcích z knížek, v čítance, v učebnici českého jazyka. No tak to zastavíme, každěj něco trošku ví nebo tak nějak intuitivně, třeba komu se nelení, tomu se zelení. No tak s tím prostě pracujeme.“ nebo: „Vysvětlujeme, zkoušíme, hází mi, co je k tomu napadá a z toho pak vybírají správný řešení, popř. dovysvětlujeme, většinou se někdo trefí nebo je k tomu dovede.“ Nebo si vyberou jednoho žáka, který frazém zná a je schopen ho vysvětlit svým spolužákům: „Zeptám se ostatních, jestli tomu někdo rozumí, takže první se snažím, aby někdo z dětí to vysvětlil, a většinou se někdo takový najde, mám pár dětí, které to jsou schopny ostatním vysvětlit a možná je to i lepší, protože to dítě to vysvětlí jinak než ten dospělý, ty děti od toho dítěte to chápou lépe.“

Ačkoli každý učitel volí jinou metodu, jak žákům význam frazému přiblížit, můžeme říct, že nikdo z dotázaných učitelů frazémy nepřechází a vždy, když na to přijde řeč, dbají na jeho vysvětlení.

6.4.7 Otázka č. 7 (Jakým způsobem a jak často) s frazémy pracujete ve výuce Vy, stačí Vám k tomu výukové prostředky jako třeba připravené učebnice, nebo si dotváříte své vlastní materiály?

V další otázce se přesouváme od nahodilé práce s frazémy k práci cílené. Vzhledem k tomu, že v RVP přímo frazémy na prvním stupni ukotveny nejsou, jsou učitelé v podstatě odkázáni na to, kolik frazémů zařadí do svých učebnic a pracovních sešitů různá nakladatelství disponující schvalovací doložkou MŠMT. Zajímalo mě především, jestli učitelům tyto poskytnuté materiály stačí, či mají potřebu si ještě připravovat nějaké další.

Zde se opět odkrývá mírný rozdíl mezi pražskými a mimopražskými pedagogy. Zatímco mimopražští pedagogové jsou pro frazémy vcelku zapálení a téměř všichni vyjma jedné vyučující, která označila svou současnou třídu za „slabou“, ve výuce využívají další materiály obsahující frazémy, v Praze je na tento postup nastavena jen necelá polovina dotazovaných pedagogů. Pět z celkových devíti pražských respondentů uvedlo, že jim materiály poskytnuté učebnicemi postačují a nemají potřebu do hodin vnášet nic dalšího spojeného s touto problematikou.

Důvodů, proč se učitelé nechtějí věnovat frazémům častěji, než když se nějaký objeví v učebnicích, je více. Kromě toho, že se učitelé frazémům nevěnují kvůli již zmíněné různorodosti třídy a častému výskytu speciálních vzdělávacích potřeb ve třídách, se objevil také argument související právě s kurikulem, v němž frazémy na prvním stupni zastoupeny nejsou: *„Samozřejmě, když bychom to měli jako zvláštní kapitolu, tak bych si asi něco připravovala, ale jinak ne.“*

Ačkoli se někteří učitelé práci s frazémy nechtějí příliš věnovat vzhledem k přítomnosti žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, našla se i jedna vyučující, která naopak v rámci reedukace takovýchto žáků frazémy ráda využívá: *„Využívám i další materiály, protože kromě tradičních hodin mám i rozvoj osobnosti, což je nepovinný předmět pro děti se specifickými poruchami učení, takže je dobré v rámci té reedukace se k těmhle tématům vracet.“*

Co se týče nadstavbových aktivit, které učitelé do hodin vnáší, zaznělo mnoho zajímavých nápadů. Někteří učitelé např. využívají začátek každého měsíce pro práci s pranostikami, a to nejen v rámci českého jazyka, ale také v rámci prvouky. To pak vypadá třeba následovně: *„Přepíšou si to do čtení, můžou si udělat ilustraci, obrázek, vysvětlit.“* Jiní pak třeba uvedli, že občas zařazují přísloví na úvod hodiny.

Dál si učitelé tvoří svoje vlastní materiály, jakými jsou třeba kartičky: *„Třeba si děláme kartičky, rozhodíme kartičky, mají tam nějaké to přísloví, pořekadlo nebo rčení a přečtou ho kamarádovi ze dvojice a on má z druhé strany řešení, takže se navzájem takhle vyzkouší.“* Spojovačky: *„Hledají význam, spojují s obrázkem, ve vyšších ročnících už to chci třeba s ilustrací, nebo aby to po svém vysvětlili.“* Nebo třeba hry: *„Tak v těch mladších ročnících to jsem si třeba i vyráběla nějaké hry tady s těmi příslovími a rčeními.“*

Nebo pak učitelé využívají různé další nadstavbové materiály, v nichž jsou frazémy zařazeny. Konkrétně se jedná o různé knížky, kalendáře s pranostikami a příslovími, materiály z portálu Učitelnice a jiné elektronické zdroje, kde se dají např. opravovat *„popletená přísloví“*. Konkrétním příkladům bych se ráda víc věnovala v závěru praktické části, kde uvedu seznam posbíraných materiálů, s nimiž je možné ve výuce pracovat.

Stejně jako ve výzkumu Marie Čechové z 80. let uváděli někteří respondenti mé diplomové práce, že s frazémy pracují v rámci literární výchovy. Slohovou výchovu, kterou uváděli respondenti Marie Čechové ještě více než tu literární, z mých respondentů nikdo nezmínil. Naopak ve výzkumu Čechové se ani jednou neobjevila zmínka prvouky, která naopak

zazněla v odpovědích některých učitelů zapojených do mého výzkumu. (Čechová, 2012, s. 210)

6.4.8 Otázka č. 8 (Máte představu, jakým způsobem jsou frazémy zakotveny v kurikulu, popř. ve Vašem ŠVP?) V kurikulu není práce s frazémy vůbec ukotvena, myslíte si, že to je takto v pořádku, nebo by bylo příhodné ji do kurikula zařadit?

Na první část otázky jsem se dotazovala jen některých učitelů. Z odpovědí vyplynulo, že někteří učitelé jsou vcelku dobře informováni a ačkoli nenachází frazémy v RVP, neplatí to tak vždy i pro ŠVP. Tam se podle učitelů frazémy občas vyskytují. Během rozhovorů se však našlo i poměrně dost učitelů, kteří si ukotvením frazeologie v kurikulu nebyli vůbec jistí.

Když se podíváme na druhou část otázky, tedy na názory, zda frazémy do kurikula pro první stupeň zařadit či nikoli, zjistíme, že jsou pohledy jednotlivců různé. Někteří jsou pro kurikulum ponechat tak, jak je. Hlavním argumentem pro tento počín je fakt, že výukové materiály frazémy obsahují, tedy se s nimi děti i tak setkávají a není proto potřeba na tom nic měnit. Jiní pak přicházejí s celkem jasným zastáním toho, že by měly mít frazémy v RVP své stálé místo.

Argumentů, proč frazeologii do kurikula zařadit, se sešlo opravdu velké množství. Celkem častým argumentem pro tento počín je rozvoj slovní zásoby, který práce s frazémy nabízí. Kromě rozvoje slovní zásoby se nabízí také rozvoj jiných dovedností dítěte: „*Určitě to přispívá nejenom k rozvoji slovní zásoby, ale i k rozvoji myšlení a představivosti.*“ Či mohou být frazémy dobré pro „*rozvoj té řeči a pochopení toho jazyka*“. Mezi další argumenty se řadí zachování tradice: „*Určitě to tam místo má, já si myslím, že lidová slovesnost určitě nevznikla jen tak pro nic za nic a myslím si, že i ty další generace to mají prostě využívat, protože je to ze života.*“ S čímž souvisí fakt, že znalost ustálených obrazných slovních spojení upadá: „*Bylo by dobré to do kurikula dostat, protože to v dnešní době upadá také vzhledem k televiznímu obsahu pro děti, kde už se to moc neobjevuje, dřív se třeba šly děti zeptat rodičů, když to v pohádce zaslechly.*“ Někteří se zase staví za zařazení frazémů do kurikula z toho důvodu, že právě vzhledem k úpadku frazémů už nemá dětem tato moudra kdo předávat, či na to není čas, a proto by se toho měla chopit škola: „*Já bych to tam asi dala, protože děti to neznají a jak si stále méně a méně povídají s rodiči, prarodiči, nemá jim to kdo předat jakoby, tak pak jim to nic neříká a já si myslím, že je to škoda.*“ Z jiného pohledu pak pramení argument směřující k dalšímu využití frazémů, jak k nim často přistupují i výše analyzované učebnice a pracovní sešity: „*Do kurikula bych to zařadila,*

protože to děti baví, dá se s tím dobře hrát a pracovat na mnoho způsobů.“ A na závěr se ještě dostáváme k návaznosti na další stupně vzdělávání: *„Určitě by to tam mělo být v návaznosti na to, když to pak na vyšších stupních vzdělávání po dětech chtějí, nebo to po nich pak nechít vůbec.“*

I přes to, že ne všichni učitelé jsou zastánci toho, že by měla být frazeologie ukotvena v RVP, dokázali někteří respondenti doložit mnoho podstatných důvodů, proč by to mělo být alespoň zvaženo.

6.4.9 Otázka č. 9 Má podle vás smysl se frazémy ve výuce zabývat, nebo nikoli? V obou případech prosím zdůvodněte.

Tato otázka v podstatě jen rozšiřuje otázku předchozí a odpovědi na ni jen dokazují, že je frazeologie podstatnou součástí naší kultury, jelikož i respondenti, kteří nejsou úplně zastánci zařazení frazémů do RVP a vystačí si s občasným zařazením pomocí výukových materiálů, souhlasí s tím, že je podstatné se frazeologií ve škole zabývat. Pouze mezi pražskými respondenty se objevily dvě odpovědi, které nelze považovat za stoprocentně kladné. V jedné odpovědi např. zazněl argument proč se frazémy zabývat i proč se jimi nezabývat: *„Ano i ne. Ne, protože v současné době jsou některá ustálená spojení zastaralá a mají především původ kvůli orientaci v čase (např. sklizeň). Ano, kvůli pochopení minulosti a následnému používání v běžné mluvené řeči.“* V té druhé byl zas respondent jen trochu opatrnější s naprostým souhlasem: *„Spíš je občas použít a vysvětlit, aby si děti mohly představit, co znamenají.“*

Podobných výsledků dosáhla i Marie Čechová, která svým respondentům v 80. letech položila podobnou otázku. Kromě jedné odpovědi, ze které nebylo patrné, jaký postoj respondent k frazémům zaujímá, se sešly jen odpovědi, jež frazémy ve výuce podporují. Velmi podobné byly také důvody, proč se frazémy ve výuce zabývat. Stejně jako v mém výzkumu nejčastěji zazníval rozvoj slovní zásoby, potažmo přínos pro rozvoj komunikaci celkově. Jednotlivci pak podobně jako v případě mé diplomové práce zmínili také důležitost pro rozvoj myšlení, odkaz na tradici a možnost využít frazémy jako prvek motivace. (Čechová, 2012)

Kromě argumentů podporujících důležitost frazémů, které se objevily již v odpovědích na předchozí otázku, nám přibývá do výčtu ještě několik dalších. Respondenti se např. odvolávali na moudrost a zkušenost našich předků, či poukazovali na výchovný přesah přísloví, kdy si z toho někteří žáci třeba *„něco vezmou a řídí se tím.“* Zajímavý pak byl také

poznatek, že dětem práce s frazémy „*dělá celkem i takové potěšení, že se zase posunou trošku dál a rozumějí něčemu víc než úplně tradičnímu školnímu jazyku.*“

6.4.10 Odpovědi na otázky, které byly součástí jen některých rozhovorů a další zajímavé poznatky, na které při vyhodnocování jednotlivých otázek nebyl prostor

Otázka na výskyt frazémů v prověrkách mě napadla až po uskutečnění prvního kola rozhovorů, tedy nemám bohužel odpověď od všech respondentů. Ti, co odpovídají, ale většinou prověrky nezařazují. Někteří takové testy nezadávají žákům vůbec, jelikož jsou třeba třídy, kde je mnoho žáků s odlišným mateřským jazykem, kterým by toto učivo mohlo působit značné problémy, jiní se zas odkazují na absenci problematiky v RVP.

Dál se našli tací, kteří občas takovou prověrku do výuky zařadí, prověrku pak ale nehodnotí, spíš ji využívají jako jakýsi problémový úkol pro rozšíření slovní zásoby. A jen jednotlivci z řad respondentů vzpomínali na to, že kdysi se do větších prověrek takové úkoly zařazovaly. Nedělaly se testy cíleně zaměřené na toto téma. V tomto případě se pak jednalo zejména o přísloví či přirovnání, kdy byla před žáka předložena první část frazému a on měl správně dokončit.

Některých respondentů jsem se ptala také na to, díky čemu si myslí, že se frazémy především šíří. Odpovědi na tuto otázku však často vyplývaly i během odpovídání na jiné otázky, takže jsem se otázce samotné dál nevěnovala. Hlavní oblastí pro šíření se ukázala být škola a rodina, často byli zmiňováni nejen rodiče, ale také prarodiče, a v několika případech se objevil odkaz také na média, přičemž se ale respondenti shodovali na tom, že to platilo spíš dříve a dnes už se ani v médiích s frazémy tolik nesetkáme.

Z rozhovorů pak vyplynuly ještě různé další zajímavé poznatky. Např. se objevily důkazy toho, jak může dětem činit potíže v pochopení frazému již zmíněná malá slovní zásoba: „*Velice často, v dnešní době obzvlášť, protože nemají žádnou slovní zásobu, takže vůbec neví, co to znamená, ani to slovo, když bych třeba řekla, kdo jinému jámu kopá, pomalu netuší, co je jáma, natož aby věděli, co to znamená.*“ S čímž souvisí i případ slov, která se dají říct jinak: „*Neví třeba ani co je závin, to jsme řešili zrovna dneska, tak jsme si ho museli vysvětlovat, když už řeknu štrůdl, tak už ví, ta slova, co se dají říct jinak, tak už třeba neví.*“ Dalším problémem, na který děti při chápání frazémů naráží, je jejich obraznost a velká míra abstrakce, což bylo v jednom z rozhovorů ilustrováno takto: „*Viděla jsem třeba, když jsme měli porovnávat ‚Komu se nelení, tomu se zelení.‘, tak aby si to nevykládal každý po svém, protože mají pořád tu tendenci jít do té konkrétní situace, takže vysvětlovat jim, že se to hodí*

na tuhle situaci, na tuhle situaci, třeba každý chvílku drží pilku, nebo tahá pilku, že to nemusí vždy znamenat, že má někdo v ruce pilu.“

Objevila se zde také otázka na podstatu zařazení frazémů do CERMAT přijímacích testů, které obsahují frazémy, a to i ty, jež žáci vyplňují při výstupu z pátých ročníků, ačkoli tuto problematiku nemají zařazenou v osnovách. To mě vedlo ke zběžnému průzkumu několika takových testů a jeho výsledkům se budeme věnovat níže.

Na závěr se zde potvrdily také výsledky výzkumu Marie Čechové (2012), která poukazuje na úpadek znalosti frazémů mezi žáky základní školy, kdy někteří respondenti v rozhovorech vzpomínali na to, že dřív byly děti v této oblasti znalejší.

6.5 Shrnutí

Ačkoli na mě převážně působilo, že mimopražští učitelé mají povětšinou k práci s frazémy vřelejší vztah a častěji projevovali zájem o výsledky této diplomové práce než někteří pražští učitelé, nenarazila jsem kromě odchylek ve dvou otázkách na výraznější rozdíly v obsahu jejich výpovědí.

Vesměs panuje shoda, že práce s frazémy v hodinách českého jazyka na prvním stupni má smysl, ačkoli někteří nejsou zastánci jejího zařazení do rámcového vzdělávacího plánu. Všem učitelům se někdy stane, že během své výuky narazí na frazém, kterému žáci nerozumějí, a všichni z těchto učitelů vnímají v této situaci frazém dětem objasnit.

Mezi hlavní důvody, proč se frazeologií zabývat, můžeme zařadit např. podporu slovní zásoby, rozvoj komunikace, uchování tradice či rozvoj myšlení. Naopak překážkami pro práci s frazémy mohou být zastaralé výrazy, které frazémy obsahují a žáci jim nerozumí, či náročnost pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, kterými mohou být např. žáci s odlišným mateřským jazykem.

Tomu, jestli mají třídní učitelé v oblasti používání frazémů vliv na své žáky, se budeme věnovat v následující kapitole.

7. Rozhovor s žáky

7.1 Popis metody

Pro ověření vazeb mezi žáky a učiteli a stručný přehled toho, jak se dnešní žáci čtvrtých a pátých ročníků orientují v oblasti frazeologie, jsem zvolila metodu polostrukturovaného skupinového rozhovoru.

Ačkoli jsem vzhledem k úspoře času a zájmu na zjištění výsledků třídy jako celku zvolila rozhovory s několikačlennými skupinami, obsahoval rozhovor také dva písemné úkoly, u nichž měl možnost chopit se slova každý žák. Jsem si totiž vědoma úskalí této formy rozhovorů – ne každý se ve skupině dostane ke slovu.

Mezi další nevýhody této metody bych zařadila podobně jako u učitelů určitou neochotu rodičů povolit účast jejich dětí ve výzkumu, se kterou jsem se setkala opět zejména na území pražských škol.

Rozhovory probíhaly během února, dubna a května roku 2024 stejně jako rozhovory s pedagogy.

7.2 Obsah rozhovoru

Jelikož mě zajímalo, jestli se prokáže nějaký rozdíl mezi žáky čtvrtých a pátých ročníků, strukturovala jsem rozhovor pro obě skupiny stejně. Rozhovor bychom mohli pomyslně rozdělit na tři části – motivační práci s obrázky, rozhovor o čtyřech konkrétních frazémeh a prostor pro kreativitu žáků.

Na úvod jsem zařadila motivační aktivitu, kdy měli žáci za úkol napřed bez nápovědy zkusit odhalit, jaká věta by mohla být vyjádřena obrázky¹³. Záměrně jsem neříkala, že se jedná o přísloví a pranostiku. Po nějaké době jsem žákům odkryla nápovědu a nechala je, aby obrázky spojili s příslušnou větou. Následně jsem se žáků ptala, jak si myslí, že se větám říká.

V další části rozhovoru jsme se zabývali tím, co nám jednotlivé věty říkají, popř. v jaké situaci by se daly použít.

¹³ Viz příloha č. 9.

V poslední části dostal každý žák prostor sám za sebe napsat nějaký další frazém, na který si vzpomněl, a také jak by vyjádřil, že už toho je na něj hodně, na což jsem se ptala i dotazovaných pedagogů.

Věty, které byly použity pro motivační aktivitu a které jsme následně rozebírali, byly následující přísloví: „*Bez práce nejsou koláče.*¹⁴, *Ranní ptáče dál doskáče.*¹⁵, *dvakrát měř, jednou řež.*¹⁶“ a pranostika: „*Únor bílý, pole silí.*“, která byla volena především na základě toho, že první skupiny žáků podstoupily rozhovory v únoru, tedy mě i zajímalo, jestli bude mít tento fakt na znalost pranostiky nějaký vliv. Dalším důvodem je domněnka, že se jedná o poměrně frekventovanou pranostiku, což potvrzuje nejen výskyt v analyzovaných učebnicích¹⁷, ale také zmínka Marie Čechové, která ve své knize tuto pranostiku uvádí jako ukázkový příklad pranostik. (2000, s. 67)

7.3 Popis výzkumného vzorku

Výzkumu se účastnilo celkem 217 žáků z 14 tříd. Ve výzkumném vzorku byli zastoupeni 104 žáci čtvrtých ročníků - 63 z pražských a 41 z mimopražských škol a 113 žáků z pátých ročníků - 56 z pražských a 57 z mimopražských škol. Jiné podmínky na respondenty kladeny nebyly, tudíž se ve vzorku vyskytovali jak chlapci, tak dívky a zapojili se i žáci se speciálními vzdělávacími potřebami včetně žáků s OMJ.

7.4 Vyhodnocení rozhovoru

7.3.1 Čtvrtý ročník mimopražská škola

V této části se budeme věnovat třem různým třídám o celkovém počtu 41 dětí, které byly rozděleny do devíti skupin.

7.4.1.1 Motivační aktivita s obrázky

Motivační aktivita, kdy měli žáci spojit větu s obrázkem, nedělala žákům žádné větší potíže. Chyba se objevila jen v jednom případě, kdy žák zaměnil přísloví: „*Dvakrát měř, jednou řež.*“ za přísloví „*Bez práce nejsou koláče.*“ Vzhledem k tomu, že byl ale jediný ze všech zúčastněných respondentů celkově, nelze vyloučit, že se nejednalo o chybu v porozumění, ale jen ve špatném vedení čar.

¹⁴ Obsaženo ve standardách RVP ZV, viz kapitola 3.3.1.

¹⁵ Vyskytuje se v učebnici pro 5. ročník ZŠ, nakladatelství Nová škola a v pracovním sešitě pro 5. ročník ZŠ, nakladatelství Fraus, viz kapitoly 5.6.3 a 5.9.3.

¹⁶ Vyskytuje se v učebnici pro 5. ročník ZŠ, nakladatelství Fraus, viz kapitola 5.8.3.

¹⁷ Vyskytuje se v učebnici pro 5. ročník ZŠ, nakladatelství Nová škola, viz kapitola 5.6.3.

S odhalením vět bez nápovědy už měli žáci větší problém. Jen zhruba v polovině skupin se našel někdo, kdo zvládl přiřadit větu k obrázku, aniž by si ji předtím přečetl. Pokud už žáci skrytý frazém odhalili, jednalo se vždy o přísloví. Pranostika: „*Únor bílý pole sílí.*“ se nepodařila odkrýt nikomu.

Podobně problematické bylo i definování pranostiky jako takové. Když jsem se žáků ptala, jak se větám říká, zatímco přísloví zaznělo ve dvou třetinách skupin (jednou s nápovědou), pranostika se objevila pouze jednou. Když jsem se žáků ptala, zda by dokázali říct, co z uvedených vět je pranostika a jak k tomu došli, byly výsledky taky velice slabé. Tak velkým problémem ještě nebylo určení, že pranostika je věta „*Únor bílý pole sílí.*“, ale vysvětlení, proč si to žáci myslí. Kromě dvou odpovědí, kdy jeden žák narážel na přítomnost měsíce ve větě a druhý na souvislost s počasím, žáci moc netušili. Objevily se např. odpovědi: „*No, protože mi to vůbec nedává smysl.*“ nebo: „*Protože se to tak nějak jako by vždycky říká.*“ které jen potvrzují, že se žáci dostatečně neorientují.

7.4.1.2 Význam jednotlivých frazémů

Jak vyplynulo již z předchozí části, nejproblematictější z použitých frazémů byla pro děti pranostika: „*Únor bílý pole sílí.*“, kterou podle výpovědí chápe pouze několik málo žáků. Ti např. odpovídali takto: „*Že když bude únor bílý, tak bude růst pole; že po únoru je většinou sníh a on se jako probouzí z té peřinky od sněhu, jako má novou energii, by se dalo říct?*“ nebo: „*Když je sníh, a pak se to roztaje, tak pak je hodně vody a tomu poli to jako pomáhá.*“ Časté pak byly spíš odpovědi, kdy se děti snažily rozluštit význam podle použitých slov ve větě, ale už se více nezamýšlely nad zákonitostmi přírody: „*Že v únoru pole líp roste.*“

Snáze uchopitelná byla pro žáky přísloví. Jak vyplynulo ze slov některých respondentů, běžně se s nimi totiž setkávají: „*Ranní ptáče dál do skáče, to znám, mamka mi to říká, když spím a mám jít do školy.*“ A díky tomu také více žáků vědělo, jak jednotlivá přísloví vysvětlit, či v jaké situaci je použít. K přísloví „*Bez práce nejsou koláče.*“ si můžeme uvést např. některé zobecněné odpovědi: „*Že když něco chceš, tak pro to musím něco udělat.*“ nebo: „*Když nebudeš pracovat, tak nebudeš nic vlastnit.*“ Či některé odpovědi zahrnující konkrétnější situaci: „*Že když nepracujeme, tak nebudeme mít třeba výplatu.*“ nebo: „*Že když chceš ty koláče, tak musíš třeba vyndat myčku, když ji nevyndáš, tak je nedostaneš.*“

Podobně dobře uchopitelné bylo pro žáky i přísloví „*Dvakrát měř, jednou řež.*“, které vysvětlovali takto: „*Že než něco začneš dělat, tak si to dvakrát promyslíš.*“ či opět ve spojitosti s konkrétní situací: „*Třeba když v matice počítáme příklad, první si to dvakrát přepočítat, až potom to tam napsat?*“ nebo: „*Že to máme třeba dvakrát promyslet, a pak to*

teprve říct.“ Na rozdíl od přísloví s koláči se však již mnohem častěji objevovaly i chaotičtější odpovědi, které vlastně jen opisují přísloví jinými slovy, ale nemíří nijak k jeho významu: „*Že když jako že dvakrát musíš změřit a pak jednou řezat.*“ V takových situacích jsem od dětí výslovně požadovala převedení na jinou aktivitu, přičemž většinou pochopili, až když jsem navrhla konkrétní příklad, třeba počítání v matematice.

Nejnáročnější ze všech tří přísloví bylo přísloví „*Ranní ptáče dál doskáče.*“, což přisuzuji tomu, že se nejedná o přísloví, které by bylo používané ve škole, ale spíš závisí jeho znalost na tom, jestli ho někdo slýchává doma. Kromě několika málo odpovědí, které dokazovaly, že žáci frazému rozumí: „*Že ten, kdo vstává brzo ráno, že je víc aktivní.*“ Se spíš objevovaly odpovědi zavádějící: „*Že když se brzo ráno vstane, tak máš víc síly než večer.*“ Anebo dokazovaly, že žáci vůbec nevědí: „*Že když vstaneš, tak abys rychle vyskočil?*“ Na závěr se našel také jeden žák, který si přísloví rozšířil po svém: „*Ranní ptáče dál doskáče, ale brzo chcípne.*“ Podobný jev přitom dokládá také Macháčková s Chýlovou (1995/96), jimž při výzkumu znalosti frazémů u začínajících učitelů některý z respondentů obohatil přísloví takto: „*Ranní ptáče dál doskáče, ale dřív umře.*“ Zajímavé mi pak přišlo také to, že si děti v souvislosti s tímto příslovím vzpomněly na pohádku Jája a Pája.

7.4.1.3 Další frazémy, na které si žáci vzpomněli

Tato část výzkumu nabízí nepřehledné množství dat, která ovšem nejsou pro mou práci úplně klíčová, proto bych se ráda věnovala spíš zajímavým úkazům ve výpovědích žáků než celkovému výčtu různých frazémů. Našli se žáci, kteří si vzpomněli na mnoho frazémů, ale zároveň bylo také velké množství těch, co nenapsali na papír ani jeden. Zajímavá je zde především souvislost výpovědí žáků s jejich třídními učiteli, které se budeme věnovat níže. Zde bych se jen ráda pozastavila nad některými úkazy, které se ve výpovědích žáků vyskytly.

Celkem častým úkazem bylo komolení frazémů.¹⁸ Objevily se např. verze: „*Na svatého Ondřeje letí ptáci přes moře.*“ (správně: „*Na svatého Řehoře čápi letí přes moře.*“) nebo: „*Pytel s blechy neutáhneš.*“ (Správně: „*Pytel blech neuhlídáš.*“) popř. žáci nedbali na správné koncovky: „*Kdo jinému jámu kope, sám do ní padá.*“ Nebo v případě přirovnání „*pilný jako včelka*“ psali ve slově pilný „y“, což přisuzuji souvislosti včely s pylem. Jak ovšem zmiňuje Hnátková (2018)¹⁹, přísloví nemusí být vždy stoprocentně v souladu

¹⁸ Více o komolení frazémů v kapitole 3.4.1.

¹⁹ Více v kapitole 1.5 Různost tvarů ustálených slovních spojení.

s originálním tvarem, aby došlo k jeho pochopení, proto bylo i přes toto komolení stále patrné, jaké frazémy měli žáci na mysli.

Překvapili mě také žáci z Ukrajiny. Zatímco jeden si v pohodě poradil s českými frazémy, které dokonce za celou svou skupinu vysvětloval (i v předchozích úkolech), druhý přeložil do češtiny ukrajinské přísloví, které se mu během rozhovoru vybavilo: „*Kdo bídu děláje, ten sám bídu máje.*“

7.4.1.4 Je toho na mě moc

Stejně jako učitelům jsem i žákům položila otázku, jak by řekli, že už toho je na ně hodně. Podobně jako v předchozí otázce se objevilo mnoho zajímavých výpovědí, které nicméně nepovažuji za úplně podstatné pro splnění cíle mé diplomové práce.

Ráda bych zde zmínila, že pouze 10 z 33 žáků, kteří se k této otázce vyjádřili, by použilo v této situaci frazém, což je o dost méně než obecně u učitelů.

7.4.1.5 Souvislost žáků s učiteli

Mezi mimopražskými žáky čtvrtých ročníků jsem následně došla k zajímavým poznatkům. Velmi mě zaujal rozdíl mezi jednotlivými třídami. Ačkoli se všechny tři rozhovory odehrály ve stejnou dobu, výsledky žáků byly naprosto odlišné. Tento fakt přisuzuji právě vlivu různých učitelů, kterému jsem se v této části chtěla primárně věnovat. Zatímco žáci starší vyučující s kladným postojem k frazeologii a češtině obecně, která navíc uvedla, že s frazémy často a ráda pracuje a dokonce jsem v jejím slovníku zachytila i několik frazémů, které zazněly mimo rozhovor, dosáhli excelentních výsledků – dokázali např. přiřadit věty i bez nápovědy a následně se poměrně dobře orientovali v jejich významech a v pojmech přísloví a pranostika, žáci mladší vyučující, která k frazémům a českému jazyku zas tak vřelý vztah nemá, podali o poznání slabší výkony. Nejen, že nikdo z žáků na samotné obrázky nezareagoval, ale dokonce jen v jedné ze tří skupin se našel žák, který byl sám od sebe schopen říct, že by věty mohly být příslovími.

Podobné výsledky se pak prokázaly nejen v úkolech, kdy mohl skupinu podpořit jeden znalý žák, ale i kde odpovídal každý sám za sebe. Zatímco žáci učitelky, která neoplývá vřelým vztahem k frazémům, nevymysleli téměř nic, a to ani když jim byla poskytnuta nápověda (pilný jako...), tak žáci učitelky, která se frazémy ráda zabývá, vymysleli v průměru každý tři frazémy (někteří si vzpomněli dokonce na šest).

Co se týče souvislosti mezi výpověďmi učitelů a žáků, prokázal se nejen výše zmíněný vliv na vztah žáků k frazémům, ale také v případě konkrétních frazémů zmíněných učiteli a žáky.

V jedné ze tříd např. vyučující uvedla, že v situaci, kdy už toho je na ní hodně, by řekla buď: „*mám toho dost*“, což se objevilo také ve výpovědi jednoho z jejích žáků, nebo: „*mám toho plný zuby*“, což napsali dokonce čtyři její žáci.

Druhá z vyučujících na tuto otázku reagovala slovy „*všeho moc škodí*“, což sice nikdo z žáků neuvedl, ale zato se u více žáků, a to i napříč skupinami, objevila spojení „*pytel blech neuhlídáš*“ a „*jsi jako z divokých vajec*“, z čehož usuzuji, že žáci tyto frazémy od své třídní učitelky možná slýchají.

Jak už jsem zmínila výše, ve výpovědi třetí z třídních učitelek se objevilo velké množství frazémů a stejně produktivní pak byli i její žáci. Konkrétně v jejím rozhovoru např. zazněla pranostika „*Na svatého Řehoře, líný sedlák, který neoře*.“, k níž dodala, že pranostiky s dětmi často používá a ve výpovědích dětí, které byly pranostikami naplněné, se to jen potvrdilo.

V souhrnu lze tedy říct, že vliv vyučujících na žáky je i v oblasti frazeologie skutečně znatelný, a to jak ve vztahu k problematice, tak v užívání konkrétních frazeologických jednotek.

7.4.2 Čtvrtý ročník pražská škola

Z pražských škol se nakonec podařilo zajistit celkem 4 třídy čtvrtých ročníků, přičemž bylo znatelné, že ze školy v centru se zapojilo o dost méně dětí, než ze škol na kraji Prahy. Celkový počet respondentů v této kategorii činí 63 žáků, kteří byli rozděleni do 11 skupin.

7.4.2.1 Motivační aktivita s obrázky

Stejně jako v případě žáků mimopražských škol nedělala ani pražským žákům tato aktivita žádné větší problémy a všichni žáci věty s obrázky spojili správně.

Rozdíl se však projevil v předcházející části, kdy měli žáci zkusit sami odhalit ukrytá přísloví a pranostiku. Zatímco u mimopražských dětí se moc jedinců nezapojilo, v Praze žáci překvapili. Objevily se sice i případy, kdy žáci za úkolem hledali něco, co tam nebylo: „*Jooo, to jsou ty... já myslel, že to jsou věty jako západ slunce atd.*“ ale zároveň se objevilo velké množství dětí, které napadly dané frazémy okamžitě. Největší potíže působila opět pranostika „*Únor bílý pole sílí*.“, kterou bez nápovědy odhalilo jen několik málo žáků. Mezi těmi, co ji neuhodli, se však objevily zajímavé úvahy. Jeden žák např. vzhledem k přítomnosti obilí v obrázku usuzoval takto: „*Já nevím, ale možná je to ,dočkej času jako husa klasu.*“ Nebo se žáci snažili chytit čísla 2 na kalendáři: „*No, mě napadlo, že je to ten půst.*“ „*Jaký půst myslíš? Jako masopust?*“ „*Jo. No, ten taky možná ve druhém měsíci je, nebo není?*“

Co se týče pojmenování vět, i zde prokázali pražští žáci lepší orientaci v problematice. Objevovaly se zde přitom pojmy rým, pořekadlo i přísloví, a dokonce v jedné skupině zazněla i pranostika, ale určení, která z vět je vlastně pranostika, se podařilo bez nápovědy a s vysvětlením jen v jedné skupině. Pokud žáci odhalili únor, byly jejich argumenty, proč se jedná o pranostiku, celkem chabé: „Protože v únoru začíná svítit sluníčko a je teplejc.“ nebo: „Protože jsou to jenom 4 slova a je tam čárka mezi tím.“ Smysluplnější vysvětlení jsem pak dostala jen od jediného žáka, což je v porovnání s mimopražskou školou překvapivě slabší: „Je tam schovaná jedna pranostika, tak jestli byste věděli?“ „Jo, únor bílý, pole sílí, to je ta pranostika.“ „Dobře, věděl bys proč?“ „Protože ty pranostiky jsou skoro ke všem měsícům – březen, za kamna vlezem, duben, ještě tam budem...“

7.4.2.2 Význam jednotlivých frazémů

Opět se dostáváme k náročnosti pranostiky „Únor bílý pole sílí.“, kdy se vedle jediné rozumné odpovědi: „Že jako když to pole odpočne pod tím sněhem, tak bude dobrý pole, že když prostě je v únoru sníh, tak bude dobrá úroda, letos asi nebude dobrá úroda.“ Objevovala velká řada nesmyslů, které dokazují, že děti nepřemýšlejí nad přírodními úkazy a soustředí se pouze na významy slov ve větě. To by mohlo mít souvislost s poznatkem jedné vyučující z mimopražské školy, která poznamenala, že v její třídě se v pranostikách lépe orientují ti žáci, kteří bydlí na vesnici, mají hospodářství a jsou blíže k přírodě. Odpovědi zněly např.: „Že v únoru je nejlepší úroda; že se nejlíp sklízí v únoru.“ Nebo ještě častěji: „Že v únoru prostě kvete pole.“

Zaměříme-li se na přísloví, nejsnazší bylo pro děti opět spojení „Bez práce nejsou koláče.“ K tomuto frazému se neobjevilo žádné zcela zcestné vyjádření. Děti reagovaly např. takto: „Že bys jako měl pracovat a třeba aby ses naučil, a potom dobrou známku dostaneš, jakože.“ a „Že třeba když někdo chodí do práce a třeba si dá volno na rok nebo na týden, tak nedostane výplatu žádnou.“ Nebo na rozdíl od mimopražských žáků častěji v obecné rovině: „Podle mě je to tak, že když nepracuješ, tak za to nedostaneš žádnou odměnu.“ nebo: „Jako když bys... něco chceš, tak pro to musíš něco udělat.“

Přísloví „Ranní ptáče dál doskáče.“ a „Dvakrát měř, jednou řež.“ žáci buď vysvětlit nedovedli, nebo vysvětlili správně. Chybná odpověď však nezazněla. Konkrétní reakce pak byly např. takové: „Dvakrát nad tím jako přemýšlej, ať neuděláš nějakou blbost, a potom to udělej.“ nebo: „To by podle mě mělo znamenat, že by sis to měl pořádně jako přeměřit, jako... než abys... že bys to udělal špatně, že bys to už odřízl po jedné, jednou by sis to přeměřil, pak odříznul, ale třeba by ses spletl, bylo by to třeba jiné centimetry nebo tak; že

jako měl by sis to dvakrát zkontrolovat, než abys to udělal jednou špatně.“ a „No že když vstaneš brzy ráno, tak toho víc stihneš.“ a „No prostě kdo dřív vstane, tak ten toho víc udělá za ten den, protože když vstaneš pozděj, tak toho nestihneš tolik.“

Objevil se zde také jeden zajímavý úkaz, kdy žák přísloví „*Dvakrát měř, jednou řež.*“ chápe kvůli změně znělé hlásky (ž) na hlásku neznělou (š), nikoli jako jednou řezat, ale jednou řešit: „*Jakože máš víc měřit a potom řešit.*“

7.4.2.3 Další frazémy, na které si žáci vzpomněli

Stejně jako v předchozí kapitole se zde nebudeme věnovat všem konkrétním příkladům, které děti zvládly vymyslet, ale zaměříme se především na výskyt zajímavých jevů a souvislost s třídními učiteli.

Pohlédneme-li na pražské žáky jako na celek, nedá se říci, že by na tom byli pražští žáci lépe nežli ti mimopražští. Ačkoli se objevil i jeden rekordman, který zvládl vymyslet dokonce 10 frazémů, našlo se také plno žáků, kteří nevymysleli ani jeden příklad, popř. jen reagovali na mou nápovědu.

I zde se objevilo komolení frazémů²⁰. Jeden z žáků např. napsal: „*Pýchu předchází pád.*“ Přičemž změna koncovky naprosto obrátila význam frazému (*pýcha předchází pád*). U jiného žáka se zas objevilo: „*Nehleď hrdému (opraveno na drahému) koni na zuby.*“ Místo „*Darovanému koni na zuby nehleď (či nekoukej).*“ nebo: „*Kdo se směje první, ten se směje naposled.*“ Místo „*Kdo se směje naposled, ten se směje nejlip.*“ nebo: „*Komu se lení, ten zelení.*“ A komolení se nevyhnulo ani pranostikám: „*Květen, za kamna vlezem.*“ Stejně jako u mimopražských žáků se objevoval také chybný zápis přirovnání „*pilný jako včela*“, tedy „*pylný jako včela*“.

7.4.2.4 Je toho na mě moc

Z celkového počtu 63 žáků se k tomuto úkolu vyjádřilo 45 žáků, přičemž pouze 11 žáků by použila obrazné vyjádření, což je v poměru o něco méně žáků než v mimopražských školách. Konkrétně se pak objevovaly odpovědi „*mám toho plné zuby, mám toho po krk*“, či ojediněle také „*mám toho plné brejle*“. Jednou se pak projevilo komolení frazémů i v tomto úkolu, kdy respondent spojil vyjádření „*mám toho plné zuby*“ a „*leze mi to na nervy*“, z čehož vzniklo „*leze mi to na zuby*“. Z neobrazných vyjádření se pak často objevovalo třeba „*je toho*

²⁰ Více o komolení frazémů v kapitole 3.4.1.

na mě moc“ nebo „jsem unavený“. Jedna ze žáků potom také dodala: „Já jsem si jednou vymyslela – už nemůžu, svou práci nezmůžu.“

7.4.2.5 Souvislost žáků s učiteli

Vliv učitelů na žáky nebyl v tomto případě tolik patrný jako u mimopražských čtvrtáků, nicméně některé spojitosti se také projeví. Krom toho, že třída, jejíž vyučující s frazémy pracuje jen tehdy, když se objeví v učebnici, protože má ve třídě plno dětí se speciálními vzdělávacími potřebami, prokázala o něco slabší výsledky než zbylé tři třídy (možno však přisoudit právě oněm speciálním potřebám), se třeba ve výpovědi jednoho z žáků objevilo spojení „líný jako veš“, což jeho třídní vyučující zmínila v odpovědi na otázku, jaké frazémy používá. Je tedy dost pravděpodobné, že vyučující svým žákům toto spojení občas řekne, a proto si ho někteří pamatují. Další spojitosti jsem však nenašla.

7.4.3 Pátý ročník mimopražská škola

Vstupní hypotéza byla taková, že si žáci pátých ročníků v rozhovorech povedou lépe než žáci ročníků čtvrtých. Jestli se potvrdila, zjistíme v následujících kapitolách.

V rámci kategorie žáků pátých ročníků z mimopražských škol jsem vedla rozhovor celkem s 57 dětmi, které jsem rozdělila do 12 skupin. Žáci pocházeli ze 4 různých tříd.

7.4.3.1 Motivační aktivita s obrázky

Spojování obrázků s větami nedělalo ani pátákům žádné potíže a poradili si s ním všichni. Bez nápovědy to však bylo opět o něco těžší. Ačkoli byla opět nejnáročnější pranostika „Únor bílý, pole sílí.“, našlo se několik dětí, které ji jen s pomocí obrázků zvládly rozklíčovat. Co se týče ostatních vět, je zajímavé, že se vedle mnoha správných řešení objevilo také několik nesprávných, která ale s frazémy pořád souvisela. Místo „Ranní ptáče dál doskáče.“ řekl někdo třeba „Ráno večer moudřejší.“, čímž pravděpodobně narážel na spojení „ráno moudřejší večera“, či místo „Dvakrát měř, jednou řež.“ zaznělo ve dvou různých skupinách přísloví „Každý chvilku tahá pilku.“

Odpovědi na otázku, jak se větám říká, pak obsahovaly tyto pojmy: přísloví, pořekadla a pranostiky, přičemž přísloví zaznělo téměř pokaždé, pranostiky jednou. Pranostiku pak dovedly na rozdíl od žáků čtvrtých tříd odhalit naprosto všechny skupiny, a ačkoli argument pro to, proč se jedná o pranostiku, byl pořád náročnějším úkolem, polovina skupin si s tím poradila. To je také o dost lepší výsledek než u čtvrtých tříd. Argumenty pak zněly třeba takto: „Jsou tam vyjmenované měsíce.“ nebo: „Poznal jsem to tak, že pranostiky jsou vždy spojeny s počasím a s nějakým datem.“

7.4.3.2 Význam jednotlivých frazémů

Nejobtížnější byla i v tomto případě pranostika „*Únor bílý, pole sílí.*“, ale žáků, kteří ji dovedli vysvětlit, se našlo více. Vysvětlovali ji přitom např. takto: „*Že v té zimě si ta úroda odpočine a potom, když to na jaro vyroste, tak je to jakoby větší.*“ nebo: „*To je, když je v únoru víc sněhu, tak potom je víc úrody.*“

Co se týče přísloví, nedělalo žákům velké obtíže jejich vysvětlení. Stalo se, že v některých skupinách si něčím nebyli žáci jistí, ale zcestné odpovědi se objevovaly jen zřídka, nejčastěji u přísloví „*Ranní ptáče dál doskáče.*“ Objevilo se např. „*Když se vyspíme, tak máme víc síly a že prostě třeba doskáceme dál.*“ nebo: „*Že když je někdo mladej, jako když se třeba ve dvaceti, tak že mají víc energie, a že když jsou potom ty lidi starší, že jim to jde třeba hůř.*“ Tato verze mi ovšem přišla velice zajímavá, jelikož si umím představit i takový pohled.

V lepším případě pak žáci vysvětlovali přísloví třeba takto: „*Že toho stihne víc za ten den než ten, kdo vstává později.*“ Prísloví „*Bez práce nejsou koláče.*“ zas někdo popsal třeba takto: „*Že když se někdo nebude snažit a nic nebude dělat, tak nic za to nedostane.*“ A poslední přísloví, přísloví „*Dvakrát měř, jednou řež.*“ pak takto: „*Že když to změříš poprvé špatně a začneš řezat, tak potom už si to nemůžeš opravit, takže ať si to pro jistotu změříš dvakrát.*“ Nebo v obecnější rovině: „*Radši dvakrát zkontroluj a pak až něco dělej.*“

7.4.3.3 Další frazémy, na které si žáci vzpomněli

V této kategorii se objevilo jen několik málo dětí, které se do tohoto úkolu nezapojily. Zaměříme-li se opět jen na zajímavější jevy, objevuje se i zde komolení frazémů²¹. V případě žáků pátých ročníků mimopražských škol je to např. celkem časté: „*Jak se z lesa volá, tak se z lesa ozývá.*“ Kdy žák zaměnil předložku a přísloví pak kvůli tomu nedává úplně smysl, nebo: „*Každou chvíli tahá pilku.*“ místo: „*Každý chvíli tahá pilku.*“ nebo: „*Lepší držet vrabce v hrsti než holuba na střeše.*“

Problematické se ukázalo být také přísloví „*Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.*“, kdy žáci přicházeli s verzemi jako: „*Kdo jámu kopá, sám do ní padá.*“ nebo: „*Kdo druhému jámu kopá, sám do ní padá.*“ A také rčení „*Ráno moudřejší večera.*“, které zase žáci napsali třeba takto: „*Ráno je moudřejš než večera.*“ nebo: „*Ráno chytřejší večera.*“

²¹ Více o komolení frazémů v kapitole 3.4.1.

7.4.3.4 Je toho na mě moc

Na tuto otázku odpovědělo celkem 46 žáků, přičemž obrazné vyjádření použilo 25, což je víc než polovina, tedy o něco více než v řadách žáků čtvrtých ročníků. Z obrazných vyjádření se nejčastěji objevovala spojení „*mám toho plné zuby*“ a „*kouří se mi z hlavy*“.

7.4.3.5 Souvislost žáků s učiteli

Souvislost se projevila především v užívání konkrétních frazémů, přičemž se jednalo např. o vyjádření „*mám toho plný kecky*“, které použil žák i jeho vyučující, nebo přirovnání „*rychlý jako vítr*“, které se také vyskytlo u žáka i učitele. Jiné zajímavé souvislosti jsem neobjevila, ale z rozhovoru na mě působilo, že učitelé i jejich žáci s frazémy pracují rádi.

7.4.4 Pátý ročník pražská škola

V rámci této kategorie jsem vedla rozhovor celkem s 56 dětmi, které jsem rozdělila do 10 skupin. Děti byly z 3 různých tříd.

7.4.4.1 Motivační aktivita s obrázky

Spojování obrázků s větami proběhlo i tentokrát bez problémů. Když měli žáci vymyslet větu k obrázkům bez nápovědy, bylo to však pro ně velmi těžké. Pouze ve dvou skupinách zvládli rozluštit všechny čtyři věty, přičemž největší potíže činila opět pranostika „*Únor bílý, pole sílí*.“ Vedle úspěšných pokusů se objevovaly také poměrně zdařilé pokusy, kdy žák odhalil přísloví, jen ho zkomolil: „*Jarní ptáče dál doskáče*.“ Ale pak se vyskytla také velká řada odhadů, kdy žáky vůbec nenapadlo, že by se mohlo jednat o přísloví, a snažili se pomocí obrázků sestavit větu: „*Dvakrát takový, jednou takový*.“ nebo: „*Vychází jaro, ptáci zpívají a lidi skákají*.“ nebo: „*Nejdřív změřit dvakrát a pak rozřezat*.“

Co se týče otázky, jak se větám říká, dostala jsem tyto odpovědi: pořekadlo, říkadlo, hádanky, říkačky, rčení a přísloví. Zatímco přísloví se objevovalo poměrně často, na pranostiku si nevzpomněl nikdo, což dokazují i výsledky dalšího úkolu, kdy měli žáci určit, která z vět je pranostika. Pouze ve třech skupinách žáci odpověděli správně, přičemž ve dvou byli schopni i argumentovat, proč si to myslí: „*Protože se to vztahuje k počasí nebo prostě k období ročnímu*.“ a „*Že to je jako nějak o počasí*.“ Další důkaz, že děti nevěděly, co to je pranostika, dokládá i tato reakce: „*Věděli byste, co by mohlo být pranostika?*“ „*Něco z pravěku*.“ Z čehož následně vzniklo dokonce slovo „*pravěkonostika*.“

7.4.4.2 Význam jednotlivých frazémů

I tento úkol přináší zajímavé výsledky. Zatímco ve všech předchozích kategoriích dělala pokaždé největší problém pranostika „*Únor bílý, pole sílí*“, tentokrát se děti nepatrně víc

vytrápily na přísloví „*Ranní ptáče dál doskáče.*“, kdy odpověď zněla velice často takto: „*Jakože když se vzbudím ráno, tak mám víc energie? To nemám nikdy, já jsem spíš večerní ptáče.*“

Zajímavé debaty se pak rozvinuly u přísloví „*Dvakrát měř, jednou řež.*“ – „*To už se nám jednou málem stalo.*“ „*Fakt? Něco jste blbě uřízli?*“ „*Ne, že jsme... no, my jsme lepili letadlo takový a tam byla váha letadla a tam jsme to málem dali naopak, protože to je matoucí.*“ „*Takže jste si vzpomněli při tom na tohle přísloví, jo, že si to máte dvakrát zkontrolovat?*“ „*No, my jsme si to dvakrát zkontrolovali, kdybysme si to nezkontrolovali, tak bysme to měli naopak.*“ nebo: „*Už jste se s tím setkali někdy?*“ „*My teďka s tátou děláme bazén, udělali jsme špatně... ten bazén má být čtvercovej a my to špatně vyměřili, takže jeden roh byl tak a jeden tak, takže táta musel ještě odkopat.*“ „*Takže jste si to měli napřed dvakrát přeměřit?*“ „*Jo.*“

Prísloví „*Bez práce nejsou koláče.*“ opět příliš potíží nečinilo: „*Že když někdo nepracuje, tak nic nedostane.*“ „*Musíš něco udělat, abys něco dostal.*“

7.4.4.3 Další frazémy, na které si žáci vzpomněli

V tomto úkolu se žáci dělili spíše na dva tábory. Na ty, kteří vymysleli dva a více frazémů, a na ty, kteří nevymysleli vůbec nic, popř. se maximálně chytili nápovědy „*pilný jako...*“ Pokud se ve skupině objevil takto patrný rozdíl, ptala jsem se žáků s více popsáním papírem, jestli to doma používají. Kromě odpovědi, že někdo má doma knihu, která je zaměřena na přísloví, jsem obdržela také takovouto odpověď: „*Ty jo, ty ses nějak rozepsal, používáte to doma?*“ „*Ne, já se to jenom učím, protože chci dělat přijímačky na gymnázium a tam je to potřeba.*“ Což nás opět vede k testům CERMAT, kde se frazémy vyskytují, ačkoli nejsou součástí kurikula, a žáci se to pak musí uměle sami učit.

Často se objevovalo třeba přísloví „*Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.*“, které se jako jedno z mála vyskytuje ve standardách RVP, a pak se objevilo opět velké množství zkomolenin. Kromě častého výskytu chybně zapsaného přirovnání „*pilný jako včelka*“, které se vyskytlo i v předchozích skupinách, se objevilo např.: „*Kdo skáče, dál doskáče, lepší holub v kleci nežli holub na pekáči, každou chvíli někdo drží pilku, ráno moudřejší než večer.*“ nebo: „*Koňovi pod zub nekoukej.*“ K čemuž následovala ještě debata: „*Koňovi... nebo já nevím, jak to bylo, ale ještě mám „koňovi pod zub nekoukej nebo tak...“ „Jasný, jo, myslím, že je to „darovanému koni na zuby nehleď,“ ale jsi hodně blízko, je fajn, že sis na to vzpomněla. Věděla bys, co to znamená?*“ „*Že nikdo nemá dávat pryč věci, co dostane a má prostě jakože ocenit, že mu to někdo dal.*“

Na závěr bych ještě zmínila jedno ukrajinské rčení, o které se s námi podělila jedna z žákyň: „*Vlasy chrání paměť.*“

7.4.4.4 Je toho na mě moc

Na tuto otázku odpověděli celkem 53 žáci, tedy skoro všichni dotazovaní (56). Obrazné vyjádření by přitom použilo 18 z nich, což je poměrově o něco méně než u žáků z mimopražských škol. Objevovaly se např. odpovědi: „*Mám toho plné zuby.*“ či: „*Nevím, kde mi hlava stojí.*“ V několika případech pak také žáci prokázali určitou dávku kreativity: „*Nezvládám, chci jen spát a mít svoje sny.*“ nebo: „*Na měsíc odlétám do Antarktidy si schladit hlavu.*“

7.4.4.5 Souvislost žáků s učiteli

Jedna z třídních učitelek např. uvedla, že by v situaci, kdy už by toho na ni bylo hodně, použila buď spojení „*mám toho nad hlavu*“ nebo „*mám toho plný zuby*“. Přičemž se ve výpovědích jejích žáků objevila obě tato vyjádření. Podobný úkaz se pak objevil i u dalších vyučujících a jejich žáků. Jiné souvislosti jsem neobjevila.

7.5 Shrnutí

Část výzkumu zaměřená na žáky přinesla mnoho poznatků. Napřed bych ráda začala s jevy, které jsou platné plošně pro velkou část žáků, popřípadě přímo nesouvisí s rozdíly mezi ročníky či zkoumanými oblastmi.

Rozhovory prokázaly, že komolení frazémů²² je častým problémem jak u žáků čtvrtých, tak u žáků pátých ročníků, což poukazuje na neznalost či při nejmenší na nepochopení významu jednotlivých frazémů. To dokazují také časté chybné odpovědi při odhalování významu frazému, kdy se žáci často soustředili buď na doslovný význam frazému, nebo se moc nezamýšleli nad přírodními zákonitostmi, o nichž hovoří pranostika. Přes pranostiku se nyní pomalu dostáváme k dalšímu bodu.

V porovnání s příslovími činila pranostika „*Únor bílý pole sílí.*“ žákům o poznání větší potíže než zbylé tři věty. To by se dalo přisoudit několika faktorům. Kromě toho, že již žáci v dnešní době netráví tolik času v přírodě jako dříve, jsou navíc pranostiky takovými slovními spojeními, která se moc často v běžné komunikaci nepoužívají, a když už ano, jen v nějakém určitém období.

²² Více o komolení frazémů v kapitole 3.4.1.

U pranostik byl asi také nejvíc znatelný rozdíl mezi žáky pátých a čtvrtých ročníků. Zatímco ve čtvrtých ročnících se dařilo poznat a popř. objasnit pranostiku jen několika málo dětem, žáci pátých ročníků si vedli o poznání lépe a prokázali tak lepší orientaci v této oblasti.

Další rozdíl mezi ročníky spatřuji také v tom, že žáci starších ročníků častěji sáhli po obrazném vyjádření v situaci, kdy už je toho na ně hodně, přičemž u žáků čtvrtých ročníků se počet pohyboval přibližně okolo třetiny, u žáků pátých ročníků již kolem poloviny zúčastněných respondentů. U učitelů pak bylo použití obrazného vyjádření ještě častější. Tento jev přisuzuji s narůstajícím věkem se rozvíjející schopnosti chápat obrazná vyjádření a také rozvoji slovní zásoby, o kterém se zmiňovali učitelé v rozhovorech i v souvislosti s používáním frazémů u dětí.

Rozdíl mezi pražskými a mimopražskými žáky mi ve finále nepřišel tolik znatelný, jak jsem očekávala. Vyskytly se rozdíly, ale vesměs se jednalo o rozdíly, které se vyskytovaly napříč všemi zkoumanými třídami.

Nahlédneme-li na zkoumaný vliv učitelů na jejich žáky, nemůžeme ho popřít. Ačkoli nebyl ve všech třídách tak patrný, bylo cítit, že učitelé, kteří mají k frazémům vřelý vztah a rádi s nimi ve výuce pracují, přenášejí tento postoj i na své žáky, kteří byli do úkolu více zapálení a vymysleli více frazémů než žáci učitelů, kteří s frazémy tak často nepracují. To bylo patrné především při porovnávání tříd čtvrtého ročníku mimopražských škol. Zároveň by se zde dalo polemizovat, zda má na znalost frazémů u žáků vliv také věk učitele, nikoli jen jeho postoj k frazeologii. Tomu se však má práce primárně nevěnuje a mohlo by to být zajímavým podnětem pro další zkoumání.

Zkoumat by se pak dal i další jev, který se ve výpovědích žáků často vyskytl. Kromě toho, že nespočet z nich používá výplňková slova, velmi často začínají děti svou promluvu slovem „že“.

Důležité mi pak přijde zmínit také to, že lepších výsledků nejen při vymýšlení frazémů dosahovali žáci, kteří se v době, kdy jsem vedla rozhovory, připravovali na přijímací řízení na víceleté gymnázium. I z tohoto jevu plyne otázka, proč jsou v přijímacích testech frazémy obsaženy, když se s nimi žáci během školní docházky cíleně moc často nesetkají a jsou pak nuceni se je uměle učit jen proto, aby byli řádně připraveni na zkoušku.

8. CERMAT testy – přijímací testy pro přijetí na osmileté gymnázium

Vzhledem k tomu, že se někteří učitelé i žáci vyjadřovali k faktu, že se v přijímacích testech na osmileté gymnázium vyskytují úkoly zaměřené na frazémy, ačkoli jim v kurikulu na prvním stupni není věnovaná pozornost²³, rozhodla jsem se okrajově nahlédnout i do těchto testů. Zajímalo mě, do jaké míry se frazémy v testech vyskytují.

Celkem jsem měla možnost nahlédnout do 23 různých přijímacích testů, přičemž se jednalo o různé verze testů, včetně ilustračních, publikovaných v letech 2018–2023. Díky analýze jednotlivých testů jsem nakonec došla k závěru, že ve většině testů, kromě testů z roku 2019²⁴ a jednoho testu z roku 2020²⁵, se vyskytuje jedno cvičení cíleně zaměřené na frazémy. O frazémech je zde přitom vždy pojednáváno jako o „*ustálených slovních spojeních*“ a zastoupeny jsou spíše nevětné frazémy²⁶, které jsou v učebnicích pro čtvrté a páté ročníky méně časté než frazémy, které samy o sobě tvoří větu (např. přísloví a pranostiky). Podíváme-li se na výčet konkrétních obrátů, které se objevily v CERMAT testech (pro porovnání s výskytem frazémů v učebnicích přiložen níže), zjistíme, že přísloví se občas objeví, ale pranostiky, o kterých někteří učitelé hovořili ve spojitosti nejen s češtinou, ale třeba i s prvoukou²⁷, tedy o nich děti při dobré vůli nějaké povědomí získávají, se neobjevují vůbec. Stejně tak se zde neobjevuje mnoho přirovnání, o nichž se učitelé také často vyjadřovali, a obsažena byla i v učebnicích a pracovních sešitech.

Otázkou pro další šetření by tedy mohlo být: „*Jaké typy frazémů se objevují v přijímacích testech pro víceletá gymnázia a jaké je opodstatnění jejich výskytu s přihlédnutím k faktu, že se s nimi žáci podle kurikula do konce páté třídy nesetkají?*“

Výčet frazémů z analyzovaných CERMAT testů

1. Kuj železo, dokud je žhavé (2018/ilustrační)
2. Kdo dřív přijde, ten dřív mele (2018/ilustrační)
3. Kovářova kobyla chodí bosa (2018/ilustrační)
4. Namydlený blesk (2018/verze A – 1. řádný termín)
5. Tele na nová vrata (2018/verze A – 1. řádný termín)

²³ Viz kapitola 3.3.1 Frazeeologie v kurikulárních dokumentech.

²⁴ Frazém byl obsažen pouze v ilustračním testu, nikoli v testech oficiálních (zkoumány byly verze A, B, D)

²⁵ Ilustrační test

²⁶ Viz kapitola 2.1 Dělení podle Bečky.

²⁷ Viz kapitola 6.4.7 Otázka č. 7.

6. Byl s ním jedna ruka (2018/verze B – 2. řádný termín)
7. Vymkl se z rukou (2018/verze B – 2. řádný termín)
8. Nechal mu volnou ruku (2018/verze B – 2. řádný termín)
9. Když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají (2018/verze C – 1. náhradní termín)
10. Komu není rady, tomu není pomoci (2018/verze C – 1. náhradní termín)
11. Táhnout za jeden provaz (2019/ilustrační)
12. Tonoucí se stébla chytá (2019/ilustrační)
13. Hlad je nejlepší kuchař (2020/verze A – 1. řádný termín)
14. Rostli jako houby po dešti (2020/verze A – 1. řádný termín)
15. Starého psa novým kouskům nenaučíš (2021/ilustrační)
16. Nosit dříví do lesa (2021/ilustrační)
17. Opakování je matka moudrosti (2021/verze A – 1. řádný termín)
18. Udělat čáru přes rozpočet (2021/verze A – 1. řádný termín)
19. Pro dobrotu na žebrotu (2021/verze B – 2. řádný termín)
20. Já o voze ona o koze (2021/verze B – 2. řádný termín)
21. Hodit flintu do žita (2021/verze C – 1. náhradní termín)
22. Zakázané ovoce nejvíc chutná (2021/verze C – 1. náhradní termín)
23. Růst jako z vody (2021/verze D – 2. náhradní termín)
24. Chytit druhý dech (2021/verze D – 2. náhradní termín)
25. Vyhodit si z kopýtky (2022/verze A – 1. řádný termín)
26. Přistříhnout někomu křídla (2022/verze A – 1. řádný termín)
27. Chlubit se cizím peřím (2022/verze A – 1. řádný termín)
28. Narůst hřebínek (2022/verze A – 1. řádný termín)
29. Hodit flintu do žita (2022/verze B – 2. řádný termín)
30. Strčit hlavu do písku (2022/verze B – 2. řádný termín)
31. Píchnout do vosího hnízda (2022/verze B – 2. řádný termín)

32. Vychytat všechny mouchy (2022/verze B – 2. řádný termín)
33. Drzá opice (2022/verze C – 1. náhradní termín)
34. Pytel blech (2022/verze C – 1. náhradní termín)
35. Jde mu to jako psovi pastva (2022/verze C – 1. náhradní termín)
36. Vyoraná myš (2022/verze C – 1. náhradní termín)
37. Příležitost dělá zloděje (2022/verze D – 2. náhradní termín)
38. Na hrubý pytel hrubá záplata (2023/verze A – 1. řádný termín)
39. My o vlku a vlk za dveřmi (2023/verze B – 2. řádný termín)
40. Vzít nohy na ramena (2023/verze B – 2. řádný termín)
41. Jako vyoraná myš (2023/verze C – 1. náhradní termín)
42. Černá ovce (2023/verze C – 1. náhradní termín)
43. Neprodají svou kůži lacino (2023/verze D – 2. náhradní termín)

Zkoumané testy je možné dohledat na oficiálních stránkách CERMAT:
<https://prijimacky.cermat.cz/menu/testova-zadani-k-procvicovani/testova-zadani-v-pdf/osmilete-obory-cesky-jazyk-a-literatura>

9. Materiály do výuky

Jako bonusový produkt diplomové práce bych na závěr ráda uvedla tituly a metody, které učitelé zmínili v souvislosti s obohacováním výuky frazémů. Zatímco někteří učitelé se se mnou podělili o různé metody a nápady na vlastní materiály, skrz které zařazují frazémy do výuky: „*Třeba si děláme kartičky, rozhodíme kartičky, mají tam nějaké to přísloví, pořekadlo nebo rčení a přečtou ho kamarádovi ze dvojice a on má z druhé strany řešení, takže se navzájem takhle vyzkouší.*“ či: „*Dotvářím vlastní aktivity, ztvárňovali jsme např. rčení obrázkově ve skupinách.*“ Jiní si vzpomněli na konkrétní tituly, v nichž se frazémy objevují, tedy je možné s nimi v hodinách pracovat: „*Osvědčily se mi třeba Žáčkovy texty Popletená přísloví, jsou to texty, které jsou různě poskládané, takže neznalý by ani nepoznal, že to tak nemá být to přísloví. Vždycky je tam začátek jednoho přísloví a zbytek druhého přísloví, to se mi velice osvědčilo. Jednak jsou ty texty vtipné, napřed to ty děti doskládají a druhá fáze je, aby to dovedly vysvětlit.*“ nebo: „*Někdy to rozšiřuju, např. Jiří Plachetka a jeho slovník příslovím pranostik.*“

9.1 Metody a nápady na vlastní materiály:

- Kartičky s příslovími
 - Prísloví je rozdělené na dvě části, na dvě různé karty, žáci mají za úkol přísloví správně složit.
 - Na jedné straně je přísloví, z druhé strany jeho význam. Žáci se navzájem ve dvojici zkouší.
- Ztvárnění frazému ilustrací
- Dramatizace
- Hledání v kalendáři jména svatého, k němuž se váže pranostika

9.2 Seznam titulů, v nichž se objevují frazémy, popř. s nimi je dále pracováno

- Až se ucho utrhne
Stará, E., & Starý, M. (2019). *Až se ucho utrhne: 50 ilustrovaných přísloví*. Paseka.
- Česká přísloví
Kneblová, H. (2015). *Česká přísloví*. Dialog.

- Hádej, hádej, hadači²⁸
Žáček, J. (2010). *Hádej, hádej, hadači* (vyd. 1). Knižní klub.
- Hrátky s češtinou a literaturou pro 1. stupeň ZŠ
Brožová, P., & Brož, F. (2016). *Hrátky s češtinou a literaturou pro 1. stupeň ZŠ: křížovky, osmisměrky, spojovačky a jiné rébusy. Zábava na cesty*. Edika.
- Hravá česká přísloví a rčení²⁹
Bihellerová, L. (2024). *Hravá česká přísloví a rčení: 288 kartiček s výkladem významů: 24 her na jejich zapamatování*. Fragment.
- Hravé lidové tradice³⁰
Kneblová, R. (2021). *Hravé lidové tradice: zvyky, zajímavosti, hrátky a úkoly. Hrátky*. Rubico.
- Ilustrovaná frazeologie
Lada, J. (1971). *Ilustrovaná frazeologie*.
- Jazykové hrátky se zvířátky³¹
Mrázková, E. (2015). *Jazykové hrátky se zvířátky: pro děti*. Edika.
- Kdo jinému jámu kopá
Novotná, A., & Votruba, J. (2013). *Kdo jinému jámu kopá: lehký i vážný slovník přirovnání, pořekadel a přísloví*. Práh.
- Kdo se směje naposled
Novotná, A. (2016). *Kdo se směje naposled...: druhý lehký i vážný slovník přirovnání, pořekadel a přísloví*. Práh.
- Lingvistické pohádky (Doslovná pohádka)³²
Nikl, P. (2015). Doslovná pohádka. *Lingvistické pohádky* (s. 24-25). Meander.
- Malý příslovníček

²⁸ Viz příloha č. 12.

²⁹ Viz příloha č. 12.

³⁰ Viz příloha č. 12.

³¹ Viz příloha č. 12.

³² Viz příloha č. 12.

- Trnková, K. (2015). *Malý příslovníček*. Studio Trnka.
- Nejkrásnější hádanky
Mlynář, P. (2007). *Nejkrásnější hádanky*. Albatros.
 - Nejznámější lidové tradice
Horová, L. (2022). *Nejznámější lidové tradice*. Bambook.
 - Nejznámější přísloví
Tetourová, M. (2019). *Nejznámější přísloví* (vyd. 2). Fragment.
 - Pranostiky rokem krok za krokem
Kovaříková, Z., & Somogyi, V. (2006). *Pranostiky rokem krok za krokem*. Albatros.
 - Proč se to říká?
Švandrlík, M. (2005). *Proč se to říká?* Epoque.
 - Přěřekadla
Jislová, Š. (2021). *Přěřekadla: Pro Emu*. Meander.
 - Přísloví
Smetana, Z. (2022). *Přísloví: Drobek*. Dobrovský.
 - Přísloví a hříčky pro chytré hlavičky
Martincová, J. (2022). *Přísloví a hříčky pro chytré hlavičky: učíme děti přísloví, obrázky nám napoví*. Babyonline.
 - Říkejme si přísloví: náměty pro využití přísloví a říkanek k rozvoji myšlení dětí od 4 do 8 let³³
Kukal, P. (2005). *Říkejme si přísloví: náměty pro využití přísloví a říkanek k rozvoji myšlení dětí od 4 do 8 let*. Portál.
 - Úsloví a rčení
Trnková, K. (2024). *Úsloví a rčení*. Studio trnka.
 - Velká encyklopedie citátů a přísloví

³³ Viz příloha č. 12.

Plachetka, J. (1999). *Velká encyklopedie citátů a přísloví* (vyd. 2). Academia.

- Velká kniha básniček a pohádek

Žáček, J. (2007). *Velká kniha básniček a pohádek* (vyd. 2). Fragment

- Žvanda a Melivo

Stará, E. (2013). *Žvanda a Melivo: cvičení na rozvoj slovní zásoby* (vyd. 2). Knižní klub.

Závěr

V teoretické části bylo pojednáno o základních pojmech spojených s tématem frazeologie (frazém, idiom, přísloví atd.), o její historii a také o dělení frazémů podle tří významných jazykovědců. Od těchto obecných náležitostí se následně pozornost stočila ke školnímu prostředí. V této oblasti poskytuje teoretická část informace o vývoji orientace žáků i jejich pedagogů v oblasti frazeologie, zabývá se potenciálem frazémů pro rozvoj mnoha různých kompetencí žáků (např. obrazné myšlení, slovní zásoba) a také poukazuje na možnosti výskytu frazémů v běžném životě dítěte, a to od prostředí školy, až k prostředím mimo ni. Na závěr teoretická část neopomíná ani vymezení frazeologie v rámci oficiálního kurikula pro základní školy.

Praktická část se návazně věnovala plnění stanoveného cíle. Vzhledem k tomu, že je výsledkem práce poměrně obsáhlý přehled toho, jak učitelé pracují s frazémy ve výuce, jak je s frazémy pracováno ve výukových zdrojích a jak tyto faktory ovlivňují postoj k frazeologii a následnou orientaci v problematice u žáků, považují cíl práce za splněný. Z výsledků vyplynulo, že ačkoli není frazeologie přímo zahrnuta v kurikulu, je jí na školách věnováno poměrně dost pozornosti. To se ovšem odvíjí nejen od postoje učitelů k frazémům, ale také od toho, podle jakých řad učebnic se žáci učí. Při porovnávání řad učebnic nakladatelství Nová škola a Fraus jsem došla k závěru, že Nová škola věnuje frazémům více pozornosti než nakladatelství Fraus.

Toho, že je v Nové škole frazémů poměrně dost, jsou si vědomi i oslovení učitelé, kteří podle učebnic učí. Za uspokojivé považují zjištění, že většina pedagogů pracuje v hodinách s frazémy s oblibou a nebrání se ani tomu vnést frazeologii do hodin češtiny, ačkoli pro ni zrovna není vymezený prostor v učebnicích.

Hlavní argumenty učitelů pro zařazování frazémů do výuky byly např. podpora rozvoje slovní zásoby, rozvoj myšlení či uchování tradice. Naopak největšími překážkami pro zařazování frazémů do výuky byly třeba náročnost pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami nebo výskyt zastaralých výrazů, se kterými se žáci jinak nemají kde setkat.

V rozhovorech s učiteli často zaznívalo také to, že dnešní děti frazémům, či obecně obrazným vyjádřením, moc dobře nerozumí. To následně potvrzují i výsledky rozhovorů s dětmi, kdy se nejvíc problematika ukázala být pranostika „*Únor bílý pole sílí*.“ Právě díky tomuto náročnějšímu jevu se však podařilo potvrdit hypotézu, že budou žáci pátých ročníků dosahovat lepších výsledků než žáci ročníků čtvrtých. Zároveň se díky rozhovorům s žáky

potvrdil i vliv učitelů s různým postojem k výuce frazémů. Zatímco žáci učitelů, kteří s frazémy rádi pracují, a i v běžné komunikaci je často zařazují, dosahovali lepších výsledků a prokazovali větší nadšení pro věc, žáci učitelů, kteří k frazémům či obecně k českému jazyku nemají tak vřelý vztah, byli při plnění aktivit odtažitější a jejich výsledky slabší.

Na závěr nám poskytuje praktická část také vhled na problematiku CERMAT přijímacích testů na víceletá gymnázia, v nichž se prokazatelně frazémy vyskytují, ačkoli nejsou součástí kurikula, a také doporučení do praxe, jak, popř. prostřednictvím jakých materiálů s frazémy v hodinách českého jazyka pracovat.

Ačkoli práce neposkytuje názory dostatečně velké škály lidí, lze říci, že frazémy jsou považovány za důležitou část českého jazyka, postoje k jejich výuce je převážně kladný jak ze strany učitelů, tak ze strany žáků, a jejich zařazení do kurikula či alespoň podpoření v rámci některých učebnicových řad, by tak stálo za zvážení.

Seznam použitých informačních zdrojů

- Bečka, J. V. (1979). *Slovník synonym a frazeologismů*. (2. vyd.). Novinář.
- Čechová, M. (2000). *Čeština – řeč a jazyk*. ISV.
- Čechová, M. (2004/05). Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže: před dvaceti lety a nyní. *Český jazyk a literatura: časopis pro metodiku českého jazyka*, 55(4), 161-168.
- Čechová, M. (2012). *Řeč o řeči: Lingvistika* (2. vyd.). Academia.
- Čechová, M. (2016/17). Sémantika frazeologie a její studium. *Český jazyk a literatura: časopis pro metodiku českého jazyka*, 67(3), 127-135.
- Čermák, F. (2007). *Frazeologie a idiomatika česká a obecná: Czech and general phraseology*. Karolinum.
- Dujavová, A. (2003/04). Práce s frazémami na hodinách slovenského jazyka: *Naša škola. Odborný metodický časopis pre učiteľov materských škôl a 1. stupňa základných škôl*, 7(5), 16-19.
- Gavora, P., (2010). *Úvod do pedagogického výzkumu* (2. vyd.) Paido.
- Hasil, J. (2021). Filmové hlášky jako součást české frazeologie a idiomatiky. *Český jazyk a literatura: časopis pro metodiku českého jazyka*, 72(2), 78-84.
- Hnátková, M., Jelínek, T., Petkevič, V., Rosen, A., Skoumalová, H., Kopřivová, M., & Vondříčka, P. (2018). Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše: Víceslovné lexikální jednotky v češtině. *Korpus, gramatika, axiologie: časopis pro korpusový výzkum a hodnocení jazyka*, (17), 3-22. <https://www-cccsl.com.ezproxy.is.cuni.cz/search/viewpdf?id=721684>
- Holanová, R., (2021). Frazeologie v časopisech pro děti. In. J. Veteška, & kol. (Ed.), *Školský management: Konceptualizace a klíčové oblasti oboru* (s. 421-428). Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, <https://web.p.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/bmxIYmtfXzMwNzA2ODRfX0FO0?sid=f4eeacb1-2069-443b-89bf-2d847921faff%40redis&vid=4&format=EB&rid=1>
- Kuchař, J. (1972). *Čeština všední i nevšední: Čtvrtý výběr jazykových koutků Čs.rozhlasu z dialektologie, frazeologie a onomastiky* (1. vyd.). Academia.
- Macháčková, I., & Chýlová, H. (1995/96). Jak znají budoucí učitelé frazeologismy. *Český jazyk a literatura: časopis pro metodiku českého jazyka*, 46(5), 113-119.

- Olejárová, M. (2000/01). Frazeologické jednotky na vyučování německého odborného jazyka. *Cizí jazyky: Časopis pro teorii a praxi vyučování cizím jazykům*, 44(3), 83-85.
- Pastyřík, S. (2002/03). K vztahu mezi frazeologií a školní jazykovou výchovou. *Češtinář*, 13(4), 93-96.
- Polívková, J. (2016/17). Jak zná a chápe mládež biblické frazémy. *Český jazyk a literatura: časopis pro metodiku českého jazyka*, 67(5), 225-233.
- Schneiderová, S., (2021). Jazyk českých youtuberů s ohledem na frazeologii. In J. Veteška, & kol. (Ed.), *Školský management: Konceptualizace a klíčové oblasti oboru* (s. 429-434). Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, <https://web.p.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/bmxlYmtfXzMwNzA2ODRfX0FO0?sid=f4eeacb1-2069-443b-89bf-2d847921faff%40redis&vid=4&format=EB&rid=1>
- Svobodová, J., & Höflerová, E. (1999/00). Abstraktnost a konkrétnost ve frazeologii: Chápání obraznosti dětmi školního věku. *Český jazyk a literatura: časopis pro metodiku českého jazyka*, 50(7), 171-175.
- Šindelářová, J., (2017a). Biblická frazeologie v povědomí mladé a střední generace učitelů primárních škol. In L. Janovec (Ed.), *Svět v obrazech a ve frazeologii* (s. 187-205). Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, https://web.p.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/bmxlYmtfXzE4MTczOTdfX0FO0?sid=f4eeacb1-2069-443b-89bf-2d847921faff%40redis&vid=3&format=EB&lpid=lp_187&rid=0
- Šindelářová, J., (2017b). Frazeologická kompetence pedagogů v české primární škole (mezigenerační výzkum). *Didaktické studie*, 9(2), 117-133
- Tupcová, J. (2015). *Frazémy v pohádkách Zdeňka Svěráka* [Závěrečná práce studenta celoživotního vzdělávání, Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta]. Archiv závěrečných prací MUNI. <https://is.muni.cz/th/kngmd/>
- Vondrová, I. (2023). *Znalost frazémů u žáků ZŠ* [Diplomová práce, Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta]. DSpace CUNI <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/184340/120453822.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Zelenková, L. (2015). *Přísluví, rčení a pořekadla v různých historických obdobích* [Diplomová práce, Jihočeská univerzita, Filozofická fakulta]. Theses.cz.

<https://theses.cz/id/3v6v2u/>

Zimová, L. (1991/92). Frazeologie na 1. stupni základní školy. *Komenský: časopis pro učitele základní školy*, 116(1), 18-20.

Žalmanová, P., (2021). Frazeologie v textech skupiny Kabát. In. J. Veteška, & kol. (Ed.), *Školský management: Konceptualizace a klíčové oblasti oboru* (s. 255-261). Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta,

<https://web.p.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/bmxlYmtfXzMwNzA2ODRfX0FO0?sid=f4eeacb1-2069-443b-89bf-2d847921faff%40redis&vid=4&format=EB&rid=1>

Seznam elektronických zdrojů

Čermák, F. (2017a). *Autorský frazém*. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.

https://www.czechency.org/slovník/AUTORSKÝ_FRAZÉM (poslední přístup: 28. 10. 2024)

Čermák, F. (2017b). *Gramatický frazém*. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník

češtiny. https://www.czechency.org/slovník/GRAMATICKÝ_FRAZÉM (poslední přístup: 28. 10. 2024)

Čermák, F. (2017c). *Interstratální frazém*. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník

češtiny. https://www.czechency.org/slovník/INTERSTRATÁLNÍ_FRAZÉM (poslední přístup: 28. 10. 2024)

Čermák, F. (2017d). *Kvazifrazém*. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.

<https://www.czechency.org/slovník/KVAZIFRAZÉM> (poslední přístup: 28. 10. 2024)

Čermák, F. (2017e). *Verbální frazém*. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.

https://www.czechency.org/slovník/VERBÁLNÍ_FRAZÉM (poslední přístup: 28. 10. 2024)

Čermák, F. (2017f). *Verbo-nominální frazém*. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník

češtiny. https://www.czechency.org/slovník/VERBO-NOMINÁLNÍ_FRAZÉM (poslední přístup: 28. 10. 2024)

Čermák, F., & Hladká, Z. (2017). *Přírovnání*. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník

češtiny. <https://www.czechency.org/slovník/PŘIROVNÁNÍ> (poslední přístup: 28. 10. 2024)

- Földešiová, D. (2014). Encyklopedie lingvistiky. <https://encyklopedieoltk.upol.cz/encyklopedie/index.php5/Frazeologie.html> Presto. (n.d.). Anglická přísloví. <https://www.presto.cz/cz/anglicka-prislovi> (poslední přístup: 28. 10. 2024)
- Hladká, Z. (2017). *Frazeologický slovník*. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. https://www.czechency.org/slovník/FRAZEOLOGICKÝ_SLOVNÍK (poslední přístup: 28. 10. 2024)
- Hublová, P. (2014). *Bloomova taxonomie*. Npi – metodický portál RVP.CZ. https://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/B/Bloomova_taxonomie
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. <https://www.edu.cz/rvp-ramcovevzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/> (poslední přístup: 28. 10. 2024)
- Standardy RVP (Český jazyk a literatura). <https://archiv-nuv.npi.cz/t/zarazeni-standardu-do-rvp-zv.html>

Seznam analyzovaných učebnic a pracovních sešitů

- Bičanová, L., (2020). Český jazyk 4: pracovní sešit pro 4. ročník, 1. díl. Nová škola, s.r.o.
- Bičanová, L., (2020). Český jazyk 4: pracovní sešit pro 4. ročník, 2. díl. Nová škola, s.r.o.
- Doležalová, A. B., (2019). Český jazyk 4: učebnice pro 4. ročník. Nová škola, s.r.o.
- Bičanová, L., (2020). Český jazyk 5: pracovní sešit pro 5. ročník, 1. díl. Nová škola, s.r.o.
- Bičanová, L., (2020). Český jazyk 5: pracovní sešit pro 5. ročník, 2. díl. Nová škola, s.r.o.
- Doležalová, A. B., (2021). Český jazyk 5: učebnice pro 5. ročník. Nová škola, s.r.o.
- Babušová, G., Kosová, J. & Nespěšná, V. (2021). Český jazyk 4: hybridní pracovní sešit pro 4. ročník základní školy, 1. díl. Fraus.
- Babušová, G., Kosová, J. & Nespěšná, V. (2021). Český jazyk 4: hybridní pracovní sešit pro 4. ročník základní školy, 2. díl. Fraus.
- Babušová, G., Kosová, J. & Nespěšná, V. (2021). Český jazyk 4: učebnice pro 4. ročník základní školy. Fraus.
- Babušová, G., Kosová, J., Nespěšná, V., Pázlerová, L. & Vokšická, J. (2022). Český jazyk 5: učebnice pro 5. ročník základní školy. Fraus.
- Babušová, G., Kosová, J., Nespěšná, V., Pázlerová, L. & Vokšická, J. (2022). Český jazyk 5: hybridní pracovní sešit pro 5. ročník základní školy, 1. díl. Fraus.

- Babušová, G., Kosová, J., Nespěšná, V., Pázlerová, L. & Vokšická, J. (2022). Český jazyk 5: hybridní pracovní sešit pro 5. ročník základní školy, 2. díl. Fraus.
- Kosová, J., Babušová, G. (2010). Český jazyk 4: pracovní sešit 1 pro základní školy. Fraus.
- Kosová, J., Babušová, G. (2010). Český jazyk 4: učebnice pro základní školy. Fraus.

Seznam příloh

- Příloha 1 - ukázka cvičení Nová škola pracovní sešit pro 4. ročník 1. díl, 25/5 + řešení
- Příloha 2 - ukázka cvičení Nová škola učebnice pro 5. ročník, 76/10
- Příloha 3 – ukázka cvičení Fraus učebnice pro 4. ročník, novější verze 81/18
- Příloha 4 - ukázka cvičení Fraus učebnice pro 4. ročník, starší verze 97/21
- Příloha 5 - ukázka cvičení Fraus pracovní sešit pro 5. ročník 1. díl, 39/15
- Příloha 6 – struktura rozhovoru s učiteli
- Příloha 7 – ukázka přepisu rozhovorů s učiteli a s žáky
- Příloha 8 – kódování otázky č. 9 z rozhovoru s učiteli
- Příloha 9 – ukázka motivačního úkolu k rozhovoru s žáky
- Příloha 10 – ukázka žákovských odpovědí na otázky „*Jaké další přísloví, pořekadlo, rčení, přirovnání... tě napadne?*“ a „*Co řekneš, když už toho na tebe je moc?*“
- Příloha 11 – ukázka cvičení zaměřených na frazémy z CERMAT testů
- Příloha 12 – ukázka titulů doporučených k práci s frazémy

Příloha 1 - ukázka cvičení Nová škola pracovní sešit pro 4. ročník 1. díl,

25/5 + řešení

5. Doplněte *i, í/y, ý*. Spojte části přísloví a rčení a řekněte, jak jim rozumíte.

M__lit se – půl zdraví.

M__ o vlku je lidské.

Veselá m__sl a vlk za dveřmi.

Sejde z očí, um__rá poslední.

Nikdo není sejde z m__sli.

Naděje neom__lný.

Str. 25, cv. 5. Doplněte *i, í/y, ý*. Spojte části přísloví a rčení a řekněte, jak jim rozumíte.

Mýlit se je lidské. (= každý se může někdy zmýlit) My o vlku a vlk za dveřmi. (= o kom se hovoří, bývá nedaleko) Veselá mysl – půl zdraví. (= veselá mysl a radost příznivě působí na lidské zdraví) Sejde z očí, sejde z mysli. (= jestliže někoho nebo něco nevidáme tak často, pak na něj ani často nemyslíme) Nikdo není neomylný. (= každý se může někdy zmýlit) Naděje umírá poslední. (= vždycky nějaká naděje zbývá)

Příloha 2 - ukázka cvičení Nová škola učebnice pro 5. ročník, 76/10

10. V příslovích a pořekadlech opravte chybná slova pomocí slov protikladných.

Špatné slovo i železná vrata otvírá.
Hloupému napověz, chytrého trkni.
Pod svícnem bývá nejmenší tma.
Hlad je nejhorší kuchař.
Večerní ptáče dál doskáče.

Lež má dlouhé nohy.
Strach má malé oči.
Velké ryby také ryby.
Ráno hloupější večera.
Hlasitá voda břehy mele.

- Určete druh přídavných jmen na lístečcích.
- Opravená přísloví a pořekadla vysvětlete.

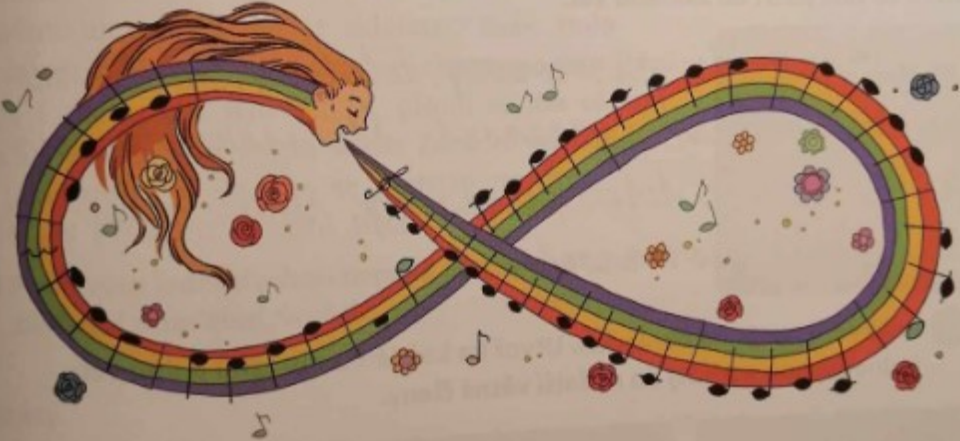
Příloha 3 – ukázka cvičení Fraus učebnice pro 4. ročník, novější verze

81/18

18 Spoj věty správně do přísloví. Doplň čárky a utvoř vzorce souvětí.

A Není na světě člověk ten
B Není šprochu
C Žádná píseň není tak dlouhá
D Ještě vlka nezabili
E Pozdě zavíráš klec

1 už za jeho kůži pili.
2 když ptáci již vylétli.
3 aby na něm nebylo pravdy trochu.
4 aby jí nebylo konce.
5 aby se zavděčil lidem všem.

■ Vysvětli jednotlivá přísloví.
■ Připravte ve dvojicích vypravování, kde použijete některé přísloví. Nezapomeňte na osnovu, pomůže vám.
■ Přiřaď k ilustraci správné souvětí a utvoř jeho vzorec.
■ Nakresli některé přísloví podobně jako paní ilustrátorka.
■ Vyhledej další přísloví v jiných zdrojích. Pokud je to souvětí, utvoř jeho vzorec.
■ Na základě vlastních životních zkušeností vytvoř nové přísloví. Porozumí ostatní jeho smyslu? Vysvětlujte si tato nová přísloví navzájem.

Příloha 4 - ukázka cvičení Fraus učebnice pro 4. ročník, starší verze 97/21

21 Spoj věty správně do přísloví. Doplň čárky a utvoř vzorce souvětí.

A Není na světě člověk ten
B Není šprochu
C Žádná píseň není tak dlouhá
D Ještě vlka nezabili
E Pozdě zavíráš klec

1 už za jeho kůži pili.
2 když ptáci již vylétli.
3 aby na něm nebylo pravdy trochu.
4 aby jí nebylo konce.
5 aby se zavděčil lidem všem.

Příloha 5 - ukázka cvičení Fraus pracovní sešit pro 5. ročník 1. díl, 39/15

15 Vyber jednu z možností.

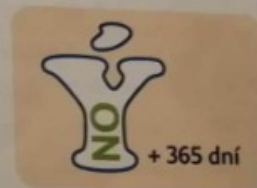
Pranostika je: a) lidová tradice
b) lidové pořekadlo o předpovědi počasí
c) lidová báseň o zvířatech

■ Přečti si pranostiky a vysvětli je.

Novoroční noc světlá a tichá, bez deště a větru – dobrý rok.

Jakým kdo je na Nový rok, takový bude po celý rok.

■ Napiš, co asi dělal na Nový rok ten, kdo potom chodil celý rok do knihovny.

Příloha 6 – struktura rozhovoru s učiteli

Rozhovor učitelé (opora)

- Frazémy ve výuce a v běžné komunikaci
- Co se vám vybaví, když se řekne **ustálené slovní spojení** aneb co považujete za **frazeologismy**?
- Jaké(á) ustálené(á) slovní spojení se vám vybaví **z vašeho běžného osobního života**?
(*Já na příklad celkem často používám, že něco není můj šálek kávy*)
- Jaký frazém byste např. použil/a, pokud byste chtěla sdělit, že **už je toho na Vás přespříliš**? A řekl/a byste právě spíš je toho na mě přespříliš **nebo** ... (zmíněný frazém)?
- *Očekávané odpovědi: Mám toho plné brýle/kecky/zuby, mám toho nad hlavu, mám z toho hlavu jak pátrací balón, nevím, kam dřív skočit*
- *Rozdíl podle regionu/tematicky/prostředí rozhovoru*
- *Představte si, že jsme např. v kavárně*
- Jaké ustálené spojení by podle vás měl znát **naprosto každý? Proč?**
- S jakou **znalostí** frazémů přicházejí žáci z mateřských škol na první stupeň? Znají některé alespoň pasivně, nebo třeba dovedou frazém použít i v běžné komunikaci?
- Od jakého **věku** žáci chápou frazémy?
- Stane se vám někdy, že třeba **ve výkladu** použijete nějaký frazém a žáci vám v tu chvíli úplně nerozumí? Jaká je vaše reakce na takovou situaci?
- (Jakým způsobem a jak často) s frazémy **pracujete ve výuce** Vy, stačí Vám k tomu výukové prostředky jako třeba připravené učebnice, nebo si dotváříte své vlastní materiály?
- Máte představu, jakým způsobem jsou frazémy zakotveny v kurikulu, popř. ve Vašem ŠVP?
- V kurikulu není práce s frazémy vůbec ukotvena, myslíte si, že to je takto v pořádku, nebo by bylo příhodné ji do kurikula zařadit?
- Co podle vás **nejvíc přispívá k šíření** ustálených slovních spojení ve společnosti?
- **Má podle vás smysl** se frazémy ve výuce zabývat, nebo nikoli? V obou případech prosím zdůvodněte.
- Máte nějakou **otázku vy na mě, popř.** napadá vás k tématu ještě něco, co v rozhovoru nezaznělo?
- Zajímá by vás výsledek, máte pocit, že vás to ovlivní do budoucna?

Příloha 7 – ukázka přepisu rozhovorů s učiteli a s žáky

Rozhovor č. 1 (bez zkoumané třídy)

- Co se vám vybaví, když se řekne **ustálené slovní spojení** aneb co považujete za **frazeologismy**?

Příslloví, pranostiky, pořekadla

Jaké(á) ustálené(á) slovní spojení se vám vybaví **z vašeho běžného osobního života**?

Příslloví, čím jsem starší, tak vidím moudrost v těch příslovích, co je pravda, na příklad přísloví, které sedí na mě je práce kvapná, málo platná, když já jsem typ, že potom dělám 3 věci najednou, takže buď něco spálím mezi tím, nebo prostě něco zapomenu, lež má krátké nohy – to úplně nenávidím lež – potom používám ráda přísloví dvakrát měř a jednou řež, kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá, že na každého vždycky dojde, ráda je používám, ještě si na nějaký vzpomenu určitě

Na to je chuť

To je k nezaplacení (pohodlné boty)

- Jaký frazém byste např. použil/a, pokud byste chtěla sdělit, že **už je toho na Vás přespříliš**? A řekl/a byste právě spíš je toho na mě přespříliš **nebo** ... (zmíněný frazém)?

Ráno moudřejší večera, zaberu, až když mi hoří za patama, prokrastinace, to je moje, když se mi podaří „co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítra“, tak jsem velmi šťastná, je to třeba i s přípravou do školy, já si každý den, byť mi je ... let, dělám písemnou přípravu, protože si myslím, že člověk na tu hodinu musí být připravený a v nějakých bodech... jsem ráda, když to nenechám na ráno, takže tohle na mě sedí

→ Mám toho nad hlavu, hoří mi za patama, nestíhám

- S jakou **znalostí** frazémů přicházejí žáci z mateřských škol na první stupeň? Znají některé alespoň pasivně, nebo třeba dovedou frazém použít i v běžné komunikaci?

Moc ne, jsem docela překvapená, možná ani doma, jak je ta doba moderní, ono se míň komunikuje s dětmi tímto způsobem, mám tam třeba ... a ..., tam je vidět, že doma je zapojou do toho života, neustále s nima mluví, samozřejmě, že tohle tam taky je ty hry, ale mluví s nima a babi, děda je tam a takhle povídá a ty děti pak mají širokou slovní zásobu.

Některé děti přijdou vybavené, ale když bych to vzala časově, tak čím víc jsem ve škole, tak třeba nemají tuto slovní zásobu nebo takovou všeobecnou zásobu, děti před deseti, patnácti lety to znali víc ta přísloví.

Dost je děláme a překvapí mě, že některé přísloví pak řeknu zase za měsíc a už ho neví, moc jim to jako některým úplně neříká

- Od jakého **věku** žáci chápou frazémy?

Od školky, od předškolní školky, od první třídy my už s tím pracujeme, mně se líbí třeba „bez práce nejsou koláče“, to pochopí rychle, nebo že lež má krátké nohy a říkáme si o tom příběhy vždycky a takhle

- Stane se vám někdy, že třeba **ve výkladu** použijete nějaký frazém a žáci vám v tu chvíli úplně nerozumí? Jaká je vaše reakce na takovou situaci?

Znovu jim to vysvětlím, oni si pak třeba vzpomenou, ale máme tady i knížku na přísloví

- (Jakým způsobem a jak často) s frazémy **pracujete ve výuce Vy**, stačí Vám k tomu výukové prostředky jako třeba připravené učebnice, nebo si dotváříte své vlastní materiály?

Pracuji s tím moc ráda, baví mě to

Hlavně s příslovími, s pořekadly, s pranostikami už od první třídy

Ve starších ročnících, 4., 5. třída, vždycky když je nějaký – třeba dnes – únor bílý, pole sílí – přepíšou si to do čtení, můžou si udělat ilustraci, obrázek, vysvětlit

Bývají pěkně přísloví i v pracovních sešitech, ale nevystačím si s nimi, doplňuji si to tam, ačkoli je to v nich hodně hezké (Nová škola), mám slabikář, kde se s tím hodně pracuje, i v učebnici

Děti se je časem naučí

- Máte představu, jakým způsobem jsou frazémy zakotveny v **kurikulu**, popř. ve Vašem ŠVP? (V kurikulu není práce s frazémy vůbec ukotvena, myslíte si, že to je takto v pořádku, nebo by bylo příhodné ji do kurikula zařadit?)

Dala bych to tam, do literární výchovy, já to tam dávám sama, protože to tak cítím jako člověk, moje babičky tak mluvily, my tak mluvíme, je to hezký a někdy i vtipný

- **Má podle vás smysl** se frazémy ve výuce zabývat, nebo nikoli? V obou případech prosím zdůvodněte.

Myslím si, že to určitě patří k určitý části znalosti ČJ, literatury

Rozvíjí to myšlení

Tradice

- Dodatky:

Ukázka knížek – Hravé lidové tradice, Vánoce a advent, Lidová přísloví, knížka hádanek (přípravy z první třídy)

Na hromnice, o hodinu více, vidíš, to mě včera napadlo, když jsem šla se psem, jsem si říkala kolipa je hodin, aha, hromnice, bude o hodinu více, mám to v sobě

Pak paní učitelka hned dětem vybrala z knížky práci zaměřenou na hromnice

Rozhovor č. 13 (5. ročník skupiny 13 + 14 + 15 + 16)

- Co se vám vybaví, když se řekne **ustálené slovní spojení** aneb co považujete za **frazeologismy**?

Příslloví, často se vyskytují, často si je vysvětlujeme, a i přes to je děti často zapomínají. Často si je pamatují takoví ti premianti, co se hlásí na gymnázia nebo opravdu kdo dává pozor, ale často zapomínají.

- Jaké(á) ustálené(á) slovní spojení se vám vybaví **z vašeho běžného osobního života**?

Co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš. Nebo co ještě používám s dětma, oni to vždycky dořeknou... Opakování je matka moudrosti.

- Jaký frazém byste např. použil/a, pokud byste chtěla sdělit, že **už je toho na Vás přespříliš**? A řekl/a byste právě spíš je toho na mě přespříliš **nebo** ... (zmíněný frazém)?

Už toho mám nad hlavu anebo mám toho plný zuby.

- S jakou **znalostí** frazémů přicházejí žáci z mateřských škol na první stupeň? Znají některé alespoň pasivně, nebo třeba dovedou frazém použít i v běžné komunikaci?

Takový ty asi nejjednodušší ustálený spojení, přirovnání znají, ale je to spíš tak čtvrtina třídy, že zareagují, že to třeba doma používají.

- Od jakého **věku** žáci chápou frazémy?

Těm nejjednodušším si myslím, že už předškoláci.

Stane se vám někdy, že třeba **ve výkladu** použijete nějaký frazém a žáci vám v tu chvíli úplně nerozumí? Jaká je vaše reakce na takovou situaci?

Taky se mi to stává, jasně, ale něco třeba opakovaně používám, takže oni už vědí. Pokud neví, tak vysvětlím... nebo takhle, zeptám se napřed, jestli někdo ví, co to znamená, a když nevědí, tak jim to vysvětlím a ukážu jim to třeba na jiném přirovnání. A potom hlavně to aplikuju na životní situaci, nevím, třeba „jak se do lesa volá...“ jim prostě řeknu, když ty dáš někomu, seš na něj ošklivej, tak on je potom ošklivej na tebe

- Jakým způsobem (a jak často) s frazémy **pracujete ve výuce** Vy, stačí Vám k tomu výukové prostředky jako třeba připravené učebnice, nebo si dotváříte své vlastní materiály?

Ono je toho zrovna v té nové škole dost, ale někdy si třeba v nějaké takové situaci ve třídě dobereme, a tak si i vysvětlíme něco, co je mimo učebnici podle situace. Ale že bych si vyloženě připravovala na to, to ne. Samozřejmě, když bychom to měli jako zvláštní kapitolu, tak bych si asi něco připravovala, ale jinak ne.

- Máte představu, jakým způsobem jsou frazémy zakotveny v **kurikulu**, popř. ve Vašem ŠVP? (V kurikulu není práce s frazémy vůbec ukotvena, myslíte si, že to je takto v pořádku, nebo by bylo příhodné ji do kurikula zařadit?) + **Má podle vás smysl** se frazémy ve výuce zabývat, nebo nikoli? V obou případech prosím zdůvodněte.

Já si myslím, že to tam je, i v tom vzdělávacím plánu, ale že to tam není jako hlavní cíl. Že to tam je jen jako nějaký vedlejší. Myslím si, že by to tam mělo být. Ale ne jako nějaké hlavní téma, ale určitě to tam má své místo. Pro rozvoj té řeči a pochopení toho jazyka.

- Co přispívá k **šíření**?

Používat to.

- Zařazujete do výuky i nějaké prověrky na toto téma? Dáte za to i známku?

Jako že bych dělala speciální prověrku, to ne, ale někdy to může být jako součástí, jeden z bodů. Třeba když je pololetní z češtiny, tak by se to tam mohlo vyskytnout jako jeden z bodů. Že za to třeba dostanou bod, když to vysvětlí nebo doplní to slovo. Takže klidně by se to tam dalo dát a možná že to tam i někdy dávám.

Skupina 5. ročník č. 13 (5 dětí)

Sluníčko, pták; jarní ptáče dál doskáče; dvakrát měř, jednou řež, to mi říká můj táta; bez práce nejsou koláče; druhá kaluž, sláma síla... že obilí vyrostě; dvakrát takový, jednou takový

Co si myslíš, že to je? Jak se říká takovým **větám**?

- Pořekadlo
- Říkadlo
- Hádanky
- Říkačka
- Najdete pranostiku? To s koláčem? Co je pranostika? Ranní ptáče? Dvakrát měř? Únor? → věděla bys, proč je to pranostika? Ne, jen jsem si tipla.

Jaké je jejich **využití**? Co to **znamená**? V jaké **situaci** bys to použil/a?

- Koláče – že když nepracuješ, tak nemáš koláče; že když nepracuješ, tak nemáš peníze; že když nepracuješ, nemůžeš se uživit
- Ptáče – Že když vstáváte dřív, tak toho víc uděláte; tak jste jako ptáčátko; nejste víc unavený, máte víc síly
- 2x měř – že si to dvakrát zkontroluj a potom to napiš (to říká taťka)
- Únor – že je únor a že už roztává sníh a pole je silnější;

Napadá tě nějaké **další** přísloví nebo pranostika?

- 1 – dočkej času jako husa klasu (odpovídala i na zadaná přísloví)
- 2 – kdo skáče, dál doskáče ☺
- 3 – nic
- 4 – lepší holub v kleci, nežli holub na pekáči ☺
- 5 – nic

Jak jinak bys řekl/a, že už je toho **na tebe moc**?

- 1 – je toho na mě moc, jsem uvařená
- 2 – stop, mám toho plnou prdel, přestaň
- 3 – vybuchne mi mozek, je toho fakt moc
- 4 – už musím jít; na měsíc odlétám do Antarktidy si schladit hlavu
- 5 – už se do mě nic nevejde

Skupina 5. ročník č. 18 (5 dětí)

Co si myslíš, že to je? Jak se říká takovým **věťám**?

- Přísloví
- Najdete pranostiku? Únor bílý, pole sílí. Podle čeho jsi poznal, že je to pranostika? Protože se to vztahuje k počasí nebo prostě k období ročnímu (č. 1)

Jaké je jejich **využití**? Co to **znamená**? V jaké **situaci** bys to použil/a?

- Koláče – že když někdo nepracuje, tak nic nedostane (+2 další lidi)
- Ptáče – že když brzo vstanu, tak toho za ten den víc stihnu (+2)
- 2x měř – že si to jakoby dvakrát zkontroluju a potom to jednou udělám navostro (slyšel 1 další)
- Únor – únor neznali, nápověda → bílý = sněží; silnější? Bude větší úroda

Napadá tě nějaké **další** přísloví nebo pranostika?

- 1 – rozumí jako koza petrželi; jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá; kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá; březen, za kamna vlezem, duben ještě tam budem; jak otec, tak syn (ty jo, ty ses nějak rozepsal, používáte to doma? Ne, já se to jenom učím, protože chci dělat přijímačky na gymnázium a tam je to potřeba)
- 2 – nápověda – pylný jako včela
- 3 – nápověda – pilný jako včela
- 4 – nápověda – pylný jako včela
- 5 – nápověda – pylný jako včela

Jak jinak bys řekl/a, že už je toho **na tebe moc**?

- 1 – nevím, kde mi hlava stojí
- 2 – mám toho plný zuby
- 3 – mám toho po krk
- 4 – mám toho plné zuby
- 5 – dost (nápověda)

Příloha 8 – kódování otázky č. 9 z rozhovoru s učiteli

Otázka č. 9 Má podle vás smysl se frazémy ve výuce zabývat, nebo nikoli? V obou případech prosím zdůvodněte.

1. Myslím si, že **to určitě patří** k **určitý části znalosti ČJ, literatury**

Rozvíjí to myšlení

Tradice

2. **Ano**. Hodí se to k **chování dětí**, i v kontextu **historie**, **prolíná se to všemi předměty, morálka**

3. **Ano**, **výchovný**, někteří si z toho něco vezmou a řídí se tím

4. **Patří to k všeobecnému přehledu lidí**, když se objeví nějaká ta latinská přísloví v televizi třeba, tak to už nikdo neví, takže se to posouvá jinam

Dnes už třeba nemůžete s dětmi dělat to, co jste s nimi dělali před deseti lety, protože by to nezvládly, protože ta úroveň i u tohohle klesá, nebo i ta čtenářská gramotnost, mám pár dětí, které rády čtou a čtou hodně, ale někdo vůbec

Kultura českého národa, k té češtině to patří, dřív se to objevovalo i v pohádkách, dnes už asi moc ne, přichází seriály z ciziny, překlad nemusí být ideální

5. **Smysl to má**, **rozvoj slovní zásoby, rozvoj čtení, vztah ke knížkám, pramení to z přírody** (pranostiky)

6. **Určitě ano**, **děti to baví**, jsou v tom ukrytá **moudra**

7. Určitě to smysl má. Je to **obohacení slovní zásoby**, taky jim to dělá celkem i takové **potěšení, že se zase posunou trošku dál** a rozumějí něčemu víc než úplně tradičnímu školnímu jazyku

8. **Určitě má**, je to taková určitá **moudrost a zkušenost našich předků**.

9. **Určitě to smysl má**, aby **rozuměly běžný řeči**, aby to uměly **použít ve správný čas**, ve správnou chvíli.

10. **Má**, aby se to **šířilo dál**

11. **Určitě ano**, jako doplňkové učivo. Jedná se o řidčeji používaný způsob komunikace. Nemělo by být v cermat testech.

12. **Ano**, **tradice**

13. **Ano**, určitě to tam má své místo. **Pro rozvoj té řeči a pochopení toho jazyka**.

14. Myslím, že **ano**, protože určitě to přispívá nejenom k **rozvoji slovní zásoby**, ale i k **rozvoji myšlení a představitosti**

15. **Má význam** se frazémy zabývat. **Žáky to obohatí**.

16. **Ano**, stejně jako vše, s čím se děti v životě setkávají

17. **Ano** i **ne**. **Ne**, protože v současné době jsou některá ustálená spojení **zastaralá** a mají především původ kvůli orientaci v čase (např. sklizeň). **Ano**, kvůli **pochopení minulosti** a následnému používání v běžné mluvené řeči.

18. **Nejspíš ano**, **děti se s nimi v životě setkají** a proto je potřeba je dětem vysvětlit.

Spíš je občas použít a vysvětlit, aby si děti mohly **představit, co znamenají**

19. **Ano, smysl to má**

Ne, smysl to nemá

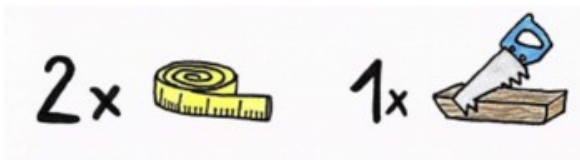
Argumenty proč ano

Argumenty proč ne

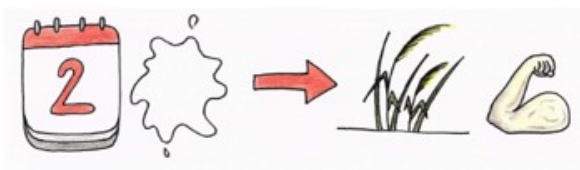
Příloha 9 – ukázka motivačního úkolu k rozhovoru s žáky

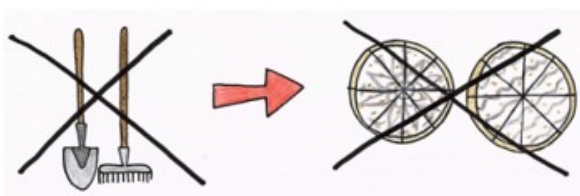
Bez práce nejsou koláče.

Ranní ptáče dál doskáče.

Dvakrát měř, jednou řež.

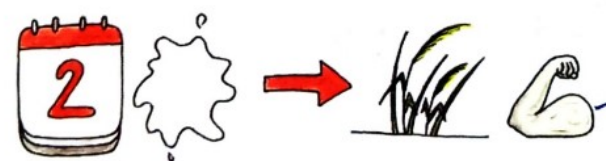
Únor bílý, pole sílí.

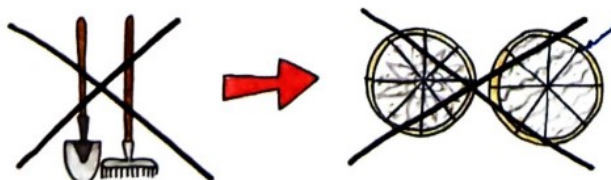
Bez práce nejsou koláče.

Ranní ptáče dál doskáče.

Dvakrát měř, jednou řež.

Únor bílý, pole sílí.

Příloha 10 – ukázka žákovských odpovědí na otázky „Jaké další přísloví, pořekadlo, rčení, přirovnání... tě napadne?“ a „Co řekneš, když už toho na tebe je moc?“

Čapíš si to za uši
Hlad je největší kuchář

Já už nemážu

Pije jako duha,
nemí ka plíčky abí
dotuka ne bylo pokažá níčka,
člověk člověku vlkem,
my ovčku vlk za humny,
vlk v toušku bevaňčím,
ušila na něj boudu,
věsila mu bulky na nos.

Jablko nespadlo daleko od stromu
kdo jinému jámu kopá, sám do ní spadne
jean už unavená, už to nedávám.
konovi pod zub nekoukej (nebo nějak tak to bylo)

PÝCHU PŘEDCHÁZÍ PÁD
DAROVANEMU KONI NA
ZUBY NEKOUKEJ.
PYLNÝ JAKO VČELA.
JAK SE DO LEGA VOLÁ
TAK SE Z LEGA OZÝVÁ.
KDO JINÉMU JÁMU KOPĚ
SAM DO NI PÁDÁ.

KDO SE SMĚJE PRVNÍ TEN SE SMĚJE
NA POSLED.

Pylný jako včela
Mám toho plný zuby.

pylný jako včela
jak se do lesa volá tak se z
lesa ozývá
darovanému koni na zuby nehledí

mám toho dost nebo už mě to štve

KVĚTĚTEN
ZA KAMNAT VLEZEM

LEZEMITO NA ZUBI

kdo jámu jámu
kopá sám do ní padá.
Líný jako veš.

už na to nemám

Už mě neupadájí

Už nehmůžu.

kdo jámu jámu
kopá sám do ní padá.
Líný jako veš.

už na to nemám

Darovanému koni na zuby nehledí.
Jak se do lesa volá tak se z lesa
ozývá.

Pylný jako včelka.

Už toho mám plnou hlavu.

~~NEKUPU ZAŮJCE V PYTLI~~
~~KDO JÁMU JÁMU KOPÁ SÁM DO NÍ PADÁ~~
~~SUTÝ HLADOVÝMU NEVERÍ~~
~~JAK SE DO LESA VOLÁ TAK~~
~~SE Z LESA OZÝVÁ~~

UŽ NEHMŮŽU !!

Darovanému koni na zuby nehledí -
kdo jámu jámu kopá sám do ní padá
pylný jako včelka

Leš má krátké nohy

Už mě to štve udělates i to sám?!

Už je toho ha mě moc.

!!

nekupuj zajíce v pitli
~~nehled' drahému koni na zuby~~
Kdo jinému jámu kopá sám do
ní padá. Až opadá listi z dubu

ne hlad' si hada na prsou
jak se do lesa vola tak se z lesa
ozývá

darovanému koni na zuby nehled'
Mám toho po krk!!!

Pylný jako včela
Mám toho plně zuby

Kráva zajíce nedohoni! *
Lina kuba hole nesestí.
Rano moudřejší večera.
Kdo jinému jámu kopá sám do ní padá
Mluví si s úbo mluví sladko.
Lepší se bojuje s kradně
holub na šíři.
Co mušák udělá hned neodkláděj
na síťkách

Jak se do lesa vola tak se z
lesa ozývá. Buďte kvapná
málo plátna. nekupuj zajíce v
pitli.

Darovanému koni na zuby ne-
kouke, kdo jinému jámu
kopá sám do ní padá

Už jde to na mě moc ~~že~~
žky

Příloha 11 – ukázka cvičení zaměřených na frazémy z CERMAT testů

3. Didaktický test C5PBD18C0T02 (2018 – verze B)

max. 3 body

16 Přiřadte k jednotlivým větám obsahujícím české ustálené slovní spojení (16.1–16.3) tvrzení (A–E), které nejlépe vystihuje význam dané věty:

(Každou možnost z nabídky A–E můžete přiřadit pouze jednou. Dvě možnosti zbudou a nebudou použity.)

16.1 Petr byl vždy s Pavlem jedna ruka. _____

16.2 Petr se vždy Pavlovi vymkl z rukou. _____

16.3 Petr vždy nechal Pavlovi volnou ruku. _____

- A) Pavel nebyl nikdy Petrem omezován.
- B) Pavel s Petrem vždy jednal povýšeně.
- C) Pavel se nikdy před Petrem neovládal.
- D) Pavel měl vždy s Petrem dobré vztahy.
- E) Pavel vždy ztratil nad Petrem kontrolu.

10. Didaktický test C5PAD20C0T01 (2020 – verze A)

max. 2 body

17 Na každé vynechané místo (***) v českých ustálených slovních spojeních doplňte příslušné slovo.**

17.1 Moje sestra vždy ohrnovala nos nad chlebem, jedla jen rohlíky. Po celodenní túře ale chléb ještě ráda snědla. Inu, hlad je nejlepší *****.

17.2 Když se ve městě postavil obří zábavní park, za chvíli byly hotely pro turisty na každém rohu. Rostly jako ***** po dešti.

16. Didaktický test C5PAD22C0T01 (2022 – verze A)

VÝCHOZÍ TEXT K ÚLOZE 23

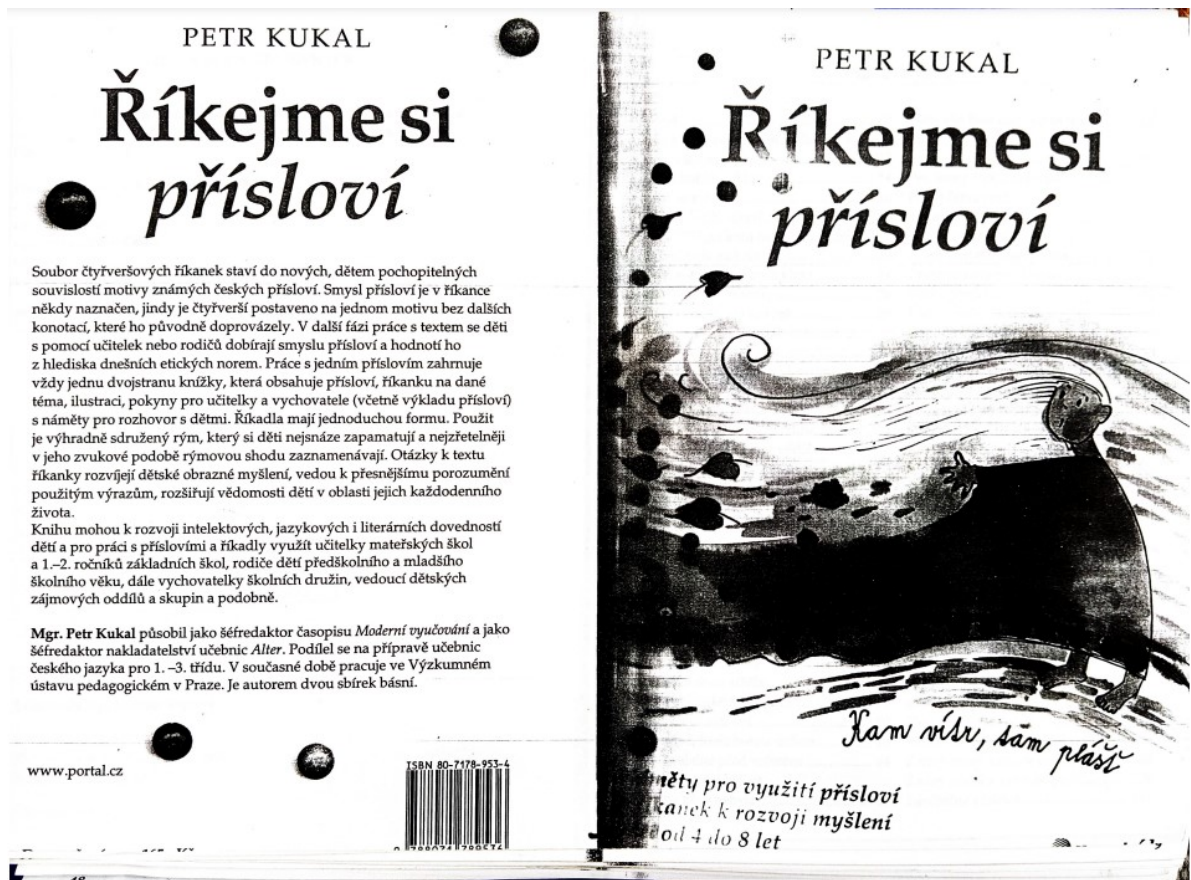
Dřív byl Pavel skromný a moc milý kluk. Když ale vyhrál celostátní kolo v matematické olympiádě a napsali o něm pochvalný článek v místních novinách, začal se chovat nafoukaně. Mluví jen o tom, jaký je génius. *****

1 bod

23 Která z následujících možností obsahuje české ustálené slovní spojení vystihující situaci ve výchozím textu, a patří tedy na vynechané místo (***) v textu?**

- A) Dost si vyhodil z kopytka.
- B) Pěkně mu přistřihli křídla.
- C) Dost se chlubí cizím peřím.
- D) Pěkně mu narostl hřebínek.

Příloha 12 – ukázka titulů doporučených k práci s frazémy

PETR KUKAL

Říkejme si přísloví

Soubor čtyřveršových říkanek staví do nových, dětem pochopitelných souvislostí motivy známých českých přísloví. Smysl přísloví je v říkance někdy naznačen, jindy je čtyřverší postaveno na jednom motivu bez dalších konotací, které ho původně doprovázely. V další fázi práce s textem se děti s pomocí učitele nebo rodičů dobírají smyslu přísloví a hodnotí ho z hlediska dnešních etických norem. Práce s jedním příslovím zahrnuje vždy jednu dvojstranu knížky, která obsahuje přísloví, říkanku na dané téma, ilustraci, pokyny pro učitelky a vychovatele (včetně výkladu přísloví) s náměty pro rozhovor s dětmi. Říkadla mají jednoduchou formu. Použit je výhradně sružený rým, který si děti nejnázne zapamatují a nejzřetelněji v jeho zvukové podobě rýmovou shodu zaznamenávají. Otázky k textu říkanky rozvíjejí dětské obrazné myšlení, vedou k přesnějšímu porozumění použitým výrazům, rozšiřují vědomosti dětí v oblasti jejich každodenního života.

Knihu mohou k rozvoji intelektových, jazykových i literárních dovedností děti a pro práci s příslovími a říkadly využít učitelky mateřských škol a 1.–2. ročníků základních škol, rodiče dětí předškolního a mladšího školního věku, dále vychovatelky školních družin, vedoucí dětských zájmových oddílů a skupin a podobně.

Mgr. Petr Kukal působil jako šéfredaktor časopisu *Moderní vyučování* a jako šéfredaktor nakladatelství učebnic *Alter*. Podílel se na přípravě učebnic českého jazyka pro 1.–3. třídu. V současné době pracuje ve Výzkumném ústavu pedagogickém v Praze. Je autorem dvou sbírek básní.

www.portal.cz

ISBN 80-7178-953-4

PETR KUKAL

Říkejme si přísloví

Kam vítr, kam plášt

Náměty pro využití přísloví a říkanek k rozvoji myšlení od 4 do 8 let

Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá

Volám na les a les na mě,
daří se to přenáramně.
Pěkně zvučně: Lese! Lese!
Lešem se to krásně nese.

Výklad přísloví:

Jak se budeme chovat k ostatním lidem, tak se ostatní budou chovat k nám.

Náměty pro rozhovor s dětmi:

Pomůžete kamarádovi, který si neví rady s nějakým úkolem? Rozdělíte se s bráškou nebo se sestřičkou o čokoládu, kterou jste dostali? Půjčíte kamarádce koloběžku, když vás poprosí? Potom máte velkou naději, že i oni se k vám budou chovat hezky a přátelské chování vám budou oplácet. Kdo se však k ostatním chová nehezky, je lakomý a každému se posmívá, moc kamarádů mít nebude. A pomoci se od nich také nedočká. Jak se chováte k druhým, tak se druzí zachovají k vám. Co pěkného jste pro některého ze svých kamarádů nebo členů rodiny tento týden udělali? Co pěkného kdo udělal pro vás? Přemýšleli jste, jak mu to oplatíte?

K říkance:

V lese někdy bývá krásná ozvěna; bývá také na jiných místech, například ve ska-

lách. Když zavoláme, ozve se nám zpátky. Ozvěna většinou opakuje poslední slabiku. Co by opakovala, kdybyste do takového lesa s ozvěnou zavolali svoje jméno? Co by se asi ozvalo, kdybyste zavolali:

haló.....

malá.....

nosí.....

druhá.....

platí.....

říká.....

pádí.....

mává.....

sází.....

řídí.....

Jak se ozvěna ozývá, si můžete někdy sami vyzkoušet. Ale jenom chvíli – v lese se totiž příliš křičet nemá. Víte proč?

Sociální dovednosti – empatie, percepce, základy slovní analýzy, dovednosti v sociálních vztazích – pravidla

Podobná přísloví:

- Na hrubý pytel hrubá záplata.
- Každý svého štěstí strůjcem.
- Jak si kdo ustele, tak si lehne.
- Komu není rady, tomu není pomoci.

Jabko nepadá daleko od stromu

Jablíčka jsem pod jabloní
našel letos jako vloni.
Synáčkové poslušní
neválí se pod hrušni.

Výklad přísloví:

Děti se chovají podobně jako jejich rodiče.

Náměty pro rozhovor s dětmi:

Děti se podobají svým rodičům – nejen rysy tváře nebo typem postavy, ale také povahou a chováním. Mají podobné záliby a mnohdy si vyberou i stejné povolání.

Jste podobní spíš tátovi, nebo mamince? V čem se svým rodičům nejvíc podobáte?

Jaké mají vaši rodiče zájmy a záliby, co rádi dělají ve volném čase? Sportují? Chodí na výlety? Rybaří? Sbírají známky? Rádi čtou? Chodí do kina nebo do divadla? Zahrádkají? Líbí se vám záliba vašich rodičů, věnujete se jí společně s nimi?

Jaká povolání vykonávají vaši rodiče? Povídejte si s nimi o tom, co dělají ve své práci celý den. Chtěli byste také zavazméstnání mít, až budete dospělí? Proč? Chtěli byste vykonávat jiné povolání? Jaké? Co se vám na něm líbí?

K říkance:

Pod kterým stromem byste našli:

třešně.....
broskve.....
liskové oříšky.....
žaludy.....
kaštiny.....

Podobná přísloví nebo rčení:

- Syn se potatil.
- Je, jako by mu z oka vypadl.
- Nic nového pod sluncem.
- Vrána k vráně sedá.

Vědomí o důležitosti rodiny (vztahy, činnosti), poznatky o přírodě – stromy a plody, rodinné vztahy

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá

Že jsem chtěl nacytat sestřenku,
solí jsem naplnil cukřenku.
Trochu to nevyšlo – neboli
už vím, jak chutná čaj se solí.

Výklad přísloví:

Kdo chystá na někoho jiného nějakou lečku, lumpárnu nebo schválnost, většinou se sám nacytá.

Náměty pro rozhovor s dětmi:

Jak tomuhle přísloví rozumíte? Víte, proč se v přísloví mluví právě o jámě, kterou někdo někomu kope? Slyšeli jste někdy o tom, jak se v minulosti používaly jámy vykopané v zemi při lovu zvířete?

Možná vás někdy napadlo, jak byste si mohli z někoho udělat legraci, trochu ho napálit nebo pozlobit. Povedl se vám váš kousek? Vyprávějte o tom.

Někdy se stane, že se sami nacytáte do lečky, kterou jste někomu připravili. Jak se zachováte? Rozzlobí vás to, nebo se dokážete zasmát sami sobě? Stalo se vám

to někdy? Můžete o tom kamarádům vyprávět.

Jeden den v roce je pro různé legrácky a nacytávání druhých přímo určený. Víte, který to je?

K říkance:

Myslíte, že byste se nechali napálit podobně jako chlapec v říkance, nebo věříte, že od sebe dokážete cukr a sůl rozoznat bez ochutnání? Která z obou těchto látek bývá jemnější a která hrubší? Voní obě dvě stejně, každá jinak, nebo nevoní vůbec?

Zkuste si ve školce (ve škole) takovou poznávací soutěž připravit. Na jednu misku připravte trochu cukru a na druhou trochu soli. Pokuste se určit, co je co. Jak jste v testu obstáli?

Podobná přísloví:

- Na posměváčky jsou háčky.
- Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.
- Každý svého štěstí strůjcem.
- Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.
- Kdo seje vítr, sklídí bouři.

Schopnost přijmout vtip, udělat legraci, sociální dovednosti; smyslové vnímání, poznatky z historie

Když ptáčka lapají...
Úkol 20

Podívej se na následující rčení. Určitě jsi je už někdy slyšel/a, proto pro tebe bude jednoduché doplnit do vynechávek názvy ptáků, o kterých se ve rčenicích mluví. Ke každé větě si poznamenej stručně vysvětlení, o čem se v ní mluví.

A nezapomeň do krmítka namalovat ptáčka, který se ti líbí. Přimaluj mu také nějaké krmení, ať se cítí ve tvém krmítku dobře.

43

Ranní _____ dál doskáče!

Lepší _____ v hrsti nežli _____ na střeše.

_____ k _____ sedá, rovný rovného si hledá.

Zadarmo ani _____ nehrabe!

Potrefená _____ se vždycky ozve.

Dočkej času jako _____ klasu.

Každá _____ hrabe pod sebe, nikdy od sebe.

Tady pečení _____ nelitají do huby.

44

Jedna _____ jaro nedělá.

ŘEŠENÍ ŘEŠENÍ ŘEŠENÍ

Ranní **jabec** dál doskáče! – Kdo vstane ráno dřív, víc toho stihne.
 Lepší **vrabec** v hrsti nežli **hořob** na střeše. – Rozumnější je spokojit se s málem, které je jisté, než toužit po něčem lepším, co je nejisté.
 Vrána k **vrabci** sedá, rovný rovného si hledá. – Přáteli se hleď, kteří mají něco podobného – zájmy, vlastnosti.
 Zadarmo ani **kráva** nehrabe! – Nikdo nechce pracovat bez odměny.
 Potrefená **husa** se vždycky ozve. – Příklad raket na kritiku většinou znamená, že kritika byla oprávněná.
 Dočkej času jako **husa** klasu. – Buď trpělivý, tvůj čas přijde.
 Každá **skřepce** hrabe pod sebe, nikdy od sebe. – Lidi se snaží zabezpečit hlavně sebe.
 Tady pečení **hořob** nelitají do huby. – Zrak nezraká bezprace.
 Jedna **vlstovka** jaro nedělá. – Když se něco povede jednou, ještě to nemusí znamenat, že se něco opravdu zdáří.

Věděli jste, že...
 Ptáci se před mnoha miliony let vyvinuli z plazů a doposud s nimi mají některé společné znaky a vlastnosti. Tak například snášejí vejce, ale na rozdíl od plazů se o ně starají a později pečují o vyhlhlá mlád'ata.

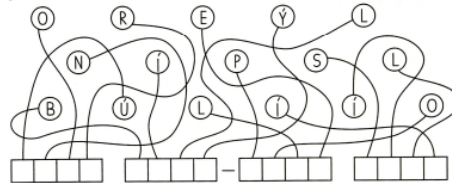
45

Svatý Matěj (24. únor)

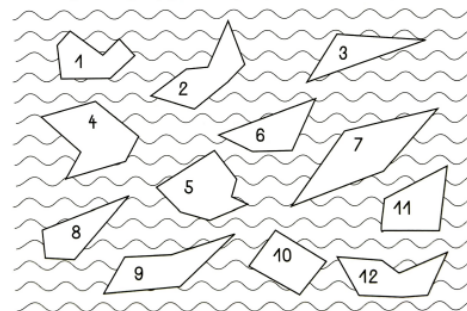
Svátek svatého Matěje se považoval za konec zimy a předzvěst jara. Sedláci tehdy chystali pluh a orbě. Před východem slunce lidé obcházeli zahrady, třásli stromy, klepali do kmenů dřevem a žádali svatého Matěje, aby ochránil stromy před mrazy a zajistil dostatek ovoce. Tento den začíná v Praze oblibená matejská pout.

Vylušti známou pranostiku.

K 24. únoru se váže pranostika „svatý Matěj lody láme, nemá-li jich, nadělá je“.

Na obrázku jsou dvě stejné kry (odtržené kusy ledu). Najdeš je?

Svatý Řehoř (12. březen)

Svatý Řehoř patří mezi nejvýznamnější papeže. Historikové mu dali přívlastek Veliký. V běžném kalendáři sice zůstalo jméno Řehoř u 12. března, ale v církevním je svátek svatého Řehoře přesunut na 3. září. Svátek svatého Řehoře připadá na počátek jara, kdy se orají pole. Začátek orby se někde slaví tzv. voráčkami. Chlapci za zpěvu a doprovodu muzikantů obcházejí ve vesnici jeden dům po druhém a přáli hospodářům dobrou úrodu, sdávají dobytek a dostatek jídla. Svátý Řehoř se stal patronem žáků a školáků. Žáci se ten den neučili, ale chodili po obchůzkách, při kterých koledovali a získávali nové žáky do škol.

Na mracích nalezně slova pranostiku spojené se svátkem svatého Řehoře. Napiš je do tabulky pod obrázkem a pak pranostiku přečti.

1	2	3	
4	5	6	7
8	9	10	
11	12	13	14

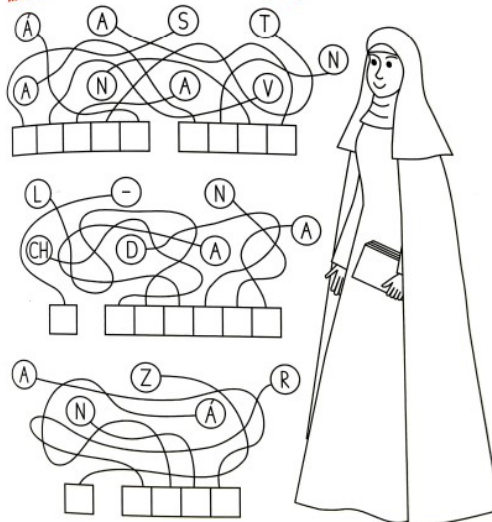
Přečti písmena zprava doleva. Zjistíš známou pranostiku týkající se března. MEZELV ANMAK AZ - NEZEŘB

20

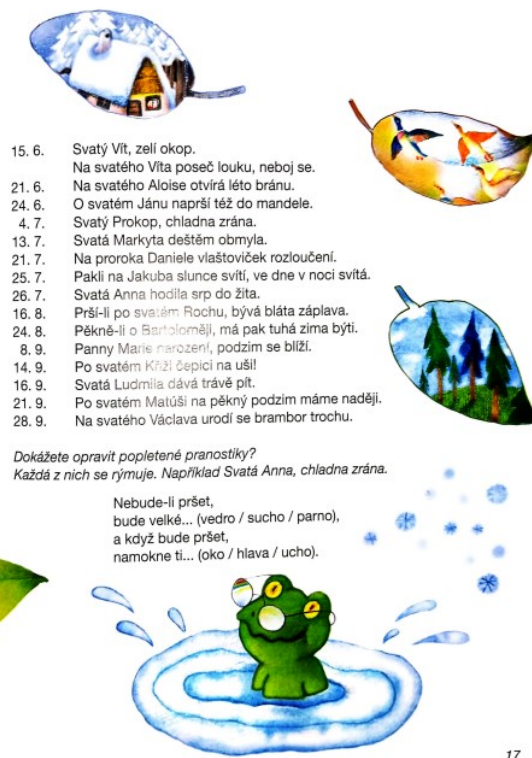
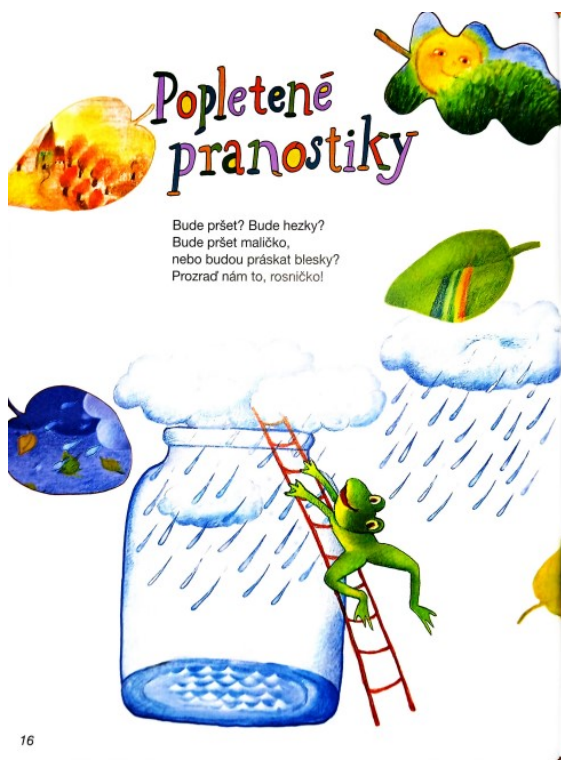
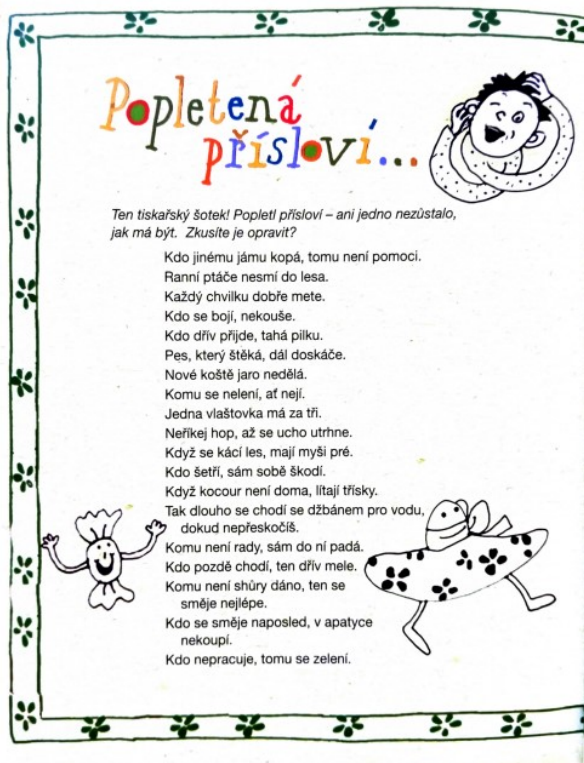
Svatá Anna (26. červenec)

Svatá Anna a její manžel Jáchym žili v Nazaretu. Dlouho neměli děti. Až ve vysokém věku se jim narodila dcera Marie, budoucí matka Ježíše Krista. Přestože v Bibli není o svaté Anně ani zmínka, stala se u nás jednou z nejoblíbenějších svetic. Bylo jí zasvěceno mnoho kostelů a anenské poutě se těšily velké popularity. Dříve lidé věřili, že na svátek svatě Anny „kvetne“ voda. Kdo se v ni vykoupá, ten prý onemocní. Také se tvrdilo, že když někdo něco ztratil a pomodil se ke svaté Anně, tak ztracenou věc díky ní našel.

Ke svátku svatě Anny se váže známá pranostika. Vylušti ji.

83

Doslovná pohádka

je

když někdo udělá něco doslova.

Se zvířaty, která nemají zrovna dobrou náladu, to může dopadnout různě.

„Mohl bys uvolnit cestu starému hrochovi?“ zeptá se hroch krokodýla ležícího napříč jezírkem.

„Jdi se vycpat!“ odsekne krokodýl a hroch jde a cpe se a cpe se ovocem a melouny, až je tak tlustý, že když vlezle znovu do jezírka, všechna voda se vylije z břehů.

„Kde je jezírko?“ zeptá se příchozí velbloud hrocha, ale ten jen unaveně zabručí: „Vlez mi na záda.“

A velbloud leze a drápe se, jde mu to ztěžka, hroch je zavalitý a kluzký, ale už je nahoře, jenže jezírko ani odtud není vidět.

„Kdepak máme jezírko?“ nakukuje zvědavá žirafa.

„Ale vlez mi na hrb!“ rozčílí se velbloud a žirafa leze a funí, už je na krku, suně se obkročmo na hrb a tam se uvelebí.

Mezitím přichází šimpanz. „Co je s jezírkem?“ ptá se celý nespůj žirafy, sedící na velbloudovi, potažmo na hrochovi.

„Tyhle hloupé otázky,“ odbude ho žirafa. „Mám tě až po krk, ty růžový zadku.“ A šimpanz jí šplhá po krku až nahoru mezi uši.

„Hrochu, kam se podělo to jezírko?“ zírá na tu zvířecí pyramidu nerudný krokodýl, který to všechno začal.

„Vlez mi na záda!“ odpoví hroch, ale krokodýl lézt neumí!

„Velbloude,“ křičí zespod, „kde je jezírko?“

„Vlez mi na hrb!“ procedí skrz zuby velbloud, ale krokodýl to neumí.

„Žirafo,“ volá z prázdného dna. „Tak kde je?“ Ale žirafa jen kroutí krkem.

„Šimpanzi!“ křikne krokodýl už docela vztekle. „Jestli mi to okamžitě neřekneš, slupnu tě jako malinu!“

„Trhni si nohou!“ ozve se od žirafích uší chlupatá malina.

A krokodýl omotává ocas kolem hroší nohy a trhá...

A tu kde se vezme, tu se vezme pod zvířaty jezírko a CÁÁÁACH – v rozčeřených kruzích je náhle vedle sebe pět rozesmátých tváří a zlost je tatam.

KOBYLA BEZ BOT	NELENÍ ZELENÍ	PTÁČE DOSKÁČE
KOZA PETRŽEL	ČERT ODMĚNA	VOLAT OZÝVAT
VZDUCH ZÁMEK	CHUTNÉ OVOCE	SOVA ATHÉNY
KŮŇ ZUBY	NOUZE PŘÍTEL	RÁNO MOUDROST
DALIBOR HOUSLE	ŘEKA NEVSTOUPIT	KAŠE VTÍP
S VLKY	KAŠE VAŘÍ	ŘADIT RUKA
SLUŽBA MEDVĚD	DŽBÁN UCHO	SVÍCEN TMA
TISKNE	KOLUMBUS	TONOUČÍ STĚBLO

<p>Ranní ptáče dál doskáče. Kdo vstane dříve, víc toho za den stihne.</p> <p>Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. Co člověk číni nejím, vždy se mu vrátí.</p> <p>Nosit sovy do Athén. Dílat zbytečnou činnost. (Athény byly bývalou slavnou, bylo zbytečné nosit tam dřevo.)</p> <p>Ráno moudřejší večera. Lepší je problém řešit vypuštěm a odpočíváním, než se za každou cenu snažit na něj přijít hned.</p> <p>Jíst vtipnou kaši. Být vtipný, zábavný.</p> <p>Řadit jako černá ruka. Jednat proti pravidlům, bezohledně vůči chování, které působí škodu a znevýhodňuje ostatní. (Černá ruka byla údajně korupční organizace, která prováděla atentáty na Františka Ferdinanda z Rakouska, což se stalo základem pro vypuknutí 1. světové války.)</p> <p>Pod svícnem bývá největší tma. Prostředí obklopené činností na místě, kde by to mělo neocházet. Hledat problém sám, kde by ho někdo našel. (Přibývá pochopit a dojet, kdy se volba uskazuje nebo nikterak, mluví světlo jen marně a do boku a oči oslepnou žloutem mruky ve tmě oslepnou.)</p> <p>Tonoucí se stěba chytá. Člověk se snaží zachránit jakkoliv. V nejtěžší nouzi je každý pomocník dobrá, dokonce i stěba může pomoci.</p>	<p>Komu se nelení, tomu se lení. Kdo není líný, tomu se daří.</p> <p>Čiň čertu dobře, peklem se ti odmění. Zlý člověk oplácí pomoc nebo vřelostí zlémi skutky.</p> <p>Zakázané ovoce nejlip chutná. Po tom, co nezájemně mluví, toužíme nejvíce.</p> <p>V nouzi poznáš přítele. Teprve v nouzové situaci se ukáže, kdo je opravdu přítel, který je ochoten za každých okolností pomoci.</p> <p>Dvakrát do téže řeky nevstupíš. Bůha se nemůže bát a lidé člověka se v příběhu časa mění. Co se jednoduše neovládá, to nemáme podruhé opakovat.</p> <p>Žádná kaše se nejl tak horká, jak se uvaří. Něc není tak dělá, jak to zažít. Vypádit.</p> <p>Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne. Pokud se opakovaně chováme nevhodně nebo neukázně, tak se nám to časem může vymstít.</p> <p>Vymyslet Kolumbovo jevě. Řešení, které vyžaduje odhady a příj. originální přístup. Kolumbus hledá vajíčkem o stůl, aby stálo neukáleženo se.)</p>	<p>Kovářova kobyla chodí bosá. Kdo něco vyrábí, prodává nebo poskytuje nějakou službu, nemá se nemužně nespříšlivě v tomto obvodu čas nemá.</p> <p>Rozumí tomu jako koza petržel. Vědec tomu nerozumí.</p> <p>Stavět vzdušné zámky. Zabývat se nevěrnými plány.</p> <p>Darovanému koni na zuby nehleď. Některým, co je dostal zadarmo.</p> <p>Nouze naučila Dalibora housti. Člověk ve vnitřní situaci dokáže dílat věci, které by jinak nemohl. (Byl Dalibor, uvězněný ve věži Prácheňského hradu, se naučil hrát na housle, aby si od kolektivních příslušníků nepůl.)</p> <p>Kdo chce s vlky býti, musí si vlky býti. Je potřeba se připodobit prostředí a společnost, ve které chce člověk být.</p> <p>Prokázat někomu medvědí službu. S dobrým úmyslem, ale se špatným výsledkem nějakou pomoc. Pomoc, která nikomu neprospěje.</p> <p>Lže, jako když tiskne. Lže jednoduše, snadno.</p>
---	--	---